

Kunst met de Natuur: De waardering en beleving van Moeder Aarde

1 augustus 2012

Hoofdvraag:

“Hoe waarderen en beleven inwoners van Tanthof het land art-kunstwerk Moeder Aarde in het Abtswoudse Bos en in hoeverre worden de doelstellingen van publieke kunst gehaald?”

*Auteur: Marlous Brinkman
Begeleidster: Bouke van Gorp*

Master Thesis Geo-communicatie
GEO4 3706 – 15 ECTS
Faculteit Geowetenschappen
Universiteit Utrecht

Bron voorpagina: Google Earth, 2011

Voorwoord

Ter afsluiting van de master Geocommunicatie aan de Universiteit Utrecht heb ik mijn scriptie geschreven over de beleving en waardering van Moeder Aarde in het Abtswoudse Bos. Dat ik uiteindelijk dit onderwerp heb gekozen, verbaasd me soms nog steeds. Mijn eerste idee waar ik mijn thesis over wilde doen had wel met kunst te maken maar daar hield de gelijkenis dan ook helemaal mee op. Ik wilde de kant op van Cosgrove, kijken naar de symbolische betekenis van landschappen in kunst. Al snel veranderde dit idee dus drastisch en in plaats van een analyse van kunst, kijk ik nu naar het publiek van kunst (de ruimtegebruikers). Ik was niet helemaal onbekend met dit onderwerp omdat ik in mijn bachelor bij het vak leeronderzoek van Zebracki al had gekeken naar hoe ruimtegebruikers het Winkler Prins Moment en zijn omgeving waarderen en beleven. Dat ik ooit verder zou gaan met dat onderwerp had ik nooit verwacht maar ik heb er zeker geen spijt van. Het onderwerp van kunst in openbare ruimtes is iets wat weinig is onderzocht en waar weinig over bekend is, en dat maakt het juist zo spannend om er meer over te ontdekken.

Daarnaast ben ik uit mijn 'comfort zone' gegaan: in plaats van een content analyses uit te voeren of andere onderzoeksmethode te gebruiken waar geen mensen aan te pas komen, ben ik gaan enquêteren. Als je mensen vraagt of ze een enquête willen invullen, kunnen ze je afwijzen, terwijl krantenartikelen dat nooit zullen doen. Uiteindelijk vielen de afwijzingen heel erg mee en ben ik de inwoners van Tanthof heel erg dankbaar voor hun gewilligheid voor het invullen van de enquête. Ik had niet verwacht dat alle 150 enquêtes zo snel ingevuld zouden zijn. Ook zijn de inwoners van Tanthof echt gastvrij en aardig! Vaak vroegen ze of ik misschien nog een kopje thee wilde of wellicht iets anders dan.

Verder gaat mijn dank uit naar Eefje van Esch voor het kritisch doorlezen van het werk en voor het bijstaan van mijn eerste dag enquêteren. Ook Bouke van Gorp wil ik hartelijk bedanken voor de goede en kritische begeleiding van de thesis. Ook wil ik haar bedanken dat zij in mij bleef geloven ondanks dat mijn thesis uiteindelijk iets langer heeft geduurd dan de bedoeling was.

Marlous Brinkman
27 juli 2012

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Inhoudsopgave	3
Lijst van foto's, figuren en tabellen	5
English Summary	7
1 Inleiding	9
2 Publieke kunst	12
2.1 Publieke kunst	12
2.2 Functies van publieke kunst	13
2.3 Publieke kunst in de natuur	14
3 Mens en Natuur	19
3.1 Nederlanders de natuur in	19
3.2 Natuurbeelden	20
4 Landschapsbeleving	23
4.1 Wat is beleving?	23
4.2 Theorieën over landschapsbeleving	24
4.3 Basiskwaliteiten in de landschapsbeleving	26
5 Methode	33
5.1. Onderzoeksbenadering	33
5.1.1 Landschapsbeleving methode	33
5.1.2 Onderzoeksmethode	34
5.1.3 Steekproef	36
5.2 Casus Beschrijving	37
5.2.1 Abtswoudse Bos	37
5.2.2 Tanthof	37
5.3 Operationalisering	39
5.3.1 Persoonlijke kenmerken respondenten	39
5.3.2 Moeder Aarde als landschap	39
5.3.3 Moeder Aarde als kunstwerk	45
6 Resultaten	47
6.1 Steekproefpopulatie	47
6.1.1 De werving	47
6.1.2 De respondenten	48

6.2 Landschapsbeleving van Moeder Aarde	52
6.2.1 Aantrekkelijkheid	52
6.2.2 Samenhang	54
6.2.3 Ruimtelijkheid	56
6.2.4 Natuurlijkheid	57
6.2.5 Gebruik	60
6.3 Functies van Moeder Aarde	62
6.4 Totale beleving	65
<u>7 Conclusie</u>	<u>66</u>
7.1 Conclusie	66
7.2 Discussie en aanbevelingen	68
<u>Literatuurlijst</u>	<u>71</u>
<u>Bijlage 1: Enquête</u>	<u>77</u>

Lijst van foto's, figuren en tabellen

Foto's

Foto 1.1: Moeder Aarde van boven af	10
Foto 1.2: Het hoofd van Moeder Aarde	10
Foto 2.1: Boomogen van Joke C. Bos	12
Foto 2.2: Moeder en kind van Carla Rump	12
Foto 2.3: Buttplug Gnome van Paul McCarth	14
Foto 2.4: Het nationaal monument op de dam	14
Foto 2.5: Aardzee door Piet Slegers	15
Foto 2.6: Spiral Jetty van Robert Smithson	16
Foto 2.7: De Groene Kathedraal van Marinus Boezem	17
Foto 2.8: Peerd van Ome Loeks door Jan de Baat	17
Foto 3.1: Voorbeeld van een wildernislandschap	21
Foto 3.2: Voorbeeld van een arcadisch landschap	22
Foto 3.3: Voorbeeld van een functioneel landschap	22
Foto 5.1: Foto's in de enquête van het landschap Moeder Aarde	36

Figuren

Figuur 3.1: Verdeling in vrijetijdsactiviteiten 2006/2007	19
Figuur 4.1: Bloemmodel van de beleving	27
Figuur 5.1: Buurten Tanthof-Oost en –West	38
Figuur 6.1: Leeftijdsgroepen in percentage van Tanthof en van de respondenten	49
Figuur 6.2: Het percentage respondenten hoe vaak ze naar het Abtswoudse Bos gaan	51
Figuur 6.3: Deelkwaliteiten aantrekkelijkheid	53
Figuur 6.4: Deelkwaliteiten samenhang	54
Figuur 6.5: Deelkwaliteiten Ruimtelijkheid	56
Figuur 6.6: Deelkwaliteiten natuurlijkheid	58
Figuur 6.7: Functies Moeder Aarde	63

Tabellen

Tabel 3.1: Omgeving waarin fietsen en wandelen plaatsvindt	20
Tabel 3.2: Uitstapje in vrije natuur	20
Tabel 4.1: Benaderingen en theorieën in onderzoeken over landschapsbeleving	24
Table 4.2: Visuele concepten en hun synoniemen gebruikt in de literatuur	27
Tabel 5.1: basiskwaliteiten van landschapsbeleving	40
Tabel 6.1: Respons Tanthof-Oost	47
Tabel 6.2: Respons Tanthof-West	47
Tabel 6.3 Balans tussen mannen en vrouwen	48
Tabel 6.4: Goodness-of-fit toets leeftijdsgroepen	49
Tabel 6.5: Goodness-of-fit toets opleidingsniveaus	50
Tabel 6.6: Geboorteplaats	50
Tabel 6.7: Welke activiteiten ondernomen worden in het Abtswoudse Bos en of respondenten die aan die activiteit doen bekend zijn met Moeder Aarde	51
Tabel 6.8: De bekendheid van Moeder Aarde naar hoe vaak iemand naar het Abtswoudse Bos gaat	52

Tabel 6.9: De bekendheid van Moeder Aarde naar opleidingsniveau	52
Tabel 6.10: De bekendheid van Moeder Aarde naar leeftijdsgroep	52
Tabel 6.11: De aantrekkelijkheid van het gebied naar geslacht	54
Tabel 6.12: De invloed van eenheid op de aantrekkelijkheid van het landschap	55
Tabel 6.13: De invloed van eenheid op het cijfer van het kunstwerk	55
Tabel 6.14: Verdeling van de variabele open landschap naar de variabele begroeiing	56
Tabel 6.15: De invloed van de afwisseling de aantrekkelijkheid van het landschap	57
Tabel 6.16: De stelling ruigheid naar leeftijdsgroep	59
Tabel 6.17: De stelling strak, recht en regelmatig naar leeftijdsgroep	59
Tabel 6.18: De stelling ziet er gemaakt uit naar leeftijdsgroep	59
Tabel 6.19: Natuurlijkheid, verschil tussen mensen die voor 2003 kwamen wonen en die na 2003 kwamen wonen	60
Tabel 6.20: De frequentie van het aantal bezoeken en de aantrekkelijkheid van het gebied	61
Tabel 6.21: Doet aan luieren, zitten en zonnen en doet aan wandelen	61
Tabel 7.22: Bekendheid met Moeder Aarde naar opleidingsniveau	62
Tabel 6.23: Cijfer Moeder Aarde	62
Tabel 6.24: De eenheid van het landschap Moeder Aarde dat past in het Abtswoudse Bos	64
Tabel 6.25: Ik kijk anders naar Moeder Aarde en dat maakt het Abtswoudse Bos interessanter	65
Tabel 6.26: Basiskwaliteiten van het landschap	65

Executive Summary

There are many different art schools, of which one example is land art. Land art is a kind of man-made sculpture incorporated into and made with nature. Land art is about the physical perception of and the geographical attachment to a landscape. Land art-artists believe that they create an extra dimension in a landscape, which is unusual in 'normal' art and creates new ways of perception towards familiar landscapes.

Where land art and other related works of art are placed, depends on the purpose of the art. Some are placed because of their social purpose and allow people to go in discussion with each other. Other works of art are placed because of their esthetic value. Research about art in urban regions show that its placement and aesthetics can have a positive influence on the physical quality of an urban area. If art indeed can have a positive influence on the physical quality of an urban area, then it is a possibility that art can provide the same positive influence on a nature area. That is way this thesis looks at what the public perception is and how they appreciate a land work-project in a nature area. Because it is impossible to look at all the land art-projects in the Netherlands, only one work is chosen namely: 'Moeder Aarde' (Mother Earth). This land art-project is near the community of Tanthof and because the inhabitants of Tanthof are the prominent visitors of the Abtswoudse Bos, they are the main subjects of this research. Therefore, the following research question is formulated: *"What is the perception and how do the inhabitants of Tanthof appreciate the land art-project Moeder Aarde in the Abtswoudse Bos and to which extent are the aims of the public art reached?"*

In times of economic crisis, recreation gets more and more important. It is interesting to see if art can really generate new ways of nature perception and make nature interesting again. This thesis selected Moeder Aarde at Abtswoudse Bos in the Netherlands, which was made by Edith Kieser and situated in the centre of the Abtswoudse Bos. It is a relatively large project of 200 meter width and 170 meter long and consisting of a pattern of hills in the shape of a woman's body. Furthermore, Moeder Aarde was designed for both recreational and esthetical purposes. The municipality of Delft hoped that a work of art would make the Abtswoudse Bos more lively with a better atmosphere. Furthermore, the wish of the artist Edith Kieser was to give the public a 'lasting humane imaginative experience' through Moeder Aarde. Moeder Aarde is an autonomous addition to the surrounding landscape and has no geographical attachment. An autonomous addition is when a land art-project could be placed in any landscape and would not lose its meaning.

Because there are no known methods to assess the perception and appreciation of the public for work of art in nature, a whole new method had to be developed. Because Moeder Aarde is a landscape as well, the methodology for this research used methods from studies of environmental preferences (see Coeterier 1978; 2000a; Tveit et al., 2006). According to literature, there are eight key visual concepts: coherence, stewardship, visual scale, naturalness, soil condition and hydration, development of time, usage and appearance. In this study there were only four visual concepts that were significant and could be measured, namely: coherence, visual scale, naturalness and usage.

The perception and how the inhabitants of Tanthof appreciate the land art-project Moeder Aarde is being measured by a survey. A sample survey was taken door-to-door and 150 respondents completed the survey. The first part of the survey was about Moeder Aarde as a landscape and this

part used the four visual concepts. The second part of the survey is about Moeder Aarde as a work of art and not as a landscape. In this part the methods are conducted following methods from studies about art in urban regions. In the last part the personal characteristics are asked.

The results show that the respondents perceive Moeder Aarde in a positive way. Nevertheless, the results are only valid for the respondents, and no general statements can be made. All respondents, regardless of differences in personal characteristics, find Moeder Aarde as a landscape attractive to very attractive. The different visual concepts were assessed and most respondents appreciated the coherence, visual scale and usage of Moeder Aarde. Conversely, the respondents said they 'did not like the 'naturalness' of the landscape Moeder Aarde', as they thought it looked more man-made. However, they still appreciated its attractiveness.

Moeder Aarde as work of art did also get a good response but only half of the respondents were familiar with Moeder Aarde. The familiarity of Moeder Aarde had nothing to do with how often the respondents visited Abtswoudse Bos. Many respondents were really surprised to hear that there was a work of art in the Abtswoudse Bos, some even said that they were walking almost every day through the hills of Moeder Aarde but never knew that it was a work of art. This indicates that most respondents perceived the art as one with the surrounding landscape and do not see the work of art as something that is separate. Therefore, Moeder Aarde does not accomplish to bring an extra dimension to the landscape but this does not mean that Moeder Aarde is not encountered. Moeder Aarde will probably have a low to no appeal for the residents of Delft and to people searching for recreation, and will quite likely be overlooked and unnoticed. Because nobody sees Moeder Aarde as a work of art, Moeder Aarde brings no extra value as a work of art to the landscape. The question than is, how are other land art-projects or other works of art being seen in nature areas? Are they noticed? What are the perceptions and experiences of the spatial users? Another thing that can be questioned is the use of environmental studies in the method. In this thesis the method worked to explain the research question but that does not mean it will work in other researches. What kind of methodology works will also depend on the nature, the familiarity and the surrounding landscapes of the work of art.

1 Inleiding

'My work is a balance between the patterns of nature and the formalism of human, abstract ideas like lines and circles' (Land art-kunstenaar Richard Long, 1991)

Beleven is waarnemen en waarnemen is beleven. Beleven is in beginsel dus niets anders dan hoe iets waargenomen wordt. Hoe iets wordt waargenomen verschilt per persoon. Iedereen kijkt door zijn eigen gekleurde bril naar de werkelijkheid. Iedereen vindt iets anders en heeft andere gedachten als zij iets zien. Dit geldt ook voor kunstwerken. De één staat bij een kunstwerk stil en vindt het prachtig, de ander loopt voorbij en gunt het kunstwerk geen blik waardig.

Er zijn vele verschillende kunstvormen, één voorbeeld is kunst met de natuur. Dat is geen kunst in de natuur, dat is kunst die samen met de natuur bestaat. Kunst met de natuur is iets waar de kunststroming land art mee bezig is. Land art is een vorm van beeldhouwkunst waarin kunstenaars terugkeren naar het natuurlijke landschap en proberen kunst te maken die één is met het landschap. Bij land art gaat het om de fysieke beleving van een landschappelijke plek of de geografische verbondenheid daarmee (SKOR, 2004). Zo maakt Richard Long kunstwerken door te wandelen in de natuur, een voorbeeld van zo'n kunstwerk is 'A Line Made by Walking' in 1967 waar Long op de grond een lange lijn 'tekent' door verschillende keren heen en weer te lopen (Richard Long, 2012).

Land art zorgt voor een extra dimensie in een landschap die een gewoon kunstwerk mist en dat maakt het zo interessant om te bestuderen. Bij land art willen kunstenaars vaak het landschap op een andere manier laten zien: *'to create new ways of seeing familiar landscapes'* (Oliver, 2005 pp. 20-21). Mensen in staat stellen om het landschap op een andere manier te beleven is één van vele functies die kunstwerken kunnen hebben. Sommige kunstwerken worden geplaatst om hun maatschappelijke functie en stelt mensen in staat om met elkaar in discussie te gaan. Andere kunstwerken zijn neergezet ter decoratie, om een gebied mooier te maken. Wat een kunstwerk betekent voor een gebied verschilt per kunstwerk en wat kunst kan betekenen voor natuurgebieden is voor zover bekend nog nooit onderzocht. Er zijn studies bekend over kunst in stedelijke ruimtes (Zebracki, 2012; Massy & Rose, 2003), deze studies laten zien dat kunstwerken in stedelijke ruimtes invloed kunnen hebben op de fysieke ruimte. De vraag is dan of kunst ook van invloed kan zijn op de fysieke kwaliteit in natuurgebieden.

Juist in deze tijden van bezuinigingen en veel vrije tijd is het interessant om te kijken of kunst nieuw leven kan blazen in natuurbehoud en natuurbeleving. Ook de natuursector moet namelijk zoals vele andere sectoren ten tijden van de economische crisis bezuinigen. Daarnaast leven we in Nederland in een consumptiemaatschappij, waarbij vrije tijd steeds belangrijker wordt en meer en meer eisen gesteld worden aan recreatieve voorzieningen. Ook natuur moet voldoen aan de eisen van de recreanten en moet veranderen in een consumptielandschap. Kan land art zorgen voor herwaardering van natuurgebieden en een deur openen voor natuurbehoud? Zou kunst met de natuur daadwerkelijk iets teweeg kunnen brengen in het denken over natuurgebieden?

Omdat het onmogelijk is om alle verschillende land art-kunstwerken in Nederland te onderzoeken en sommige zelfs op zeer afgelegen plekken liggen, is gekozen om één kunstwerk uit te kiezen. Bij

dit kunstwerk wordt onderzocht hoe de ruimtegebruikers het kunstwerk waarderen en beleven. Het gekozen land art-kunstwerk is Moeder Aarde en ligt in het Abtswoudse Bos ten zuiden van de Delftse wijk Tanthof. Moeder Aarde ligt dicht bij de bewoonde wereld en dit betekent dat een grotere groep mensen bereikt kan worden om hun mening te vragen over het land art-kunstwerk. Daarnaast zijn het vooral de inwoners van Tanthof die naar het Abtswoudse Bos gaan (Recreatieschap Midden-Delfland, 2011, p. 10) en daarom is gekozen om de inwoners van Tanthof in dit onderzoek op te nemen als onderzoekspopulatie.

Het land art-kunstwerk Moeder Aarde is bedacht door de kunstenares Edith Kieser en gemaakt tussen 2000 en 2003. Het kunstwerk ligt centraal in het Abtswoudse Bos en bestaat uit een heuvelpartij in de vorm van een vrouwenlichaam (foto 2.1). Het kunstwerk is ongeveer 200 meter breed en 170 meter lang. Moeder Aarde kent verscheidene heuvels en het hoofd is met vijf meter het hoogste punt (foto 2.2). Rond de heuvels zijn essen geplant die in een cirkelvorm staan. In de buik van Moeder Aarde ligt een vijver en de armen en benen zijn beplant met beshoudende struiken. De knieën, handen en voeten bestaan uit open weides. Het kunstwerk kent diverse wandelpaden, die de aders van Moeder Aarde verbeelden. De wens van de kunstenares was om mensen via een boswandeling *'een blijvende humane fantasievolle ervaring te laten beleven'* (Recreatie Zuid-Holland, 2011; Midden-Delftland, 2004).

Foto 1.1: Moeder Aarde van boven af



Bron: Google Earth, 2011

Foto 1.2: Het hoofd van Moeder Aarde



Aan de hand van de bovenstaande informatie is de volgende hoofdvraag geformuleerd:
“Hoe waarderen en beleven inwoners van Tanthof het land art-kunstwerk Moeder Aarde in het Abtswoudse Bos en in hoeverre worden de doelstellingen van publieke kunst gehaald?”

Om de hoofdvraag te beantwoorden zijn verschillende deelvragen geformuleerd:

1. Hoe beïnvloedt Moeder Aarde de beleving en waardering van het landschap waarin het staat?
2. Wat zijn de doelstellingen van Moeder Aarde?
3. Zijn de direct omwonende van Moeder Aarde geïnteresseerd in het Abtswoudse Bos en waarom?
4. Zijn de direct omwonende van Moeder Aarde bekend met het Abtswoudse Bos en het kunstwerk?

5. Welke basiskwaliteiten zijn belangrijk in de waardering en beleving van het landschap Moeder Aarde?

Het hoofddoel van dit onderzoek is om te kijken hoe Moeder Aarde in het Abtswoudse Bos gewaardeerd en beleefd wordt door de direct omwonende. Zoals eerder is aangegeven is nooit onderzocht hoe kunst in de natuur beleefd en gewaardeerd wordt. Dat het nooit onderzocht is maakt het juist intrigerend om te kijken wat voor effect kunst op een natuurgebied kan hebben omdat kunst juist zoveel functies kan hebben. Zou kunst misschien natuurgebieden kunnen herwaarderen? Daarnaast is het interessant om te kijken hoe mensen een landschap als kunstwerk waarderen en beleven. Wordt een landschap anders beleefd als het een kunstwerk is of wordt het kunstwerk slechts als landschap gezien en niet als kunstwerk? Deze vragen zijn nooit beantwoord en dit is het eerste onderzoek dat probeert te achterhalen hoe mensen kunst met de natuur beleven en waarderen. Een nieuwe methodologie moest worden ontwikkeld om te kijken hoe de ruimtegebruikers een kunstwerk beleven en waarderen. De ontwikkelde methodologie stamt af van landschapsbelevingsonderzoeken omdat 'Moeder Aarde' immers een landschap is.

De opbouw van deze thesis start met publieke kunst en wat die kunnen betekenen voor stedelijke ruimtes. Wat zijn de functies van publieke kunstwerken en waarom worden ze neergezet? Op deze manier wordt een parallel gemaakt tussen stedelijke gebieden en natuurgebieden. Vervolgens wordt gekeken naar de relatie tussen mensen en natuur. Wie is geïnteresseerd in natuur en waarom? Ook wordt gekeken naar de natuurbeelden van mensen en wat voor gevolgen dat heeft voor de voorkeur van landschappen. Het volgende hoofdstuk gaat specifiek in op de theorieën van landschappelijke voorkeuren wat vinden mensen belangrijk in hun landschapsvoorkeuren. Hier worden ook de belangrijkste basiskwaliteiten van een landschap op een rijtje gezet. In de methodologie wordt uitgelegd waarom dit onderzoek een kwantitatieve benadering heeft om de hoofdvraag en deelvragen te beantwoorden. Hierbij wordt de beste manier van onderzoek beschreven en waarom. Ook is er een casus studie van het Abtswoudse Bos en Tanthof, waar de enquête plaats vindt. Het laatste gedeelte van de methodologie bestaat uit de operationalisering van de belangrijke basiskwaliteiten voor Moeder Aarde als landschap. Vervolgens wordt uitgelegd hoe Moeder Aarde als kunstwerk wordt onderzocht. In het hoofdstuk resultaten wordt als eerst een algemeen beeld geschetst van de uitkomsten van de enquête, daarna wordt gekeken wat de resultaten zijn van de basiskwaliteiten en hoe Moeder Aarde als kunstwerk wordt gezien. In de conclusie wordt een antwoord gegeven op de hoofdvraag en deelvragen, er wordt een algemeen beeld geschetst van wat de resultaten zijn en wat voor gevolgen die hebben voor Moeder Aarde en het Abtswoudse Bos. Ook bevat de conclusie een reflectie en enkele aanbevelingen.

2 Publieke kunst

Kunstwerken worden om verschillende redenen geplaatst en worden daarom ook op andere manieren beleefd en ervaren. Sommige kunstwerken hebben een maatschappelijke functie en kunnen belangrijke thema's aan de kaak stellen. Kunst kan ontmoetingen stimuleren en ervoor zorgen dat verschillende groepen in de samenleving elkaar beter gaan begrijpen. Kunstwerken kunnen ook een esthetische functie hebben, waardoor een gebied op een andere manier wordt ervaren omdat het er mooier en interessanter is. Daarom is het van belang om te begrijpen met welke doelstellingen kunstwerken worden geplaatst.

Dit hoofdstuk begint als eerst met publieke kunst en welke verschillende definities daarvan bestaan en welke functies publieke kunst kan hebben in stedelijke gebieden. Hier wordt naar gekeken omdat er niets bekend is over de doelstellingen van kunstwerken in/met de natuur en op deze manier wordt een parallel getrokken tussen stedelijke gebieden en natuurgebieden. Vervolgens wordt ingegaan op kunst in de natuur en van daaruit wordt de kunststroming land art besproken. Beschreven wordt wat land art-kunstenaars met hun kunst willen bereiken en welke verschillende land art-toepassingen Nederland kent. Dit is om te begrijpen welke doelstellingen land art-kunstwerken hebben en welke doelstellingen bij Moeder Aarde passen. Dit hoofdstuk gaat dus deels in op de vraag 'Welke doelstellingen zijn belangrijk voor Moeder Aarde'?

2.1 Publieke kunst

Kunst in de openbare ruimte is overal te vinden, alleen al in de steden Amsterdam en Utrecht zijn op elke straathoek kunstuitingen te vinden. Ook in natuurgebieden zijn steeds meer kunstwerken te vinden, zo plaatst natuurorganisaties Staatsbosbeheer verschillende kunstwerken bij het Duinpad in Hollands Duin. Voorbeeld van een dergelijk kunstwerk is Boomogen van Joke C. Bos, een ander voorbeeld is Moeder en kind van Carla Rump (foto 2.1 en 2.2) (Staatsbosbeheer, 2011, pp. 1-6).

Foto 2.1: Boomogen van Joke C. Bos



Bron: Staatsbosbeheer, 2011, p. 1

Foto 2.2: Moeder en kind van Carla Rump



Bron: Staatsbosbeheer, 2011, p. 6

Publieke kunstwerken staan in openbare ruimte en onder openbare ruimte wordt verstaan: ‘*een ruimte waarin alle burgers (het publiek) evenveel recht hebben om deze te betreden*’ (Gregory e.a., 2009, p. 602). Onder publiek van een kunstwerk wordt verstaan ‘*de passanten en iedereen die deel neemt aan de discussie over het kunstwerk*’ (Zebracki & Rijpers, 2008, pp. 10-11). Dus als een kunstwerk in een openbare ruimte staat, waar alle burgers evenveel recht hebben om te komen, is het kunstwerk een publiek kunstwerk. Dus ‘publiek’ in publieke kunstwerken refereert naar de ‘gebruikers’ van de kunst.

Toch blijkt uit de literatuur dat kunst in de openbare ruimte niet zomaar gezien kan worden als publiek. Er bestaan verschillende definities van publieke kunst. Massey & Rose (2003) stellen dat publieke kunst een resultaat is van de manier waarop het kunstwerk is geproduceerd of waar het is vertoond. Daarnaast vinden Massey & Rose (2003, p. 19) een kunstwerk publiek wanneer het onderhandelingen tussen verschillende sociale groepen of identiteiten mogelijk maakt/stimuleert. Volgens Conard (2003) kan een kunstwerk niet zomaar publiek worden genoemd op basis van de ruimte waarin het staat. Een publiek kunstwerk moet volgens Connard (2003, p. 11) aan één van de onderstaande uitspraken voldoen:

1. Kunst moet zijn ingelijfd of toezicht hebben van een publieke vertegenwoordiger
2. Het is vertoond in een publieke ruimte
3. Het is betaald van publiek geld

Daarentegen vindt Tegelaers een kunstwerk publiek wanneer het meer lagen heeft en door de tijd meerdere betekenissen kan genereren (Zebracki & Rijpers, 2008, p. 11).

Peto (1988) gelooft niet dat een kunstwerk ‘volledig’ publiek kan zijn: “*Works are either privately commissioned or selected by a small number of individuals*”. Hij stelt dus dat een kunstwerk nooit door de gehele gemeenschap geselecteerd is en dus ook nooit volledig publiek kan zijn.

2.2 Functies van publieke kunst

Dat publieke kunstwerken sinds de jaren '80 zo populair zijn geworden komt omdat overheden geloven dat publieke kunstwerken een meerwaarde zijn voor de openbare ruimte (Hall & Smith, 2005). Zo verwachten overheden dat kunstwerken onverwachte verbindingen leggen tussen verhalen en geschiedenissen, waardoor betekenissen wordt toegevoegd aan de locatie van het kunstwerk (Zebracki & Rijpers, 2008). Uit verscheidene studies (Zebracki, 2008; Massey & Rose, 2003; Conard, 2003; Peto, 1988) blijkt dat publieke kunst tegenwoordig verschillende functies vervult in esthetische en maatschappelijke zin. Wevers e.a. (2008, p. 6) stelt dat publieke kunstwerken een geschikte manier zijn om ‘*betekenissen, dagelijkse praktijken en impliciete regels ter discussie te stellen*’. De kracht van een publiek kunstwerk ligt in het zichtbaar maken van wat tot dan toe niet werd gezien of met opzet onder het tapijt werd geschoven (Zebracki & Rijpers, 2008, p. 10). Een mooi voorbeeld hier is wat land art-kunstenaars Christo en Jean-Claude wilde bereiken door elf eilandjes bij Miami in te pakken in 603.850 vierkante meter fuchsiaroze stof. Het doel was om mensen in staat te stellen het landschap op een andere manier te zien of juist dingen te laten zien die anders over het hoofd gezien worden, door het blazen van de wind of de reflectie van de zon (Oliver, 2005, pp. 20-21). Kunst kan dus iets teweegbrengen in de zin van esthetische beleving of van een mentale ervaring. Een publiek kunstwerk kan soms zelfs de perceptie van mensen veranderen (Zebracki & Rijpers, 2008, p. 10).

Kunst kan niet alleen de kwaliteit van de omgeving verhogen maar het kan ook als middel dienen voor gemeenschappen om te communiceren over ruimtelijke, culturele en sociale identiteiten. Door publieke kunst kan aandacht worden gevestigd op gemarginaliseerde buurten. Het kan ervoor zorgen dat mensen met elkaar in contact komen. Publieke kunst kan zodoende zorgen voor een connectie tussen 'gemeenschappen' en 'plaatsen' (Hall & Smith, 2005, p. 175). Verder kan kunst een provocatie zijn en voor wrijvingen zorgen waardoor burgers genoodzaakt zijn om met elkaar in dialoog te gaan. Als een kunstwerk zoals de Buttplug Gnome van Paul McCarthy voor veel controversie zorgt dan moeten mensen soms wel in dialoog met elkaar (foto 2.3). Doordat mensen hun mening willen uiten over het kunstwerk ontstaat er een dialoog. Dit wordt ook wel de 'civic dialogue' genoemd. In de 'civic dialogue' rijzen dan vragen of het kunstwerk wel gesubsidieerd moeten worden en door wie. Moet kunst worden betaald door subsidiegeld of door private instellingen? Verder kan er ook besproken worden waar het kunstwerk moet worden neergezet en of iedereen het daar wel mee eens is (Conard, 2003, p. 38). In sommige gevallen heeft een publiek kunstwerk zelfs een educatieve functie. Denk hierbij aan culturele vorming of wanneer kunst je iets leert over de geschiedenis van die plek, bijvoorbeeld het nationale monument op de dam in Amsterdam (foto 2.4).

Foto 2.3: Buttplug Gnome van Paul McCarthy



Bron: ArtSlant, 2009

Foto 2.4: Het nationaal monument op de dam



Bron: Amsterdam Tourism, 2011

2.3 Publieke kunst in de natuur

Studies naar publieke kunstwerken zijn veelal gericht op stedelijke ruimten en er zijn geen onderzoeken gedaan naar rol en functies van publieke kunstwerken in natuurgebieden. Toch is kunst steeds vaker in de natuur te vinden. Vooral Staatsbosbeheer stimuleert sinds 1998 kunstprojecten in hun natuurgebieden. De kunstwerken moeten wel in overeenstemming zijn met de natuurgebieden van Staatsbosbeheer. Staatsbosbeheer gelooft namelijk dat kunst in een natuurlijke omgeving een extra dimensie geeft aan de bezoekers van het gebied, waarbij de kunstuitingen op herkenbare wijze verbonden zijn met de natuur en landschap (NRC Handelsblad, 2010a). Staatsbosbeheer zegt over natuur en kunst: *'Staatsbosbeheer staat open voor kunst. Staatsbosbeheer beheert natuurlijke en*

cultuurhistorische schoonheid en daar wil de organisatie nieuw vormgegeven schoonheid aan toevoegen. Verder onderschrijft Staatsbosbeheer de onderzoekende, agenderende en verbindende rol die kunst kan hebben (Staatsbosbeheer, 2010, p. 16).

Vanwege setting en omvang van land art lenen natuurgebieden zich goed. Bij land art wordt namelijk het landschap gebruikt als kunstwerk. Land art is een kunststroming uit de jaren '60. Deze stroming is een vorm van beeldhouwkunst waarin kunstenaars terugkeren naar het natuurlijke landschap. Bij land art gaat het om *'de fysieke beleving van een landschappelijke plek of de geografische verbondenheid daarmee'* (SKOR, 2004). Een voorbeeld van een kunstwerk dat een geografische verbondenheid heeft met het landschap is de Aardzee van Pieter Slegers in de Flevopolder (foto 2.5). Het land art-kunstwerk legt een relatie tussen het nieuwe land en de verdwenen Zuiderzee. Slegers probeert het verhaal van landwinning en –inrichting weer te geven zoals dat heeft plaatsgevonden in de Flevopolder.

Foto 2.5: Aardzee door Piet Slegers



Een bekende kunstenaar uit de jaren zestig is Robert Smithson. Smithsons beroemdste werk is Spiral Jetty (1969-1970), dat werd gebouwd op 4 hectare kust van het Great Salt Lake in Utah (foto 2.6). Hij maakte de 457 meter grote spiraal van zand, stenen en zout (materialen uit de omgeving). Zoals vele kunstwerken in deze stroming was de vorm organisch en het werk tijdelijk (Wilder, 2007, p. 321). Zoals bij Spiral Jetty worden de maten van land art niet aangegeven in centimeters of meters, maar in kilometers. Vaak willen land art-kunstenaars met hun werk ontzag oproepen, ze willen hun kunst zo groot mogelijk maken zodat je er klein in voelt (NRC Handelsblad, 2010b).

Foto 2.6: Spiral Jetty van Robert Smithson



Bron: Cultureelverantwoord, 2011

Land art-kunstenaars zitten dus niet in hun ateliers maar gaan naar buiten. Dat blijkt wel uit het volgende citaat van landschapskunstenaar Hamish Fulton:

*I am a walking artist, not a sculptor.
Walking is not an art material.
On city streets,
And mountain slopes.
Walking is an art form in its own right.*

Land art-kunstenaars gaan uit van het landschap zelf en willen dat niet aantasten alleen maar benadrukken: *'The world is full of objects, more or less interesting; I do not wish to add any more. I prefer simply, to state the existence of things in terms of time and/or place'* (Douglas Huebler, 1969).

Sinds de jaren zeventig zijn ook in Nederland land art-kunstwerken te vinden. Eén van de oudste is die van Robert Smithson Broken Circle and Spiral Hill uit 1971 bij Emmen. Ging het bij de eerste projecten van land art in de jaren zestig en zeventig nog om de *'fysieke beleving van een landschappelijke plek of geografische verbondenheid'*, tegenwoordig is het doel van land art om *'het accent te leggen op de sociale, culturele of politieke context van een locatie'* (SKOR, 2004). Zo herkent Kockelkoren (2005, pp. 22-25) drie type kunsttoepassing van land art in het Nederlandse landschap, namelijk: autonome toevoeging, de representatie van de genius loci (de geest van de plek) en de technische bemiddelde ontsluiting van- en oriëntatie in het landschap. Het *eerste type* land art waren kunstwerken die vaak groots van opzet waren. Meestal werden voor deze kunstwerken materialen uit de directe omgeving gebruikt, zoals aarde, water, zwerfhout. Een voorbeeld van een dergelijk land art-project is De Groene Kathedraal van Marinus Boezem. Dit is het bekendste land art-kunstwerk in Nederland. De Groene Kathedraal bestaat uit 178 Italiaanse populieren die geplant zijn volgens de omtrek van de kathedraal van Reims (foto 2.7) (SKOR, 1996). De Groene Kathedraal heeft niets te maken met de streek waarin het staat, *'de conceptuele sfeer zijn gearachuteerd en maken het landschap op de plaats zelf niet leesbaarder'* (Kockelkoren, 2005, pp. 22). Dit soort kunstwerken zouden op een andere plek kunnen worden gezet, zonder dat het werk aan betekenis inboet.

Foto 2.7: De Groene Kathedraal van Marinus Boezem



Bij het *tweede type* kunsttoepassing van land art werd geprobeerd de kunstwerken te verbinden met de streekhistorie. De kunstenaars wilde zich met deze werken richten op de genius loci. Hierbij gaat het om de eigenheid en identiteit van de streek (Kockelkoren, 2005, p. 23). Volgens Kockelkoren (2005), wordt dit type vaak gebruikt als verheerlijking van nostalgische herinneringen en is daardoor als kunst niet kritisch genoeg. Voorbeelden van dit soort kunstwerken zijn Peerd van Ome Loeks voor het station Groningen en de hellehond in De Lutte.

Foto 2.8: Peerd van Ome Loeks door Jan de Baat



Bron: Henk Binnendijk, 2001

Het *laatste type* is de technische bemiddelde ontsluiting van- en oriëntatie in het landschap en probeert onder technische condities het landschap leesbaar te maken (Kockelkoren, 2005, p. 23). Bij dit type kunstwerk nemen de deelnemers ook deel in het ontwerpproces. Het is daarom een vorm van ‘community art’. Een voorbeeld in Nederland is het project Het Muizengaatje (Kockelkoren, 2005, p. 24). Het Muizengaatje is een nauwe doorgang onder het treinviaduct bij de A20 aan de Noordrand van Rotterdam. Deze plek was verloederd en stond bekend als onveilig. Door een combinatie van kunst, kapitaal en wetenschap is het een veilige en mooie omgeving geworden (Groenemetropolen, 2002).

In dit hoofdstuk is gekeken naar kunst in de openbare ruimte gaan. Het blijkt dat alle onderzoeken over kunst in de openbare ruimte gaan over stedelijke gebieden en niet over natuurgebieden. Dit onderzoek richt zich juist op een kunstwerk in een natuurgebied. Het volgende hoofdstuk gaat in op de relatie mens en natuur.

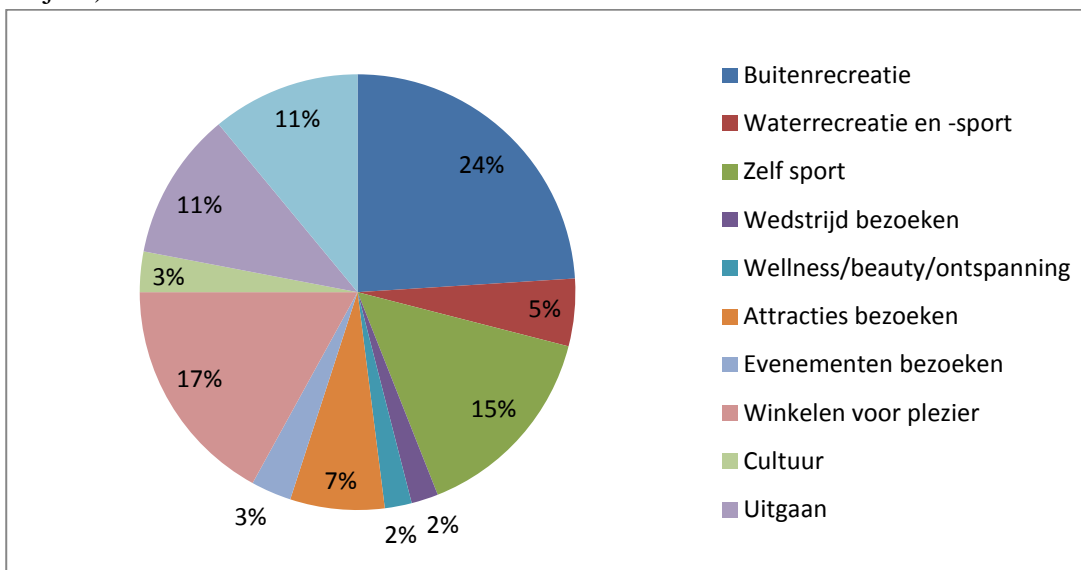
3 Mens en Natuur

Het doel van dit hoofdstuk is inzicht te bieden in de relatie mens en natuur. Dit hoofdstuk kijkt of Nederlanders geïnteresseerd zijn in natuur en in welke natuur. Moeder Aarde ligt in een natuurgebied en wordt beschouwd als natuur. Dit hoofdstuk gaat daarom deels in op de vraag ‘zijn de direct omwonende geïnteresseerd zijn in de natuur van Moeder Aarde en waarom’? Om deze vraag te beantwoorden wordt als eerst gekeken welke Nederlanders de natuur ingaan en waarom, daarnaast wordt iets verteld over hoe naar natuur gekeken wordt en hoe het gebruikt wordt. Vervolgens wordt gekeken naar de natuurbeelden van Nederlanders, zien Nederlanders dezelfde landschappen als natuur of zijn er verschillende natuurbeelden?

3.1 Nederlanders de natuur in

Nederlanders hebben gemiddeld zo'n 44 uur vrije tijd per week, waarin zij onder andere tv kijken, achter de computer zitten, uitgaan, sport of hobby beoefenen of op bezoek gaan bij hun familie. Buitenrecreatie, zoals fietsen en wandelen maar ook paardrijden en watersport, blijkt met 26% de belangrijkste vrijetijdsbesteding te zijn voor Nederlanders (figuur 3.1).

Figuur 3.1: Vrijetijdsbesteding naar belangrijkste activiteit (totaal aantal vrijetijdsactiviteiten ruim 4 miljard) 2006/2007



Bron: Kenniscentrum Recreatie, 2008b, p 17.

Binnen buitenrecreatie is wandelen de belangrijkste activiteit is (Kenniscentrum Recreatie, 2008b, p. 16). Bij voorkeur wandelt en fietst men dicht bij huis. Tabel 3.1 laat zien dat Nederlanders graag recreëren in recreatie- of natuurgebieden, bos- en heidegebieden of zee- en duingebieden. Mensen komen dus graag in natuurlijke gebieden (Kenniscentrum Recreatie, 2008a, p. 17). Toch komt volgens het CBS (2011) ongeveer de helft van de Nederlandse bevolking nooit in de natuur. In 2009 kwam 48% van de bevolking minstens één keer per maand in de natuur (tabel 3.2). In 2000 lag het cijfer iets hoger maar het cijfer schommelt de laatste negen jaar steeds rond de 50%. Uit onderzoek van Berends & Veeneklaas (2003, p. 12) blijkt dat 65% van de Nederlanders nooit in erkende natuurgebieden komt zoals de Hoge Veluwe. Daarnaast komt 58% nooit in een park of stadsbos. Natuurgebieden zoals bos, heide, polderlandschap en bij meren wordt door 30% van de bevolking

nooit bezocht (Berends & Veeneklaas, 2003, p. 12). In veel vrijetijdsonderzoeken blijkt wel dat natuur wel een *'gewaardeerde contextfactor is maar niet een expliciet object van bezigheid'* (Berends & Veeneklaas, 2003, p. 13). Mensen gaan dus niet de natuur in vanwege de natuur zelf, maar ze gaan de natuur in om activiteiten te ondernemen. Verder bleek dat in 2000 een tochtje de natuur in nog het belangrijkste uitstapje was (CBS, 2001).

Tabel 3.1: Omgeving waarin fietsen en wandelen plaatsvindt

	Eigen wijk	Dorp, stad, stadspark	Landelijk gebied	Recreatie- of natuurgebied	Bos/heide	Zee/duinen	Anders
Wandelen voor plezier	27%	21%	10%	5%	19%	8%	10%
Fietstocht voor plezier	16%	18%	24%	6%	13%	7%	15%

Bron: Kenniscentrum Recreatie, 2008a, p. 17

Tabel 3.2: Uitslapje in vrije natuur

		2000	2005	2008	2009
Minstens één keer per maand	Mannen	48%	47%	42%	47%
	Vrouwen	51%	50%	49%	49%
	<i>Totaal</i>	<i>50%</i>	<i>48%</i>	<i>45%</i>	<i>48%</i>

Bron: CBS, 2011

Uit literatuurstudies blijkt dat er een onderscheid is in welke mensen de natuur in gaan. Zo gaan vrouwen vaker de natuur in dan mannen. 50-plussers gaan vaker de natuur in dan jongere mensen (Kenniscentrum Recreatie, 2008a, p. 3). Ook de hoogte van de opleiding blijkt van invloed te zijn of iemand de natuur in gaat: hoger opleiden (HBO of WO) trekken vaker de natuur in dan lager opgeleiden (CBS, 2001, p. 1; Bosma, 2002, p. 22). Kort samengevat gaan vooral blanke, volwassenen, hoogopgeleide Nederlanders de natuur in (Buijs & de Vries, 2005; Buijs e.a., 2007).

3.2 Natuurbeelden

Niet elke Nederlander gaat (even vaak) de natuur ingaat. De waardering voor de natuur en de landschapsvoorkeuren van mensen worden beïnvloed door het beeld dat de mensen hebben van de natuur. Bij natuurbeelden gaat het erom hoe *'men natuur definieert en welke waarden men aanhangt over omgang met de natuur'* (Buijs e.a., 2007, p. 13). De één vindt namelijk dat de natuur zo min mogelijk beïnvloed moet worden door de mens en zijn cultuur, terwijl de ander zelfs kamerplanten als 'echte' natuur ziet (Buijs e.a., 2007, p. 13). De natuurbeelden die mensen hebben verschillen *'over de hele wereld, van plaats tot plaats en van cultuur tot cultuur. Die verschillen houden verband met religieuze en culturele achtergronden, met geografische verschillen, met verschillende fasen in de modernisering'* (Buijs e.a., 2007, p. 20). Zo wordt natuur in China anders ervaren dan in het Westen. Tegenwoordig wordt de term natuur in het Westen vooral gebruikt wanneer we refereren naar concrete landschappen, ecosystemen, een ruimte bevolkt met planten en dieren: *'een ruimtelijk omhulsel voor condities en gebieden, waarin soorten en ecosystemen kunnen voortbestaan'* (Barendregt, 2010). Deze definitie is relatief modern. Zo verwees natuur bij de Grieken en Romeinen naar *'de aard der dingen, naar dat wat de dingen 'aangeboren' is en wat*

zichtbaar wordt in hoe ze zich ontwikkelen' (Schouten, 2005, p. 239). De Romeinen zagen de natuur als iets barbaars.

Vandaag de dag zijn er drie belangrijkste natuurbeelden te onderscheiden onder de Nederlandse bevolking (Keulartz e.a., 2000; Buijs e.a., 2007, p. 14):

- *Wildernis natuurbeeld* wordt gekenmerkt door het streven naar natuurlijke processen zoveel mogelijk ongestoord te laten verlopen. Dus de autonomie van de natuur staat in dit natuurbeeld centraal. De natuur moet ruig en ongepland zijn (foto 3.1). Schouten (2005, p. 237) beschrijft dit beeld als: “*een schepping van het domein van de fantasie, wordt hierbij niet in een bestaande en in reservaten beschermde natuur geprojecteerd. De natuur wordt nu naar de mythe geschapen*”.

Foto 3.1: Voorbeeld van een wildernislandschap



Bron: Buijs e.a., 2007, p. 15.

- *Arcadische (pastorale) natuurbeeld* is gericht op het handhaven van patronen, die in de loop van de menselijke ontginningsgeschiedenis zijn ontstaan en die dus een zekere cultuurhistorische betekenis hebben. Het zijn vooral de kleinschalige cultuurlandschappen die in dit natuurbeeld gewaardeerd worden. Dit natuurbeeld is lange tijd dominant geweest (in Nederland, Duitsland en Engeland), zowel in de particuliere natuurbescherming als in het officiële natuurbeleid. Het arcadisch natuurbeeld ontstond als reactie op de industrialisatie en urbanisatie van de samenleving (foto 3.2).

Foto 3.2: Voorbeeld van een arcadisch landschap



Bron: Buijs e.a., 2007, p. 14.

- In het *functioneel natuurbeeld* is de natuur ondergeschikt gemaakt aan de cultuur. Natuur is overwegend ten nutte van de mens, maar dit nut wordt niet louter opgevat als direct en korte termijn nut. In dit natuurbeeld zijn de landbouw en de natuur onlosmakelijk met elkaar verbonden (foto 3.3).

Foto 3.3: Voorbeeld van een functioneel landschap



Bron: Buijs e.a., 2007, p. 15

4 Landschapsbeleving

Er zijn geen onderzoeken bekend over de beleving en waardering van kunstwerken in natuurgebieden en er is dus geen kennis over hoe het onderzocht moet worden. Omdat Moeder Aarde immers een landschap is, bieden landschapsbelevingsonderzoeken een goede manier om de beleving en waardering van Moeder Aarde te onderzoeken. Via onderzoeken naar landschapsbeleving wordt achterhaald welke basiskwaliteiten belangrijk zijn in de waardering en beleving van Moeder Aarde. Om te kunnen begrijpen wat landschapsbeleving is wordt eerst gekeken naar beleving zelf, hoe werkt beleving en welke factoren zijn belangrijk in de beleving van mensen. Daarna wordt ingegaan op theorieën over landschapsbeleving, deze proberen te verklaren waarom mensen bepaalde landschappen mooier vinden dan anderen. Het laatste stuk richt zich op hoe landschapsbeleving in zijn werk gaat, waar kijken mensen naar in het landschap? Wat is passend en wat is storend? Welke basiskwaliteiten bepalen hoe landschap beleefd en ervaren wordt? Dit hoofdstuk gaat deels in op de vraag ‘*welke basiskwaliteiten zijn belangrijk in de waardering en beleving van Moeder Aarde?*’.

4.1 Wat is beleving?

Beleven is waarnemen en waarnemen is beleven (Coeterier, 1987, p. 15). De beleving wordt bepaald door een wisselwerking tussen de waarnemer en het landschap. Waarneming gebeurt op drie manieren (Coeterier, 1987, p. 15; de Vries, 2009, p. 11):

- fysiologische processen: de werking van de zintuigen
- gewaarwording: waarbij de zintuigen het object waarnemen
- waarnemen in eigenlijke zin: het verwerken van het object. Hoe het object als geheel op de waarnemer overkomt en welke gevoelens erbij oproepen worden (Coeterier, 1987, p. 15; de Vries, 2009, p. 11)

Bij waarnemen in eigenlijke zin wordt een betekenis gegeven aan dat wat wordt waargenomen. Tegelijkertijd werken betekenissen als filters en bepalen wat wordt waargenomen en hoe het wordt waargenomen. Een betekenis gegeven aan dat wat wordt waargenomen kan per individu van tijdstip tot tijdstip variëren, dit ligt aan de innerlijke psychische toestand van het individu. Wanneer een individu stress ervaart of vermoeid is zal het landschap waarschijnlijk anders ervaart worden (Hartig & Staats, 2006, p. 283; p. 290). Op tijdstippen dat het landschap niet gezien wordt, heeft een individu ook een beeld van het gebied: “*Zo zal een vakantieganger die trouw elk jaar in hetzelfde seizoen naar dezelfde plaats afreist, zijn oordeel waarschijnlijk vooral baseren op de indrukken die het landschap in dat seizoen biedt*” (Coeterier, 2000a, p. 26). Het beeld van een landschap is dus gebaseerd op een bepaald moment in tijd. Daarnaast tellen sommige belevingsmomenten zwaarder mee dan andere. Het landschap krijgt door slecht weer eerder een negatief beeld dan wanneer andere negatieve dingen ervaren worden (zoals veel wind) (Coeterier, 2000a, p. 26). De waardering van het landschap ‘*vindt plaats in termen van kwaliteiten*’ en de waarneming ‘*in termen van eigenschappen*’ (Coeterier, 2000a, p. 42). Een eigenschap van een landschap is iets typisch van wat wordt waargenomen en de kwaliteiten van het landschap zijn de eigenschappen die belangrijk worden gevonden in de waardering van het landschap. De landschapsbeleving, de waarneming van het landschap, vindt plaats op grond van persoonlijke kenmerken (zoals geslacht, leeftijd, nationaliteit) en de evolutionaire achtergrond (Coeterier, 2000a, pp. 42-43; Tveit et al., 2006).

4.2 Theorieën over landschapsbeleving

Landschapsbeleving is een wisselwerking tussen mens en landschap (Coeterier, 2000a, p. 42), deze wisselwerking wordt onderzocht door vele disciplines. Jacobs (2006) heeft een overzicht gemaakt van alle disciplines die zich bezighouden met landschapsbeleving (zie tabel 4.1.).

Tabel 4.1: Benaderingen en theorieën in onderzoeken over landschapsbeleving

Approach	Applied Theory	Theoretical framework	Factors influencing landscape experience	Aspects of landscape experience studied
<i>Environmental psychology</i>	Arousal theory	Evolution theory; Psychological theory (arousal)	Evolutionary developed emotional response to psychophysical, ecological and collative feature of environment	Landscape preference
<i>Environmental psychology</i>	Prospect- refuge theory	Evolution theory	Evolutionary developed emotional response to prospect and refuge opportunities of environment	Landscape preference
<i>Environmental psychology</i>	Information processing theory	Evolution theory; Psychological theory (cognitive)	Evolutionary developed emotional response to coherence, legibility, complexity and mystery (features mediating between environment and perceiver)	Landscape preference
<i>Human geography</i>	Place attachment and identity theory	Phenomenological theory	Personal and cultural history	Personal and cultural place meaning and place attachment
<i>Images of nature</i>	Mental images theory	Social theory	Cultural acquirement processes	Intersubjective cognitive structures framing experience
<i>History</i>	Mental images theory	Mental history theory	Cultural acquirement processes	Long term diachronic changes in intersubjective cognitive structures framing experience
<i>Sociology</i>	e.g. Globalisation theory, Experience society theory	Social theory	Changing social conditions	Diachronic changes in social conditions framing experience
<i>Anthropology</i>	Landscape discourse theory	Discourse theory	Cultural acquirement processes	Landscape discourse framing experience
<i>Leisure and tourism studies</i>	Escape theory	Phenomenological theory	Degree of otherness	Types of experience (distance from daily experience)
<i>Leisure and tourism studies</i>	Counter-structure	Phenomenological theory	Parameters determining frame of experience	Types of experience (personal and social structure of experience)
<i>Leisure and tourism studies</i>	e.g. Motivation theory, Benefit theory	Psychological theory (human needs)	Motivational factors	Types of experience (psychological drives for landscape experiences)

Bron: Jacobs, 2006, p. 49

Uit studies van onder andere Kaplan & Kaplan (1989) en Appleton (1975) blijkt dat de evolutie theorie een belangrijke rol speelt in landschapsvoorkeuren van omgevingspsychologen. Uit tabel 4.1 blijkt dat er drie belangrijke theorieën zijn in de evolutie-benadering: de *'arousal theory'* van Berlyne (Jacobs, 2006, p. 32), de *'prospect-refuge theory'* van Appleton (Tveit et al., 2006, p. 321) en de *'information processing theory'* van Kaplan & Kaplan (1989). Bij *'arousal theory'* van Berlyne staat de hedonistische waarde centraal. Als een landschap een aangenaam gevoel geeft dan is het de moeite waard om dicht in de buurt te blijven van dat landschap (Jacobs, 2006, p. 32). De *'prospect-refuge theory'* van Appleton (1975) benadrukt de rol van mensen als zowel de jager als de prooi (Tveit et al., 2006, p. 321). Onderdeel van de *'prospect-refuge theory'* is de *'Savannah theory'*, die laat zien dat mensen een voorliefde hebben voor savanna-achtige omgevingen. De verklaring hiervoor is dat savanna-landschappen een gunstige omgeving bieden om te overleven (van den Berg, 2004, p. 11; Rogge, 2009, p. 51). Dus halfopen landschappen zorgen voor een omgeving waarin het makkelijk is om eten te zoeken (prospect) en te verstoppen (refuge). De basis van de *'information processing theory'* van Kaplan & Kaplan (1989) is het verwerken van informatie waardoor de mogelijkheid van overleven groter is. Daarnaast blijkt uit alle drie de theorieën dat landschappen die makkelijker te lezen zijn, en dus makkelijker te verwerken, positiever worden gewaardeerd (Tveit et al., 2006, p. 231). Te makkelijk leesbare landschappen worden ook niet gewaardeerd. Zo blijkt uit studies van Kaplan & Kaplan (1989), Tveit et al. (2006) en van den Berg (2004) dat het landschap als geheel complexiteit en mysterie moet uitstralen. Het landschap moet niet in één keer waargenomen kunnen worden. Mensen houden juist van complexe omgevingen. Hoe complexer de omgeving, hoe positiever het gebied over het algemeen gewaardeerd wordt. Hoewel er een verzadigingspunt is. Te complex wordt ook niet gewaardeerd (Berg, 2004, p. 11). Er moet een balans bestaan tussen de leesbaarheid en de complexiteit van het landschap. De drie theorieën vallen onder de *'adaptive approach'* en delen het idee dat het landschap beleefd wordt door de gezamenlijke evolutionaire achtergrond, die ervoor zorgt dat 'de mens' ongeacht leeftijd, geslacht en cultuur een voorliefde heeft voor dezelfde kenmerken in het landschap (Jacobs, 2006, p. 38).

In de sociale geografie wordt binnen de landschapsbelevingsonderzoeken gekeken naar de betekenissen die plaatsen toegekend krijgen en hoe mensen zich identificeren met een plek (tabel 4.1). Veel sociaal geografen werden geïnspireerd door de filosofische stroming fenomenologie. In deze stroming wordt de nadruk gelegd op de ervaring en beleving van een plaats voor een individu (Jacobs, 2006, p. 40). Tuan (1974) beargumenteerde dat landschapsbeleving afhankelijk is van culturele achtergrond en individuele verschillen (zoals geslacht, opleiding, leeftijd, werk en bekendheid met het landschap) (Tveit et al., 2006, p. 231).

Een andere benadering in tabel 4.1 is die van *'Images of Nature'* en kent sinds 1990 vooral veel navolging van Nederlandse filosofen en sociologen (zie Keulartz et al., 2000; Buijs, 2000; Jacobs et al., 2002). In deze benadering worden beelden van natuur gezien als *'complex formations of meanings, functioning as overall frames of mind, that structure the perception and valuation of nature'* (Jacobs, 2006, p. 42). Dit is een meer postmoderne visie op de beleving van het landschap. In deze theorie vindt de beleving van de natuur plaats op verschillende realiteitsniveaus, namelijk matterscape, powerscape en mindscape (Jacobs, 2004, pp. 27-28):

1. *Matterscape* is de fysische realiteit. Bij matterscape gaat het om het fysiek landschap dat onafhankelijk bestaat van iemands wens, gevoelens, intenties of bewustzijn. Een voorbeeld

dat Jacobs geeft is een boom of een steen. Deze objecten bestaan: *'whether I am aware of them or not, whether I like them or not'*.

2. *Powerscape* gaat om de sociale realiteit van het landschap. Dit realiteitsniveau bestaat uit impliciete en expliciete regels binnen een sociale groep waaraan mensen binnen de groep zich moeten houden. Deze regels uiteten zich bijvoorbeeld in wetten maar ook in tradities. Het sociale landschap is intersubjectief, omdat het is gecreëerd *'between subjects forming social groups'*. De normen en waarde binnen powerscape zorgt ervoor dat mensen weten hoe ze zich moet gedragen tegenover het landschap. Zo kan je als bezoeker van een natuurgebied niet zo maar afval op de grond gooien.
3. *Mindscape* gaat over de innerlijke realiteit van het landschap. Elk individu ervaart het landschap op zijn eigen manier en geeft zijn eigen betekenis aan de ervaring. Mindscapes vormen zich door verbeelding van het bewustzijn en door betekenisgeving. Het gaat om de waarde, beoordeling, gevoelens en bedoelingen van een individu over een landschap.

Ook historici, sociologen en antropologen onderzoeken landschapsbeleving (tabel 4.1) en geloven dat de wijze waarop mensen landschappen ervaren sterk afhankelijk is van hun eigen cultuur (Jacobs, 2006, p. 265). Tabel 4.1 laat zien dat toerisme en vrijetijdsstudies zich vooral bezig houden met natuur en landschap dat gerelateerd is aan recreatie en toerisme. In deze studies worden gekeken waarom mensen de natuur ingaan. Bijvoorbeeld: waarom mensen de natuur in gaan om te ontsnappen aan de dagelijkse sleur (Jacobs, 2006, pp. 43-47).

De bovenstaande benaderingen doen allemaal onderzoek naar landschapsbeleving maar staan veelal los van elkaar. Rogge (2004) benadrukt daarentegen een combinatie van evolutie, cultuur en persoonlijke kenmerken om een meer volledig beeld te kunnen creëren van de beleving en waardering van het landschap.

4.3 Basiskwaliteiten in de landschapsbeleving

Tveit et al. (2006, pp. 234-237) hebben aan de hand van een literatuurstudie een lijst opgesteld van belangrijke basiskwaliteiten die de visuele aspecten van het landschap beschrijven (Tveit et al., 2006, p. 229). In tabel 4.2 zijn de negen kwaliteiten gepresenteerd met synoniem waarmee ze werden omschreven in de literatuur, namelijk: samenhang, verstoring, totale beleving van het landschap, complexiteit, rentemeester, ruimtelijkheid, natuurlijkheid, historiciteit en efemere (kortstondige verschijnsels). De basiskwaliteit rentemeester gaat om de ordelijkheid en beheer van een landschap. Bij natuurlijkheid gaat het erom of het landschap dicht bij zijn 'natuurlijke staat' is, dus ecologisch nog in tact is. Tveit et al. (2006) geven aan dat er vele andere indicatoren genoemd worden in de literatuur maar het empirisch bewijs dat ze geldig zijn ontbreekt.

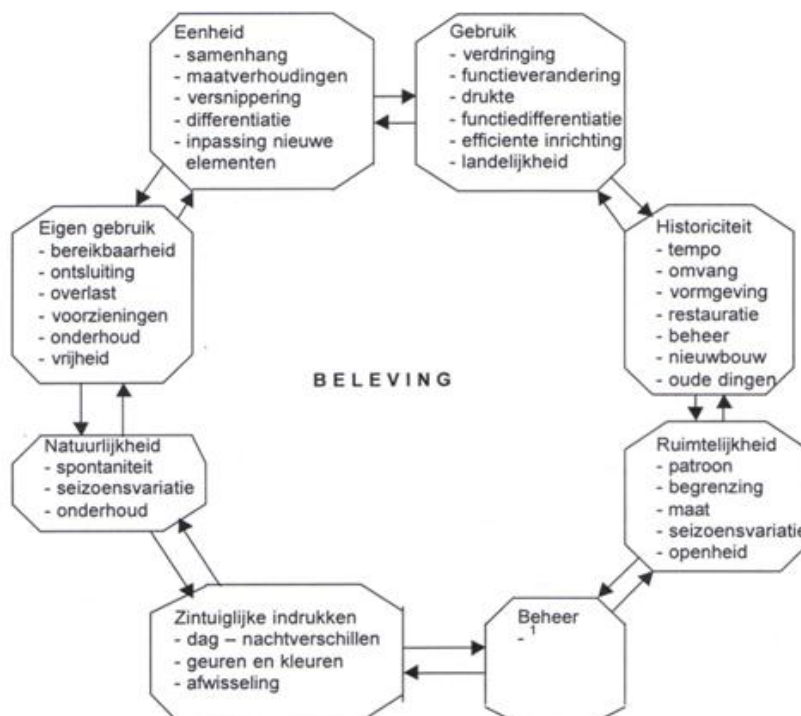
Figuur 4.1 weergeeft de basiskwaliteiten die Coeterier (1897; 2000a) onderscheidt. In tegenstelling tot Tveit et al. (2006) herkent Coeterier acht basiskwaliteiten, namelijk: eenheid, gebruik, bodemgesteldheid en waterhuishouding, natuurlijkheid, ruimtelijkheid, de ontwikkeling in tijd, de uiterlijke verschijningsvormen en beheer. Deze basiskwaliteiten zijn in meer of mindere mate terug te vinden in tabel 4.2 van Tveit et al. (2006). Zowel Tveit et al. en Coeterier herkennen de basiskwaliteit natuurlijkheid. Daarnaast herkent Tveit et al. de basiskwaliteit rentemeester, die veel lijkt op de basiskwaliteit beheer van Coeterier. Tveit et al. identificeren ook de basiskwaliteiten samenhang, verstoring, complexiteit en de totale indruk van het landschap. Terwijl Coeterier deze basiskwaliteiten als verschillende aspecten ziet van één basiskwaliteit, namelijk eenheid.

Table 4.2: Visuele concepten en hun synoniemen gebruikt in de literatuur

Concept	Synoniem
<i>Stewardship</i>	Sense of order; Sense of care; Upkeep
<i>Coherence</i>	Correspondence with ideal situation/harmony; Unity; Uniformity; Holistic; Land-use suitability; Balance and proportion; Intactness Harmony
<i>Disturbance</i>	Intrusion Alteration; Impact Lack of contextual fit; Lack of coherence
<i>Historicity</i>	Historical continuity; Historical richness
<i>Visual scale</i>	Landscape room; Visibility; Openness; Enclosure; Spaciousness
<i>Imageability</i>	Sense of place; Genius loci; Grandness; Place identity; Vividness; Uniqueness
<i>Complexity</i>	Diversity; Variety; Richness; Spatial pattern/combination
<i>Naturalness</i>	Intactness; Wilderness; Natural; Ecological robust; Vegetation health
<i>Ephemera</i>	Seasonal change (human imposed and natural); Weather changes

Bron: Tveit et al., 2006, pp. 234-237.

Figuur 4.1: Bloemmodel van de beleving



Bron: Coeterier, 2000b, p. 10.

De achterbasiskwaliteiten van Coeterier die in figuur 4.1 staan, zijn pas van belang als het landschap eerst in zijn geheel wordt waargenomen. Coeterier benadrukt dat pas daarna de afzonderlijke kenmerken worden waargenomen. Binnen de acht basiskwaliteiten worden er twee als hoofdaspecten herkend, *eenheid* en *gebruik*. De hoofdaspecten komen altijd als eerst en bepalen de belangrijkheid van de andere aspecten (Coeterier, 1987; 2000a). Hieronder zullen de acht basiskwaliteiten beschreven worden:

Een landschap is een *eenheid* wanneer alle elementen naar vorm en functie bijdragen aan het geheel. Dit betekent dat de totale belevingswaarde niet alleen gebaseerd is op één element, maar dat het gaat om de samenhang tussen alle elementen. Wanneer een landschap een eenheid is, wordt het positief gewaardeerd. Elementen die niet in het geheel thuis horen, worden negatief ervaren, zoals

een modern huis in een arcadisch landschap. Binnen eenheid is complexiteit een belangrijk aspect. Bij complexiteit gaat het om de diversiteit en rijkheid aan elementen in het landschap. De diversiteit wordt gemeten door het aantal verschillende elementen in het landschap en de samenhang daartussen (Tveit et al., 2006, p. 244). Als het landschap in zijn geheel wordt waargenomen moet het voor de waarnemers complex en mysterieus overkomen (Coeterier 1987; 2000a). Dus het landschap moet niet in één keer begrepen worden maar moet worden uit gepuzzeld. Complexiteit kent twee aspecten, namelijk: geordende complexiteit en ongeordende complexiteit. Geordende complexiteit zorgt voor een rijkheid in visuele zin en wordt positief ervaren. Ongeordende complexiteit, wordt gezien als chaotisch en wordt negatief ervaren (Kaplan & Kaplan, 1989; Hanyu, 2000, p. 279). Over het algemeen kan worden gesproken over hoe complexer de omgeving, hoe positiever het gebied gewaardeerd wordt. Er is ook een verzadigingspunt: te complex wordt ook niet gewaardeerd (van den Berg, 2004, p. 11). Aan de andere kant blijkt dat mensen het ook weer positief vinden om een landschap makkelijk te kunnen 'lezen'. Halfopen landschappen, zoals savanne-achtige omgevingen, worden vaak positief gewaardeerd. Deze landschappen worden positief gewaardeerd omdat ze makkelijker te lezen zijn dan bosachtige gebieden. Een landschap dat helemaal open is, wordt vaak weer gezien als te weinig mysterieus omdat het landschap in één keer 'gelezen' kan worden. Deze algemene voorliefde voor halfopen landschappen zou volgens Kaplan & Kaplan (1989) komen door een gezamenlijke evolutionaire achtergrond waarin makkelijk verstopt kan worden maar toch alles kan worden overzien. Gobsters (1999, p. 55) beargumenteerde dat deze voorkeur niets te maken heeft met de evolutionaire achtergrond. De voorkeur voor savanna-achtige omgevingen is ontstaan in de 17e en 18e eeuw door de kunststroming Romantiek.

Het landschap wordt bepaald door de samenhang van alle losse elementen. Deze eenheid zorgt voor het karakter van het landschap, dat ook wel gezien kan worden als de identiteit van het landschap. Bij de identiteit van het landschap gaat het om de objecten die de plek opvallend maken, de uniekheid van het gebied. De uniekheid van een gebied geeft het landschap een karakter en een identiteit. Het landschap wordt positief ervaren op het geheel-karakter en negatief gewaardeerd wanneer het geheel verstoord wordt door versturende elementen (Coeterier, 1987, p. 77; Buijs & van Kralingen, 2003).

Bij *beheer* gaat het om hoe het landschap is onderhouden en verzorgd. Maar het gaat bij beheer ook om voorschriften en regels van het gebruik en gedrag van mensen waaraan zij zich moeten houden als zij in het landschap aanwezig zijn. Beheer heeft zowel een beeldaspect als een gebruiksaspect. Bij beheer wordt vaak in dichotomieën gedacht: netjes/vies, verzorgd/rommelig, goed onderhouden/verloederd. Te veel beheer of te weinig beheer kunnen beide negatief worden gewaardeerd. Wanneer een landschap te weinig is onderhouden kan het vies en slordig overkomen. Maar wanneer een landschap te veel is onderhouden kan het kunstmatig overkomen, waardoor het landschap niet meer natuurlijk overkomt. Het onderhouden en verzorgen van een landschap hangt nauw samen met het maatschappelijke aspect van gebruik omdat dat ook gaat om de inrichting van het landschap. Verder hangt het samen met de uiterlijke verschijningsvorm omdat het verzorgde of rommelige karakter van een landschap mee speelt in de visuele beleving (Coeterier, 1987, p. 91; Coeterier, 2000a, p. 57; Tveit et al., 2006, p. 248).

Ruimtelijkheid gaat om de zichtbaarheid en openheid van het landschap (Tveit et al., 2006, p. 242). De ruimtelijkheid van het landschap wordt bepaald op drie niveaus: de grootte en de vorm van een

ruimte, de hoogteverschillen en het ruimtelijk patroon. De integratie van deze drie aspecten bepaalt de waarneming van ruimtelijkheid (Coeterier, 1987, pp. 92-93). Daarmee is ruimtelijkheid een concept dat gerelateerd is aan de beeldkwaliteit van landschapsvoorkeuren. Er bestaat een grote mate van intersubjectiviteit tussen mensen en de landschapsvoorkeuren (Tveit et al., 2006; Rogge, 2004). Volgens de evolutietheorie (Kaplan & Kaplan, 1989) zou een landschap overzichtelijk moeten zijn maar toch ook mysterieus, zodat het niet in één keer begrepen kan worden. Volgens Coeterier (2000a, p. 54) ligt de mening van mensen over openheid van een landschap vooral aan hun verwachtingen. De verwachtingen wordt bepaald door *'enerzijds het soort landschap waar in men zich bevindt en anderzijds door de streek waar men woont. In Zuid-Holland werd een grote, open ruimte positief gewaardeerd, in Midden-Brabant negatief'*. Ruimtelijkheid krijgt dus pas *'betekenis in de context van het geheel'*, en heeft vooral een sterke relatie met eenheid (Coeterier, 1987, p. 94).

Natuurlijkheid is een belangrijk aspect in de landschapsbeleving (Tveit et al., 2006, p. 244). Natuurlijkheid zorgt ervoor dat een landschap als een geheel wordt gezien en heeft daarom nauwe banden met eenheid. Het landschap als geheel moet er natuurlijk uit zien. Een natuurlijk landschap is een landschap dat eruit ziet alsof alle elementen zo met elkaar verbonden zijn dat het zo is gegroeid (en niet zo is gemaakt). Natuurlijkheid betekent dus niet strak, recht en uniform. Mensen kunnen aangelegde bloemenperken, koeien en weilanden ook als natuur als beschouwen als het maar lijkt alsof het zo hoort. Natuurlijkheid in de beleving van mensen is dus niet hetzelfde als ecologische natuurlijkheid (Coeterier, 1987, pp. 83-85; Coeterier, 2000a, pp. 52-53; Tveit et al., 2006, pp. 244-245).

De ontwikkeling in de tijd gaat om zowel het historisch karakter, tijdsbeeld als de jaargetijden. Het historisch karakter en tijdsbeeld hebben een nauwe band met de basiskwaliteiten eenheid, gebruik en beheer. Zodoende kan het landschap juist een eenheid vormen door het een historisch karakter. Het historisch karakter van een landschap wordt vooral ervaren door antropogene factoren. De historiciteit is sterk gerelateerd aan de aantallen, de condities en de verscheidenheid van culturele elementen. Bovendien wordt ook gekeken naar de diverse tijdslagen in het landschap, waarbij de leeftijd zeker van belang is. Sommige biotische factoren kunnen ook bijdrage aan het historisch karakter, zoals oude bomen. Het historisch karakter wordt gewaardeerd in dichotomieën: oud/nieuw, ouderwets/modern, historisch/jong, van vroeger/van nu. Het is niet zo dat oud altijd positief gewaardeerd en modern altijd negatief. Drie criteria zijn van belang of iets positief of negatief ervaren wordt: *'past het element nog in zijn omgeving, oefent het nog zijn functie uit en hoe is het beheerd?'* (Coeterier, 1987, p. 91; Tveit et al., 2006, p. 241). Bij de cycli van de seizoenen gaat het niet alleen om het visuele aspect. Het gaat in de eerste plaats om het gebruik. Zo is elk jaargetijde gekoppeld aan andere vorm van landschapsgebruik. De herfst is bijvoorbeeld verbonden met de oogst. Cycli van de jaargetijde speelden vroeger een belangrijkere rol dan tegenwoordig. Toch blijft het nog steeds een rol spelen in het visuele aspect, hoe wij het landschap zien, welke kleuren het landschap heeft (Coeterier, 2000a, pp. 55-56). De kleuren in de herfst zijn totaal anders dan in de zomer. De herfst heeft bruine en rode kleuren en de zomer kent vooral een groene kleur. Waar Coeterier (1987; 2000a) het niet over heeft is dat gebruik in recreatieve zin per jaargetijde kan verschillen. Zo kan op plassen of meren in de winter geschaatst worden en in de zomer kan worden gezwommen.

Gebruik is net zoals eenheid één van de eerste dingen waar mensen naar kijken in het landschap. Mensen kijken bij gebruik naar de functionele kant van het landschap: wat gebeurt er in het landschap? Het gaat hier om het bodemgebruik. Binnen gebruik is intensiteit een belangrijk aspect. Dit aspect wordt waargenomen in dichotomieën: druk/rustig, vol/leeg en intensief/extensief. (Coeterier, 1987, p. 80; Coeterier, 2000a, pp. 48-49). Gebruik kent twee aspecten die nauw met elkaar samenhangen, namelijk een maatschappelijk en een persoonlijk aspect. Bij het *maatschappelijk aspect* gaat het om het bodemgebruik en de inrichting van het landschap. Het gaat erom of het landschap met de verschillende elementen erin nut heeft, dit uit zich bijvoorbeeld in agrarisch nut. Het *persoonlijk aspect* richt zich op de persoonlijke gebruiksmogelijkheden. De waarnemer stelt zich dan de vraag: wat kan ik doen in het landschap? (Coeterier, 1987, pp. 79-80). Bij eigen gebruik gaat het ook om de bereikbaarheid, de overlast, de ontsluiting, de voorzieningen, het onderhoud en de vrijheid die wordt ervaren door de ruimtegebruikers (Coeterier, 2000b, p. 10). Ook de Vries (2009, pp. 36-37) benadrukt het gebruik van de plek, waarbij het gebruik dan vooral wordt uitgedrukt in recreatiemotieven en of de plek geschikt is voor bepaalde recreatieactiviteiten. De Vries (2009, p. 37) onderscheidt vijf recreatiemotieven: '*er even tussenuit willen, gezelligheid zoeken, geïnteresseerd zijn in de omgeving, op willen gaan in de omgeving, een sportieve uitdaging zoeken*'. Niet elk individu zal altijd hetzelfde doen in een gebied en in elk gebied zijn waarschijnlijk ook niet alle recreatiemotieven altijd even goed mogelijk. Ook kan bij gebruik van een gebied bekeken worden of de omgeving plezierig is om zintuiglijke indrukken in op te doen (de Vries, 2009, p. 37).

De uiterlijke verschijningsvorm gaat het om het geheel van zintuiglijke indrukken die verkregen worden wanneer iemand aanwezig is in het landschap, zoals visuele aspect, gehoor, reuk en tastzin (Coeterier, 1987; 2000a). De Vries (2009, p. 11) stelt dat de zintuiglijke indrukken het startpunt zijn van hoe het landschap waargenomen wordt. Vooral het visuele aspect, de schoonheid van het landschap speelt een dominante rol in de totale beleving van de waarnemer. Coeterier (1987, p. 98) ziet dit aspect als onderdeel van het geheel, en niet als startpunt van hoe de waarnemer het landschap ervaart. Maar hij zegt wel dat kleuren zeer belangrijk zijn in hoe mensen het landschap ervaren. Hoewel mensen duidelijk weten welke kleuren thuis horen in het landschap, verschilt dit sterk per individu. Welke kleuren mensen thuis vinden horen in het landschap is volgens Coeterier (2000a, p. 58) vooral een kwestie van smaak is.

Bij *bodemgesteldheid en waterhuishouding* gaat het om de abiotische component van het landschap, de fysieke gesteldheid. De bodem bepaalt wat voor vegetatie kan groeien en bepaalt de occupatie. Vooral belangrijk bij deze kwaliteit is of het landschap nat of droog is (Coeterier, 2000a, p. 51). Een gebied met veen is veel natter dan een gebied met een stuwwal. De waterhuishouding is totaal anders en er zijn andere vormen van landbouw mogelijk. Door een bepaalde bodem bestaat een bepaald landschap, waardoor sommige vormen van gebruik mogelijk zijn en andere niet. Bodemgesteldheid is als basiskwaliteit vooral belangrijk omdat het nauw samenhangt met andere basiskwaliteiten, namelijk het gebruik en de eenheid van het landschap (Coeterier, 1987, pp. 96-97; Coeterier, 2000a, pp. 51-51).

Naast de acht basiskwaliteiten van Coeterier spelen persoonskenmerken ook een rol in de landschapsbeleving. De belangrijkste persoonskenmerken zijn: geslacht, opleidingsniveau, leeftijd, agrariër van beroep, binding met een plek. Deze vijf persoonskenmerken worden hieronder

uitgebreider besproken.

Hoewel vrouwen iets vaker de natuur in gaan hebben ze geen ander natuurbeeld dan mannen. Volgens van der Wulp (2006, pp. 41-42) geldt ook voor de verschillende opleidingsniveaus, hoger opgeleiden gaan vaker de natuur in maar dat leidt niet tot een statistisch significant verschil in waardering van de natuur tussen laag opgeleiden en hoog opgeleiden. Van den Berg (2004, p. 12) zegt dat de hoogte van een opleiding wel uitmaakt of iemand een meer arcadisch (verzorgde) of wildernis (ruige) natuurbeeld heeft. Hoog opgeleiden hebben volgens van den Berg (2004, p. 12) een meer wildernis natuurbeeld, terwijl laag opgeleiden een meer arcadisch natuurbeeld hebben.

Jongeren en ouderen hebben een ander definitie van de natuur. Jongeren houden van ruige, autonome en spectaculaire natuur. Zij hebben een meer wildernis natuurbeeld. De natuur moet spannend zijn maar mag wel via menselijk ingrijpen tot stand gekomen zijn. De arcadische natuur met zijn cultuurhistorische geschiedenis spreekt jongeren veel minder aan dan ouderen. Jongeren hebben minder een binding met het natuurgebied. Zij gaan de natuur in voor ontspanning, persoonlijke groei en ontplooiing. Ouderen blijken een meer arcadisch of functioneel natuurbeeld te hebben. Zij willen veiligheid en hechten waarden aan comfort en gebruiksgemak. Terwijl ouderen de cultuurhistorie van de plek wel belangrijk vinden omdat zij vaak wel een binding hebben met het natuurgebied en daarom de identiteit ook belangrijk vinden. Ouderen komen naar de natuur echt voor de natuur zelf, om te genieten van de flora en fauna (Buijs & de Vries, 2005, p. 56; van der Wulp, 2006, p. 41; van den Berg, 2004). De voorkeur van ouderen voor verzorgde natuur komt volgens van den Berg (2004, p. 12) door de behoefte aan veiligheid: *'Je kunt alleen van de ruige, wilde natuur houden als je je veilig voelt'*. Ouderen voelen zich veiliger in natuurgebieden die er verzorgd uitzien. Op de vraag waarom jongeren een ander natuurbeeld hebben dan ouderen zijn verschillende antwoorden. Het kan een leeftijdseffect (of cohorteffect) zijn: naarmate men ouder wordt, krijgt men een hogere waardering voor het landschap. Dit komt bijvoorbeeld door ervaring of binding met het landschap. Jongeren willen juist veel gestimuleerd worden en vinden een landschap al snel saai. Zij willen een dynamische omgeving, in tegenstelling tot ouderen. Ouderen willen een rustgevend landschap (Buijs e.a., 2007, pp. 41-44). Het verschil in natuurbeeld kan ook komen door een 'generatie-effect'. Een generatie-effect is wanneer steeds blijkt dat ouderen als generatie anders naar de natuur kijken dan de jongeren generatie. Het verschil kan komen door dat de jongeren als kind zijne veel minder speelde in het groen en landschap en daardoor minder bekend zijn met de natuur (van de Wulp, 2006, p. 41; Buijs & de Vries, 2005).

Het belangrijkste verschil binnen persoonlijke kenmerken is of iemand van de grond of op de grond leeft (of heeft geleefd), dus of je agrariër of niet-agrariër bent. Agrariërs vinden het belangrijk dat het landschap nuttig gebruikt wordt. Zij hebben vaker een meer functioneel natuurbeeld, waarbij natuur ondergeschikt is gemaakt aan cultuur. Agrariërs kijken op dezelfde manier naar natuur als niet-agrariërs, alleen de waardering van agrariërs is anders (Coeterier, 1987, p. 114).

De binding met een plek kan van invloed zijn op hoe iets wordt waargenomen en beleefd. Deze gevoelsmatige band met een landschap heb je ook als je niet in het landschap aanwezig bent. Een factor die kan bijdrage aan de mate van binding is de identiteit van de plek (de *genius loci*). Binding speelt een belangrijk rol in hoe het landschap wordt geïnterpreteerd. Er zou daarom een positieve relatie bestaan tussen binding en landschapsvoorkeuren (de Vries, 2007, pp. 12-13). Eén van de

factoren die Tuan (1974) ook benoemd als belangrijk voor landschapsbeleving van een individu is de bekendheid met het landschap (en de daarmee gepaarde de binding) (Tveit et al., 2006, p. 231).

Het bovenstaande hoofdstuk laat zien wat beleving inhoudt en welke theorieën in de literatuur bestaan over landschapsbeleving. In het tweede gedeelte van het hoofdstuk is dieper ingegaan op de landschapsbeleving en welke basiskwaliteiten belangrijk zijn voor mensen in hun beleving van het landschap. Er blijkt veel bekend te zijn over landschapsbeleving, dat in tegenstelling tot beleving en waardering van kunst in de natuur. Omdat Moeder Aarde een landschap is wordt via landschapsbeleving een manier gezocht om te kijken welke basiskwaliteiten belangrijk zijn voor de beleving en waardering van het kunstwerk.

5 Methode

Dit onderzoek focust zich op kunst met de natuur (land art) en omdat er nog geen kennis is over hoe ruimtegebruikers kunstwerken met de natuur waarderen en beleven is de aard van dit onderzoek verkennend. Dit onderzoek wil dus inzicht krijgen in de beleving en waardering van de natuur waarin kunstwerken staan, wat voor relatie tussen kunst en natuur bestaat en of het landschap op een andere manier beleefd wordt door het kunstwerk. Eveneens wordt gekeken naar de doelstellingen van de kunstwerken en of deze behaald worden. De volgende hoofdvraag is geformuleerd:

“Hoe waarderen en beleven de directe omwonende van het land art-kunstwerk Moeder Aarde in het Abtswoudse Bos en in hoeverre worden de doelstellingen van publieke kunst gehaald?”

Om deze hoofdvraag te beantwoorden zijn verschillende deelvragen geformuleerd:

1. Hoe beïnvloedt Moeder Aarde de beleving en waardering van het landschap waarin het staat?
2. Wat zijn de doelstellingen van Moeder Aarde?
3. Zijn de direct omwonende van Moeder Aarde geïnteresseerd in het Abtswoudse Bos en waarom?
4. Zijn de direct omwonende van Moeder Aarde bekend met het Abtswoudse Bos en het kunstwerk?
5. Welke basiskwaliteiten zijn belangrijk in de waardering en beleving van het landschap Moeder Aarde?

5.1. Onderzoeksbenadering

5.1.1 Landschapsbeleving methode

Dit onderzoek richt zich op een groter publiek, de direct omwonende, om te kijken hoe zij ‘Moeder Aarde’ waarderen en beleven. Uit de literatuur blijkt dat er drie belangrijke publieke voorkeursmodellen kunnen worden onderscheiden, namelijk: psychofysische modellen, cognitieve-psychologische modellen en fenomenologische en ervaringsmodellen (Tveit et al., 2006). Deze drie modellen worden voornamelijk gebruikt in de omgevingspsychologie waarin de evolutie theorie en arousal theorie belangrijke rollen spelen (zie hoofdstuk 4: tabel 4.1).

De eerst genoemde benadering, de *psychofysische benadering*, veronderstelt een bepaalde relatie tussen een stimulans en een reactie van de observant met betrekking tot de esthetische kwaliteiten van het landschap of specifieke eigenschappen van het landschap, zoals reliëf, eenheid of natuurlijkheid (Rogge e.a., 2004, pp. 8-9). In de psychofysische benadering wordt daarnaast ook verondersteld dat er een universele overeenstemming bestaat in de waarneming van mensen over het landschap. Deze methode gelooft dat de universele overeenstemming alleen kan worden onderzocht *'uit de gemiddelde respons van het publiek dat het landschap waarneemt'* (Antrop, 2007, p. 90). Deze benadering gebruikt voornamelijk statistische analyses om de relatie te meten tussen de aangegeven landschapsvoorkeuren en landschapsbeleving en de meetbare kenmerken van het landschap. Vaak worden foto's gebruikt als methode om landschapsbeleving te meten. Bij foto's worden respondenten gevraagd een mening te geven over de foto's. De mening kan gegeven worden via een Likertschaal (1=minst...5=meest), via cijfers (1 tot 10) of via een semantische schaal waarbij een tegenstelling gebruikt wordt (stil-luid, modern-historisch) (Coeterier, 1987, p. 197;

Antrop, 2007, p. 90). Andere manieren om de respondenten te ondervragen zijn via video's, computersimulaties en in het landschap zelf, hoewel de respondenten ondervragen in situ weinig gedaan wordt (Antrop, 2007, p. 90). Een kanttekening hierbij is dat het gebruik van foto's, van invloed kan zijn op de resultaten. Foto's zijn slechts surrogaten en laten niet het landschap in werkelijkheid zien (Rogge e.a., 2004, pp. 8-9; Coeterier, 1987, pp. 147-150). Coeterier (1987) gebruikt als methode in zijn onderzoek naar landschapsbeleving zowel foto's van het landschap als het enquêteren in situ. Hieruit kwam naar voren dat de foto's de werkelijkheid slecht kunnen weergeven. Zo herkende niemand van de respondenten de plek waar de foto's genomen waren, terwijl de foto's vlak bij hun huis lagen en ze de plek goed kenden. Pas achteraf kon men de foto in het landschap situeren, niet vooraf (Coeterier, 1987, pp. 147-150). Toch zegt Coeterier (1987) dat als foto's goed gebruikt worden, het een goed hulpmiddel kan zijn om het landschap te laten herbeleven.

De *cognitieve of psychologische benadering* gaat uit van de waarnemer en het landschap. De landschapsbeleving van een individu vindt plaats door observaties, in combinatie met ervaringen van het verleden, verwachtingen in de toekomst, socioculturele achtergronden (opvoeding, opleiding, sociaal milieu, beroep, etnische afkomst). De methode die vooral bij deze benadering gebruikt wordt is het (diepte) interview (Rogge e.a., 2004, pp. 10-13; Antrop, 2007, pp. 90-91). Deze benadering is terug te zien bij onderzoeken waarin '*personal and cultural place meaning and place attachment*' een belangrijke rol in spelen (zie Hoofdstuk 4: tabel 4.1).

De *fenomenologische benadering* focust zich op de rol van de waarnemer in interactie met het landschap. Met het landschap wordt alle ervaringen met het landschap bedoeld, dus ook schilderijen, boeken, foto's en 'mental maps'. De nadruk ligt op de subjectieve gevoelens, verwachtingen en interpretaties. Een voorbeeld van een dergelijk wetenschapper is sociaal geograaf Cosgrove (1985). Cosgrove onderzocht schilderijen waarbij het landschap in het schilderij gebruikt werd als uiting van de politieke macht. De methode die hier gebruikt wordt zijn (diepte)interviews en analyse van teksten en iconografisch materiaal.

5.1.2 Onderzoeksmethode

Dit onderzoek volgt de psychofysische benadering om de waardering en beleving van 'Moeder Aarde' te meten door het publiek. Het gebruik van de psychofysische benadering maakt dit onderzoek een kwantitatief onderzoek. Deze benadering gelooft namelijk in een 'universele overeenstemming' tussen waarnemingen van mensen waarbij grote groepen mensen worden ondervraagd door middel van een enquête. Daarnaast maakt deze benadering voornamelijk gebruik van statistische analyses om de relaties tussen landschapsvoorkeuren te meten.

Daarnaast is er geen kennis over hoe kunst met de natuur beleefd en waardeert wordt maar er is wel al veel bekend over landschapsbeleving (zie Hoofdstuk 4: landschapsbeleving). Moeder Aarde is een landschap en daarom is het ook mogelijk om het als een landschap te beschouwen. Door de psychofysische benadering te volgen, kan een methode ontwikkeld worden die de ervaring en beleving van Moeder Aarde meet als landschap. Toch wordt niet alleen gefocust op Moeder Aarde als landschap want dan wordt vergeten dat het ook een kunstwerk is. Er is genoeg bekend in de literatuur over kunstwerken in openbare ruimte en deze kennis wordt dan ook gebruikt om Moeder Aarde als kunstwerk te meten. Ook het gedeelte van Moeder Aarde als kunstwerk wordt

kwantitatief getoetst om uniform te blijven aan de rest.

Om het doel van dit onderzoek – waardering en beleving van het kunstwerk Moeder Aarde – te bereiken, was het beter geweest als geënquêteerd had kunnen worden in het Abtswoudse Bos. Dit is echter niet mogelijk omdat in situ, dus bij Moeder Aarde in het Abtswoudse Bos, het onderzoek te houden. Er komen te weinig mensen per dag om in twee weken tijd 150 enquêtes af te nemen. Tijdens veldbezoeken op 24 mei 2011 en 1 juni 2011 kwam de onderzoeker in twee uur tijd bij elkaar slechts tien mensen tegen. Hierdoor zouden er geen (geldende) uitspraken gemaakt kunnen worden over de uitkomsten van de enquête. Daarnaast richt dit onderzoek zich niet alleen op de beleving en waardering van Moeder Aarde maar ook op de bekendheid van het kunstwerk.

Gebruik van foto's

In de psychofysische benadering wordt vaak gebruik gemaakt van foto's als surrogaat voor het echte landschap omdat in dit onderzoek het ook niet mogelijk is om in situ niet te enquêteren, wordt geënquêteerd door langs de deuren te gaan. Daarom wordt in de enquête foto's gebruikt om het landschap Moeder Aarde weer te geven, om op deze manier te zorgen dat de respondenten wel een beeld kunnen creëren. Uit verschillende studies blijkt dat foto's een goed alternatief zijn voor onderzoek in het veld (Palmer & Hoffman, 2001; Rogge, 2004; de Vries, 2010; Coeterier, 1987; 2000; Tempesta, 2010). Hoewel foto's een goed alternatief zijn moet worden opgepast met gebruik ervan omdat een foto het idee creëert dat het de werkelijkheid verbeeldt terwijl dit nooit exact gedaan kan worden (Coeterier, 1987, p. 154). Daarnaast is één foto niet voldoende om het landschap goed te kunnen representeren. Een fotoreportage is nodig om het landschap goed te kunnen representeren (Coeterier, 1987, p. 154).

Foto's mogen dus niet zomaar gebruikt worden en daarom zijn de nadelen meegenomen in dit onderzoek. Zo wordt bijvoorbeeld gevraagd aan de respondenten of zij Moeder Aarde kunnen herkennen op de foto's wanneer zij weten dat de foto's Moeder Aarde representeren. Als niemand Moeder Aarde herkent op de foto's wil dit wat zeggen over de validiteit van de foto's. Daarnaast wordt niet gebruik gemaakt van één foto maar representeren vier foto's het landschap Moeder Aarde. De vier foto's laten ieder een ander deel van het landschap zien, bijvoorbeeld het hoofd of de benen. Dit is gedaan om alle aspecten van Moeder Aarde naar voren te laten komen. De eerste foto van foto 5.1 laat heuvels zien met veel begroeiing en stelt het hoofd van Moeder Aarde voor. De tweede foto laat water zien met weinig reliëf en ligt aan de zijkant van Moeder Aarde. De foto laat veel verschillende soorten begroeiingen zien zoals waterplanten, struiken en bomen. Op de derde foto is een arm te zien en laat ook een heuvel zien aan de zijkant, zodat het reliëf goed op de foto waargenomen kan worden. Ook laat deze foto verschillende soorten begroeiingen zien, zoals struiken en bomen. Op de laatste foto wordt de voorkant van Moeder Aarde laten zien. Op deze foto is het reliëf niet te zien maar wel veel bomen.

Foto 5.1: Foto's in de enquête van het landschap Moeder Aarde



5.1.3 Steekproef

De populatie van Tanthof is met een inwonersaantal van 14.896 te groot om in twee weken te ondervragen dus niet iedereen kan worden geënquêteerd (CBS, 2011). Zodoende is gekozen voor een steekproef van de populatie. Er is gekozen om in totaal 150 mensen te enquêteren daarmee wordt ongeveer 1% van de totale bevolking geënquêteerd. Dat het niet lukt om bij elk huis langs te gaan, wil niet betekenen dat het niet gaat lukken om langs elke straat te gaan. Het streven is om echt langs elke straat te gaan. Er wordt gebruik gemaakt van een systematische steekproef om te kiezen bij welke huisnummer geënquêteerd wordt. Een systematische steekproef betekent dat het een aselechte steekproef is waarbij iedere zoveelste nummer uit het steekproef kader getrokken wordt. Omdat sommige straten niet heel lang zullen zijn, is gekozen dat voor iedere 10 eenheden in de populatie één eenheid in de steekproef komt. Daarna is random, met een random getallengenerator, gekozen welke eenheid uit de populatie als eerst in de steekproef komt. Dit bleek nummer 10 te zijn. Dus elke nummer 10, 20, 30 enzovoort, zullen in de steekproef terecht komen. Wanneer straten alleen oneven getallen kent, zal langs de nummers 11, 21, 31 enzovoort gegaan worden.

Bij het enquêteren kan het natuurlijk zo zijn dat sommige mensen niet op het moment zelf de enquête kunnen invullen. De enquête wordt dan ook aan mensen gegeven om dan op een later tijdstip op te halen. De voorkeur is wel dat de enquête diezelfde dag nog wordt opgehaald zodat de enquête niet wordt vergeten door respondenten of enquêteur. Maar als iemand aangeeft dat de enquête de volgende dag pas kan worden opgehaald moet dat geen probleem zijn. Op deze manier is de hoop dat meer mensen willen mee doen aan de enquête en de non-respons beperkt blijft.

5.2 Casus beschrijving

Deze paragraaf beschrijft het gebied waarin geënquêteerd wordt, om op deze manier een beeld te geven van het gebied waarin het onderzoek plaats vindt. Als eerst zal het Abtswoudse Bos beschreven worden: waaruit bestaat het Abtswoudse Bos en hoe waarderen mensen het Abtswoudse Bos, wat zijn de zwakke en sterke punten. Daarna zal de wijk waarin het enquêteren plaats vindt worden beschreven, om een beeld te geven van de inwoners van Tanthof.

5.2.1 Abtswoudse Bos

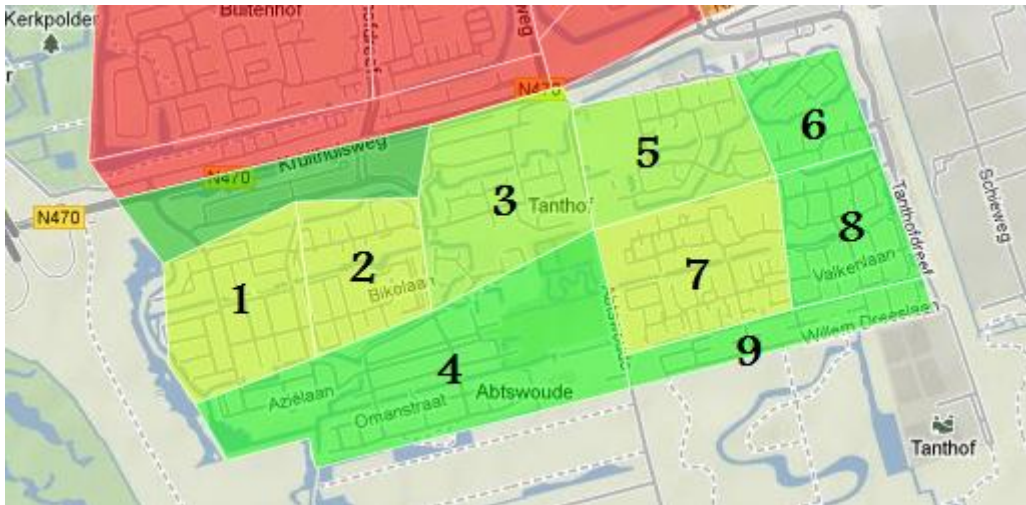
Het Abtswoudse Bos is een aangelegd park/bosgebied van ongeveer 190 hectare. Dit gebied bevindt zich in één van de oudste poldergebieden in Zuid-Holland en ligt in het recreatiegebied Midden-Delfland. Het Abtswoudse Bos is één van de jongste gebieden in Midden-Delfland en de verwezenlijking van het gebied begon in 2000 en is in 2003 afgerond. Het Abtswoudse Bos bestaat uit een afwisseling van bos, moeras- en ruigtegebied, evenals speel- en ligweiden (Recreatiegebied Midden-Delfland, 2009, pp. 39-40). Uit onderzoek van Groenservice Zuid-Holland (2006) blijkt dat de ruimtegebruikers van het Abtswoudse Bos, het gebied gemiddeld een 7.7 geven. Het voornaamste recreatiemotief om naar het Abtswoudse Bos te gaan is om 'er tussen uit te gaan', om een wandeling of een fietstocht te maken in het gebied of om te genieten van het uitzicht op de heuvels van Moeder Aarde. Als sterke punten van het gebied worden genoemd: rust en ruimte, mooi en schoon natuurgebied en bereikbaarheid. Zwakke punten zijn: vervuiling door afval/ te weinig prullenbakken, overlast honden, onvoldoende en/of vervuilde sanitaire voorzieningen (Groenservice Zuid-Holland, 2006, p. 35).

5.2.2 Tanthof

De wijk Tanthof ligt ten zuiden van het Abtswoudse Bos. Tanthof is gebouwd vanaf eind jaren zeventig en staat bekend om zijn ruime en groene karakter met veel water. Daarnaast wordt Tanthof vaak omschreven als een 'witte gezinswijk'. Oorspronkelijk was het gebied waar Tanthof ligt een landelijke polder en de al bestaande agrarische verkavelingspatroon werd intact gelaten. De wijk wordt door de weg Abtswoude in tweeën gedeeld, met Tanthof-West aan de ene kant en aan de andere kant Tanthof-Oost (Gemeente Delft, 2008, p. 6). Tanthof-Oost verschilt in bouwstijl van Tanthof-West. Tanthof-Oost kent vooral een bouwstijl uit de jaren '80, terwijl Tanthof-West moderner en zakelijker is. Tanthof is nu de grootste wijk van Delft en had in 2011 een inwonersaantal van 14.860. Tanthof-West heeft 8600 inwoners en is daarmee met 2340 inwoners groter dan Tanthof-Oost. Eén derde van het aantal huishoudens in Tanthof telt drie of meer personen. Dat betekent dat Tanthof-West het hoogste aandeel meerpersoonshuishoudens heeft en de wijk kent relatief veel jonge kinderen en tieners. Maar ook de groep ouderen groeit steeds verder. Tanthof was in 2007 nog de meest autochtone wijk van Delft. Slechts 20,9% van de bevolking is buitenlands, waarvan iets meer dan de helft uit niet-westerse landen komen, zoals Suriname en Antillianen (Gemeente Delft, 2008, p. 6). Een belangrijk kenmerk van Tanthof is dat iedere woning binnen een straal van maximaal 120 meter gelegen is van het groen. Verder heeft Tanthof de meeste speelplekken in Delft, in totaal 82, en is de meest kindvriendelijke wijk van Delft (Gemeente Delft, 2008, p. 6). In heel Tanthof wordt weinig verhuisd. De gemiddelde verblijfsduur is 9,4 jaar en is in vergelijking met andere wijken in Delft hoog. Heel Delft kent namelijk een gemiddeld verblijfsduur van 8,8 jaar.

In figuur 5.1 zijn de verschillende buurten weergegeven van Tanthof-West en –Oost.

Figuur 5.1: Buurten Tanthof-Oost en –West



Bron: Weetmeer.nl, 2012

Tanthof-West

1. Afrikabuurt-West
2. Afrikabuurt-Oost
3. Latijns-Amerikabuurt
4. Aziëbuurt

Tanthof-Oost

5. Boerderijbuurt
6. Dierenbuurt
7. Vogelbuurt-West
8. Vogelbuurt-Oost
9. Bosrand

Buurten in Tanthof-Oost

Tanthof-Oost kent een hoog percentage ouderen en weinig jongeren en vergrijzing/ontgroening is duidelijk aan de gang. Boerderijbuurt, Dierenbuurt, Vogelbuurt-West en -Oost zijn eind jaren zeventig gebouwd. In deze vier wijken wonen relatief weinig kinderen en jongeren, maar wel veel 55-plussers. De wijk kent relatief veel eengezinswoningen. Verder gaat het in sociaaleconomisch opzicht goed: weinig werklozen en een relatief hoge inkomen per huishouden. Er wordt in deze wijken weinig verhuisd. Bosrand is de jongste en kleinste buurt in Tanthof-Oost. Deze buurt wijkt enigszins af met de andere buurten omdat het aantal kinderen en dan vooral tieners nog steeds groeit. Maar verder lijkt het veel op de bovenstaande vier buurten (Gemeente Delft, 2008; 2012).

Tanthof-West

Tanthof-West wordt gezien als een buurt waar veel jonge kinderen en tieners wonen. Hoewel de bevolkingsopbouw langzaam begint te veranderen: de jongeren verlaten hun ouderlijk huis en voorspeld wordt dat de bevolking zal afnemen en meer vergrijzen. In de jaren tachtig werden de eerste buurten van Tanthof-West gebouwd: Aziëbuurt, Latijns-Amerikabuurt en Afrikabuurt-West. De drie buurten zijn grote en tamelijke ruim opgezet, en kennen relatief gezien veel tieners en jonge kinderen. Het aandeel ouderen is in de drie buurten erg laag. Net zoals in Tanthof-Oost is de verblijfsduur erg lang en zijn het sociaaleconomisch gezien welvarende buurten, met een lage werkloosheid en hoge inkomens per huishouden. Afrikabuurt-Oost dat midden in Tanthof-West ligt wijkt af van de andere buurt. Deze buurt is veel minder groot en ruim en wordt vooral gekarakteriseerd door kleinere huurwoningen. In de Afrikabuurt-Oost wordt relatief vaak verhuisd

en er wonen ook relatief minder jonge kinderen maar wel meer tieners (Gemeente Delft, 2008; 2012).

5.3 Operationalisering

De enquête zal bestaan uit drie verschillende onderdelen: Moeder Aarde als landschap, Moeder Aarde als kunstwerk en de persoonskenmerken. Deze onderwerpen en de resulterende verwachtingen worden nu beschreven, beginnend met het laatste deel van de enquête: de persoonskenmerken. Vervolgens de operationalisering van Moeder Aarde als landschap en daarna Moeder Aarde als kunstwerk.

5.3.1 Persoonlijke kenmerken respondenten

In het laatste gedeelte van de enquête worden enkele persoonlijke vragen gesteld: geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, of iemand beroepshalve bezig is met landschappen, geboorteplaats en hoeveel jaar iemand al in Delft woont. De vragen worden gesteld omdat uit diverse onderzoeken (Coeterier, 1987; 200a; Buijs & de Vries, 2005; van den Berg, 2004) blijkt dat naast de algemene evolutionaire achtergrond van mensen, de socioculturele achtergrond een belangrijke rol speelt in de waarneming van het landschap. Deze socioculturele verschillen moeten volgens van den Berg (2004, p. 11) zeker niet worden onderschat. De verschillen in socioculturele kenmerken bepalen mede wat wordt waargenomen, waar op wordt gelet en hoe het wordt gewaardeerd (Coeterier, 1987, p. 148).

5.3.2 Moeder Aarde als landschap

Het eerste gedeelte van de enquête bestaat uit vier foto's die het landschap Moeder Aarde representeren (foto 5.1). In dit gedeelte wordt nog niet aan de respondenten verteld welk landschap op de foto's staat zodat de respondenten onbevooroordeeld het eerste gedeelte van de enquête kunnen invullen. Als de respondenten al weten welk landschap het is, kijken ze waarschijnlijk op een andere manier naar de foto's. Dit gedeelte van de enquête richt zich volledig op de basiskwaliteiten die belangrijk zijn in landschapsbelevingsonderzoeken. Moeder Aarde wordt in dit gedeelte dus niet gezien als een kunstwerk maar als landschap. De vragen die gesteld worden zijn gebaseerd op de SPEL-benadering met aanpassingen van Tveit et al. (2006). De SPEL-benadering wordt toegepast in zowel nationale als internationale studies naar landschapsbeleving, onder andere in de studies van: Coeterier (2002), de Vries & Van Kralingen (2002), SNM (2005), Roos-Klein Lankhorst e.a. (2005) en Koormen e.a. (2005). De SPEL-benadering is vooral geschikt voor het meten van eigen ervaringen op lokaal niveau. Op hogere schaalniveaus wordt de beleving steeds algemener en is daardoor minder gebaseerd op eigen ervaringen. Er is redelijk veel bekend over de SPEL-benadering en de toepassing ervan. De SPEL-benadering mist enkele aspecten voor dit onderzoek en wordt daarom aangepast. Dit onderzoek gaat namelijk niet alleen over een landschap maar ook over een kunstwerk. Hoewel het kunstwerk het landschap is, is de SPEL-benadering toch niet volledig bruikbaar om ook de kunstaspecten van Moeder Aarde te meten. Verder is de SPEL-benadering niet helemaal toepasbaar voor dit onderzoek omdat natuur al een type landschap is en daarom zijn niet alle basiskwaliteiten van toepassing. Een voorbeeld is het historisch karakter van een landschap. In het Abtswoudse Bos zijn geen historische elementen dus speelt historiciteit geen rol.

Uiteindelijk zijn zestien vragen geformuleerd die gaan over de vier foto's. Het antwoord op die vragen wordt beantwoord met een vijf punten Likert-schaal. Een voorbeeld vraag en antwoord is:

Ik vind dat het landschap een eenheid vormt: Helemaal mee oneens (-2) – Mee oneens (-1) – Neutraal (0) – Mee eens (1) – Helemaal mee eens (2)

De zestien vragen zijn gebaseerd op de SPEL-benadering van Coeterier (1987; 2000a) en de basiskwaliteiten van Tveit et al. (2006) en de gemaakte enquête is terug te vinden in Bijlage 1. Tabel 5.1 laat zien welke basiskwaliteiten Coeterier (1987; 2000a) en Tveit et al. (2006) hebben samengesteld en welke overeenkomsten en verschillen bestaan tussen de twee studies. De laatste kolom laat zien hoe de basiskwaliteit in dit onderzoek genoemd wordt. Niet alle basiskwaliteiten uit tabel 5.1 worden opgenomen in de enquête omdat ze niet allemaal van toepassing zijn. Waarom sommige basiskwaliteiten wel in de enquête opgenomen zijn en andere niet, wordt hieronder per basiskwaliteit uitgelegd. Ook zal per basiskwaliteit beschreven worden welke deelvragen belangrijk zijn om de basiskwaliteit te onderzoeken. Daarnaast worden de verwachtingen geformuleerd die bij elke basiskwaliteit horen.

Tabel 5.1: basiskwaliteiten van landschapsbeleving

Tveit et al. (2006)	Coeterier (1987; 2000a)	
Coherence (samenhang); Disturbance (verstoring); Imageability (totale indruk); Complexity (complexiteit)	Eenheid	Samenhang
Stewardship (rentemeester)	Beheer	Beheer
Visual scale	Ruimtelijkheid	Ruimtelijkheid
Naturalness	Natuurlijkheid	Natuurlijkheid
Historicity (historicititeit); Ephemera (kortstondige verschijnsel)	De ontwikkeling in de tijd	De ontwikkeling in tijd
	Gebruik	Gebruik
-	De uiterlijke verschijningsvorm	De uiterlijke verschijningsvorm
-	Bodemgesteldheid en waterhuishouding	Bodemgesteldheid en waterhuishouding

Totaalbeeld (aantrekkelijkheid)

Ten eerst wordt in de enquête gekeken naar de aantrekkelijkheid van het landschap Moeder Aarde. Dit aspect hoort bij de basiskwaliteit eenheid van Coeterier en wordt gemeten door te kijken naar het totaaloordeel van het landschap. Wat is het gemiddelde tussen alle basiskwaliteiten. Volgens de Vries (2007), is dit *'een mogelijke, maar vrij gekunstelde oplossing'* omdat aantrekkelijkheid zich maar in beperkte mate zou herleiden tot de basiskwaliteiten (de Vries & Kralingen, 2002). Toch is *'het voordeel van deze werkwijze dat zij ook inzicht biedt in het relatieve belang van de diverse zintuigen'* (de Vries, 2007, p. 15). Daarom is besloten dat de enquête begint met de vraag: *'ik vind het landschap aantrekkelijk'*. De andere deelvragen zijn: 'mooi om naar te kijken' en 'saai'.

De bijbehorende verwachtingen zijn:

De *eerste verwachting* is dat mannen en vrouwen het landschap op dezelfde manier ervaren. Zij zien het landschap niet op een andere manier.

De *tweede verwachting* is dat oudere mensen het landschap van Moeder Aarde aantrekkelijker vinden dan jongeren. De leeftijd bepaald mede of iemand het gebied als aantrekkelijk vindt. Dat is

omdat ouderen natuurgebieden waarderen die verzorgd zijn en Moeder Aarde is een verzorgd gebied.

De *derde verwachting* is dat lager opgeleiden het landschap aantrekkelijker vinden dan hoger opgeleiden. Dat komt doordat het Abtswoudse Bos een aangelegd natuurgebied is, dat goed wordt verzorgd en nauwelijks ruig is, en dit vinden hoger opgeleiden minder aantrekkelijk.

De *vierde verwachting* is dat mensen met die geen agrarische achtergrond hebben het landschap hoger waarderen dan mensen met een agrarische achtergrond. Het Abtswoudse Bos is een natuurgebied met vooral een esthetische functie en geen functionele functie.

De *vijfde verwachting* is dat hoe vaker iemand per jaar naar het Abtswoudse Bos gaat, hoe groter de binding wordt met het gebied. Er blijkt namelijk een positieve relatie te zijn tussen binding en landschapsvoorkeuren (de Vries, 2009, p. 13). Dus hoe meer binding met een landschap, hoe positiever je tegenover het landschap staat.

Samenhang

Bij samenhang gaat het om het geheel. De verschillende onderdelen in het landschap worden in samenhang gezien. Een landschap wordt gewaardeerd als het een eenheid is en compleet (Coeterier, 1987, pp. 71-75). De bijbehorende deelskwaliteiten zijn: ‘interessant om verder te verkennen’, ‘mysterieus’, ‘afwisselend’, ‘fascinerend’, ‘eigen karakter’, ‘uniekheid’ en ‘eenheid’.

De bijbehorende verwachtingen zijn:

De *eerste verwachting* is dat het voor de inwoners van Tanthof belangrijk is dat het landschap een eenheid is. Als het landschap als een eenheid wordt gezien, dan is de verwachting dat het landschap Moeder Aarde positiever wordt ervaren. Uit de literatuur blijkt dat eenheid/samenhang/complexiteit een belangrijke basiskwaliteit zijn. De verschillende elementen in het landschap moeten samengaan en er mogen geen losse elementen in het landschap aanwezig zijn die het totaal beeld verstoren. Een belangrijke vraag rijst dan op: *‘Hoort land art in het Abtswoudse Bos thuis? Zorgt het Moeder Aarde voor eenheid of is het een element die het geheel-karakter van het landschap verstoort?’*

De *tweede verwachting* is dat mensen het landschap Moeder Aarde aantrekkelijk vinden omdat het niet in één keer kan worden ervaren. Daarom wordt het landschap als mysterieus ervaren en vinden de respondenten Moeder Aarde interessant om verder te verkennen. Deze verwachting is geformuleerd omdat uit de literatuur blijkt dat halfopen landschappen positief gewaardeerd worden (Kaplan & Kaplan, 1989; van den Berg, 2004). Het landschap Moeder Aarde is een gevarieerd landschap maar ligt in een oud poldergebied met weinig reliëf. Dus in tegenstelling tot de platte omgeving kent het kunstwerk Moeder Aarde wel verschillende heuvels, het hoofd is bijvoorbeeld vijf meter hoog. Rondom het kunstwerk zijn essen geplant in cirkelvormige rijen en in de buik van Moeder Aarde ligt een vijver. De armen en benen zijn weer beplant met beshoudende struiken. Het kunstwerk zorgt zodoende voor een afwisselend landschap. Hoewel het reliëf heel duidelijk is te ervaren in het landschap, kan vanaf de grond het vrouwenlichaam niet worden gezien. De vormen van het kunstwerk kunnen alleen van bovenaf, bijvoorbeeld via Google Earth, worden gezien. Als je door het kunstwerk loopt dan heb je misschien niet altijd door waar je loopt: ben je bij het de armen of juist het hoofd? Bij Moeder Aarde staat nergens aangegeven welke heuvel de armen of benen

zijn. Dit kan het kunstwerk enigszins een verwarrende ervaring maken maar kan de beleving wellicht ook juist vergroten. Op deze manier moeten mensen zelf uit puzzelen waar ze zijn.

De *derde verwachting* is dat het landschap ervaren wordt als uniek met een eigen karakter. Omdat Moeder Aarde als landschap nergens anders op deze manier voorkomt.

Beheer

Het beheer uit zich in waardering hoe het landschap is onderhouden en verzorgd. Maar het gaat bij beheer ook om voorschriften en regels van het gebruik en gedrag van mensen waaraan zij zich moeten houden als zij in het landschap aanwezig zijn. Beheer heeft zowel een beeld- als een gebruiksaspect en heeft als deelkwaliteit ‘onderhouden en verzorging’.

De deelkwaliteit onderhouden en verzorging wordt niet meegenomen in de enquête. In foto 5.1 wordt het landschap Moeder Aarde afgebeeld maar de vier foto's kunnen niet laten zien of het een rommelig of net landschap is. De foto's zijn ook niet gekozen om het beheer te laten zien, ze zijn gekozen omdat ze verschillende aspecten van het landschap vertegenwoordigen. Eén foto met rommel zou er voor kunnen zorgen dat het landschap als geheel rommelig wordt ervaren. Hierdoor wordt een misleidend beeld gecreëerd.

Ruimtelijkheid

Ruimtelijkheid gaat om de zichtbaarheid en openheid van het landschap (Tveit et al., 2006, p. 242). De ruimtelijkheid van het landschap wordt bepaald op drie niveaus: de grootte en de vorm van een ruimte, de hoogteverschillen (reliëf) en ruimtelijk patroon (Coeterier, 1987, p. 94). De bijbehorende deelkwaliteiten zijn: ‘afwisseling’, ‘openheid’, ‘reliëf’ en ‘begroeiing’.

De bijbehorende verwachtingen zijn:

De *eerste verwachting* is dat de direct omwonende het halfopen landschap van Moeder Aarde positief ervaren omdat het landschap niet in één keer kan worden overzien en niet in één keer kan worden begrepen. Dit komt door de afwisseling van reliëf, begroeiing en open of gesloten landschap. Het landschap Moeder Aarde ligt namelijk in een open polder gebied met weinig reliëf. Het landschap Moeder Aarde is een half open landschap en bestaat uit heuvels met veel vegetatie, terwijl het omliggende land voornamelijk vlak is met weinig vegetatie. In de context van het geheel past het kunstwerk niet, maar het kan wel een positieve onderbreking zijn van het omringende landschap. De afwisseling kan ervoor zorgen dat het landschap als aantrekkelijk wordt beschouwd.

Natuurlijkheid

Natuurlijkheid is een belangrijk aspect in de landschapsbeleving. Natuurlijkheid zorgt ervoor dat een landschap als een geheel wordt ervaren en heeft daarom nauwe banden met eenheid. Deze basiskwaliteit gaat voornamelijk over de biotische component maar het gaat ook over de organische samenhang van een landschap, of iets spontaan gegroeid is of niet. Natuurlijkheid betekent niet strak, recht en uniform (Coeterier, 1987, pp. 83-85; Coeterier, 2000a, pp. 52-53). De bijbehorende deelkwaliteiten zijn: ‘ruigheid’, ‘gemaaktheid’ en ‘strak, recht en regelmatig’.

De bijbehorende verwachtingen zijn:

De *eerste verwachting* is dat als mensen het gebied natuurlijk vinden, dan vinden zij het gebied

aantrekkelijk. Natuurlijkheid is wordt namelijk belangrijk gevonden in het totale beeld van het landschap.

De *tweede verwachting* is dat oudere mensen het landschap van Moeder Aarde natuurlijker vinden dan jongeren. De leeftijd bepaald mede of iemand het gebied als natuurlijk ervaart. 50-plussers hebben vaker een arcadisch natuurbeeld en ervaren sommige landschappen als natuurlijk terwijl jongere dat niet doen. Jongere hebben namelijk over het algemeen een wildernis natuurbeeld en de ecologische processen moeten in dat landschap echt de overhand hebben. Het Abtswoudse Bos is een net en verzorgd gebied en totaal niet ruig te noemen. Het gebied kent goede wandelpaden en fietspaden. Voor jongeren kan dit gebied daarom saai overkomen omdat het geen 'wilde natuur' is. Ouderen waarderen natuurgebieden die verzorgd zijn juist veel meer.

De *derde verwachting* is dat lager opgeleiden het landschap natuurlijker vinden dan hoger opgeleiden. Mensen met een hogere opleiding hebben vaker een wildernis natuurbeeld. Terwijl lager opgeleiden over het algemeen vooral een arcadisch natuurbeeld hebben. Omdat Moeder Aarde een omgeving is die is gemaakt en aangelegd wordt het waarschijnlijk minder ervaren wordt als een natuurlijke omgeving.

De *vierde verwachting* is dat mensen die voor 2003 in Tanthof woonden het landschap Moeder Aarde minder natuurlijk vinden dan die na 2003 in Tanthof kwamen wonen, dit omdat tussen 2000 en 2003 het Abtswoudse Bos is aangelegd. De verwachting is dus dat als je weet dat het landschap is aangelegd, het ook minder wordt ervaart als natuurlijk.

De ontwikkeling in de tijd

Deze landschapskwaliteit gaat om zowel het tijdsbeeld van mensen als het historisch karakter en de jaargetijden (Coeterier, 1987, p. 91).

De historiciteit van het landschap en het tijdsbeeld spelen geen rol in de landschapsbeleving van het Abtswoudse Bos. Dit omdat het gebied geen historische elementen heeft. Daarom wordt deze basiskwaliteit niet mee genomen in de enquête. Cycli van de seizoenen kan een rol spelen in de landschapsbeleving. Dit aspect valt toch buiten het onderzoek. De enquête laat vier foto's zien van Moeder Aarde. Als ook naar de seizoenen zou worden gekeken dan had van elk seizoen vier foto's opgenomen moeten worden van steeds exact dezelfde plek. Dit onderzoek duurt te kort om elk seizoen te kunnen fotograferen. Dit element wordt daarom ook niet meegenomen in de enquête.

Gebruik

Gebruik is net zoals eenheid één van de eerste dingen waar mensen naar kijken in het landschap. De mensen kijken bij gebruik naar de functionele kant van het landschap: wat gebeurt er in het landschap? Zelfs natuur is een vorm van gebruik het wordt niet-gebruikt (Coeterier, 1987, p. 80; Coeterier, 2000a, pp. 48-49).

Het maatschappelijke aspect van gebruik dat Coeterier (1987; 2000a) onderscheidt zal in dit onderzoek geen rol spelen. Natuur is al een vorm van gebruik van een landschap. Het persoonlijke aspect speelt wel een rol in natuurgebieden. Dit aspect kan echter niet gemeten worden vanaf een foto omdat vanaf een foto niet gezien kan worden welke activiteiten ondernomen kunnen worden.

Dit kan in ieder geval niet van de vier foto's die gekozen zijn om het landschap Moeder Aarde te representeren (foto 5.1). Daarom speelt het persoonlijke aspect in het eerste deel van de enquête geen rol maar het komt wel in het tweede gedeelte aan de orde. In het tweede gedeelte wordt namelijk gevraagd of de respondent bekend is met het Abtswoudse Bos, hoe vaak de respondent gebruik maakt van het Abtswoudse Bos en welke activiteiten ondernomen worden in het gebied.

De bijbehorende verwachtingen zijn:

De *eerste verwachting* is dat de respondenten die het vaakst naar het Abtswoudse Bos gaan, ook eerder Moeder Aarde zullen kennen. Dit klinkt heel logisch maar als het kunstwerk niet eens wordt herkend dan weet men ook niet dat het kunstwerk bestaat.

De *tweede verwachting* is dat het uitmaakt wat voor soort activiteit iemand onderneemt op de ervaring en beleving van Moeder Aarde. Uit onderzoek van Groenservice Zuid-Holland (2006) blijkt dat de meerderheid van de bezoekers naar het Abtswoudse Bos gaat om de hond uit te laten (23%), te wandelingen (31%) en te fietsen (49%). Maar ook joggen, paardrijden en zonnen zijn voorbeelden van activiteiten die gedaan worden. De daarbij gepaarde verwachting is dat iemand die voornamelijk fietst of paardrijdt in het Abtswoudse Bos, het kunstwerk Moeder Aarde niet zal kennen. Dit omdat bij Moeder Aarde niet gefietst of paardgereden kan worden. Wandelen, hond uitlaten, luieren/zitten/zonnen, genieten van de natuur/uitzicht, trimmen/joggen zijn activiteiten die wel bij Moeder Aarde gedaan kunnen worden. Het kunstwerk kan dan daadwerkelijk beleefd worden. Daarnaast zal waarschijnlijk iemand die wandelt en van de natuur/uitzicht geniet meer de tijd nemen om het landschap in zich op te nemen dan iemand die trimt/jogt of luiert/zit/zont of de hond er altijd uitlaat. Daarom is de verwachting dat mensen die wandelen en van de natuur/uitzicht genieten, ook eerder Moeder Aarde kennen dan de mensen die de andere activiteiten doen.

De uiterlijke verschijningsvorm

Deze basiskwaliteit gaat om het geheel van zintuiglijke indrukken die verkregen worden wanneer iemand aanwezig is in het landschap, zoals gehoor, reuk en tastzin. Binnen uiterlijke verschijningsvorm is kleur het belangrijkste aspect is.

In dit onderzoek is het visuele aspect belangrijk voor de totale beleving. Een foto met bewolking zal minder goed beoordeeld worden dan een foto met blauwe lucht en zon. De vier foto's die gebruikt worden om Moeder Aarde te representeren moeten daarom alle vier dezelfde kleuren hebben. Dus één foto mag niet bewolkt en grijs zijn of uit een ander jaargetijde komen. Als één foto anders eruit ziet dan kan het landschap op een andere manier ervaren en beleefd worden. Het visuele aspect wordt dus niet apart gemeten maar wordt wel meegenomen in welke foto's gebruikt worden om aan de respondenten te laten zien.

Bodemgesteldheid en waterhuishouding

Hier gaat het om de abiotische component van het landschap: de fysieke gesteldheid. Vooral belangrijk bij deze kwaliteit is of het landschap nat of droog is (Coeterier, 1987, pp. 96-97; Coeterier, 2000a, pp. 51-51).

De bodemgesteldheid en waterhuishouding spelen geen rol bij de landschapsbeleving van Moeder Aarde. Uit onderzoek van Coeterier (1987) blijkt dat mensen over deze basiskwaliteit geen

duidelijk mening hebben. Deze basiskwaliteit is slechts aanwezig en onderdeel van het geheel. Daarom worden geen enquêtevragen geformuleerd over deze basiskwaliteit. Bovendien is het moeilijk om de bodemgesteldheid en waterhuishouding vanaf een foto te meten.

5.3.3 *Moeder Aarde als kunstwerk*

Moeder Aarde is een publiek kunstwerk omdat het staat in een openbaar natuurgebied dat voor iedereen toegankelijk is. Bij het kunstwerk zijn ook 'andere' betrokken, de passanten. Verder is het kunstwerk door de gemeente Delft neergezet en betaald van publiek geld. Hierbij voldoet het kunstwerk in ieder geval aan alle punten van Connard (2003, p. 11). Of Moeder Aarde voldoet aan andere definities zoals die van Massey & Rose (2003, p. 19) dat het kunstwerk onderhandelingen tussen verschillende sociale groepen of identiteiten stimuleert is onbekend. Maar in dit onderzoek wordt Moeder Aarde wel degelijk als een publiek kunstwerk gezien.

De functies van Moeder Aarde zijn divers. Moeder Aarde is ten eerste een kleinschalige recreatievorm, die een esthetische functie heeft. Verder is Moeder Aarde een publiek kunstwerk dat een autonome toevoeging is en niets met de streek te maken heeft (Kockelkoren, 2005). Het kunstwerk had op elke andere plaats in Nederland kunnen staan, zonder dat het aan betekenis inboet. De gemeente Delft en Recreatiegebied Midden-Delfland hopen dat door Moeder Aarde het Abtswoudse Bos levendig en sfeervol wordt. Zo biedt het kunstwerk een mooi uitzicht en kan het in de winter gebruikt worden als sleehelling (Gemeente Delft, 2001). Het idee van het kunstwerk is dat het een versterking is van het voorzieningsniveau in Tanthof. Daarnaast vormt Moeder Aarde volgens Recreatiegebied Midden-Delfland (2011, p. 5): *'een markante herkenningspunt in het landschap en oefent het een aantrekkingskracht uit op recreanten'*. Dus Moeder Aarde geeft het gebied een ruimtelijke identiteit. Soms kan een publiek kunstwerk zelfs de perceptie van mensen veranderen, dat ze anders naar het gebied gaan kijken. Dit is ook goed mogelijk bij het Abtswoudse Bos: eerst was het een plat polder gebied en nu bestaat het gebied uit heuvels, die uitzicht bieden op de omgeving. Omdat Moeder Aarde het gebied zo anders maakt, kan Moeder Aarde wel uit de toon vallen. Het valt dan moeilijk te zeggen of de inwoners van Tanthof Moeder Aarde goed in het landschap vinden passen of niet.

Dit onderzoek is ook een verkennend onderzoek om te kijken of de direct omwonende weten dat Moeder Aarde bestaat. Weten de respondenten dat Moeder Aarde in het Abtswoudse Bos ligt? Of zien de direct omwonende alleen maar een heuvelpartij en wisten ze helemaal niet dat het iets betekent. Daarom wordt in het tweede gedeelte gevraagd of de respondenten weleens van Moeder Aarde hebben gehoord. Verder wordt ook gekeken of de respondenten Moeder Aarde kunnen herkennen van foto's. Zodoende worden in het eerste deel van de enquête vier foto's getoond van Moeder Aarde maar er wordt niet bij verteld dat de foto's het kunstwerk laten zien. Pas in het tweede gedeelte wordt specifiek gevraagd naar het kunstwerk en of de respondent het kunstwerk herkennen in de foto's. Dit laat ook zien of de foto's een goede representatie zijn van het landschap Moeder Aarde.

De bijbehorende verwachtingen zijn:

De *eerste verwachting* dat er een verband bestaat tussen het cijfer voor Moeder Aarde en of respondenten vinden dat het kunstwerk het Abtswoudse Bos interessanter maakt en van toegevoegde waarde is voor het Abtswoudse Bos. Ook is de verwachting dat er een verband bestaat

of de respondenten graag het kunstwerk bezichtigen en of ze graag bezoekers mee willen nemen naar het Abtswoudse Bos. Een voorbeeld is dat wanneer een respondent een hoog cijfer geeft aan Moeder Aarde, de respondent ook eerder het Abtswoudse Bos interessanter vindt door het kunstwerk. Er hoeft geen verband te bestaan tussen het cijfer voor het kunstwerk en of iemand het een geschikte plek vindt. Een kunstwerk kan heel mooi zijn maar hoeft niet op de juiste plek te staan. Andersom kan er wel een verband bestaan. Als een respondent vindt dat het kunstwerk op de geschikte plek staat en daarom Moeder Aarde een hoger cijfer geeft.

De tweede *verwachting* is dat door Moeder Aarde mensen anders naar het Abtswoudse Bos kijken. Ook is de verwachting dat Moeder Aarde van toegevoegde waarde is en dat het kunstwerk past in het gebied. Door het Abtswoudse Bos zijn er heuvels in het landschap, die er anders niet zouden zijn geweest en dat zorgt voor een variatie in het landschap dat er eerst niet was. Wat hier buiten het onderzoek valt is of Moeder Aarde past in het omringende poldergebied. Het overschakelen naar een ander schaalniveau is een te lastig concept om zomaar in de enquête op te nemen. Dit komt mede doordat het onderzoek daardoor te omvangrijk zou worden maar ook omdat andere aspecten een rol gaan spelen in de enquête als naar een ander schaalniveau gekeken wordt. Bovendien moet het omringende poldergebied dan ook apart gemeten worden.

6 Resultaten

Dit hoofdstuk staat stil bij de resultaten die verkregen zijn door de enquête die is uitgevoerd in de wijk Tanthof. De gebruikte enquête is te vinden in bijlage 1. In het eerste gedeelte van dit hoofdstuk worden de basiskwaliteiten behandeld. Hierbij wordt als eerste gekeken naar wat de respondenten als totaaloordeel geven voor de aantrekkelijkheid van landschap Moeder Aarde. Vervolgens wordt specifiek op de basiskwaliteiten ingegaan. Tenslotte wordt gekeken naar Moeder Aarde als kunstwerk.

6.1 Steekproefpopulatie

6.1.1 De werving

In totaal zijn 152 enquêtes uitgedeeld, waarvan twee niet zijn teruggegeven. Dus er zijn 150 geldige enquêtes. De enquêtes zijn zoals gezegd afgenomen in Tanthof. Omdat Tanthof-West een grotere populatie kent, is daar ook meer geënuquêteerd dan in Tanthof-Oost. Een eerlijke balans tussen de twee wijken zou zijn, dat in Tanthof-West 87 enquêtes werden opgehaald en in Tanthof-Oost 64. Het enquêteren is begonnen in Tanthof-Oost en daar zijn uiteindelijk 60 enquêtes opgehaald. In Tanthof-West ging het enquêteren soepeler en zijn uiteindelijk 90 enquêtes opgehaald. De balans tussen de twee wijken is daardoor dus redelijk eerlijk gebleven.

Tanthof-Oost en Tanthof-West zijn onderverdeeld in verschillende buurten: de Boerderijbuurt, de Dierenbuurt, de Vogelbuurt-West, de Vogelbuurt-Oost, de Bosrand, de Aziëbuurt, de Latijns-Amerikabuurt, de Afrikabuurt-West en de Afrikabuurt-Oost. In tabel 6.1 en 6.2 is te zien hoeveel enquêtes per buurt zijn afgenomen en wat de non-respons was. De non-respons is tweeledig, het bestaat ten eerste uit mensen die niet wilden mee doen aan de enquête. Ten tweede bestaat de non-respons uit mensen die niet thuis waren. De non-respons viel uiteindelijk mee. Bij 285 huizen is aangebeld en daarvan heeft 56,6% de enquête ingevuld. Slechts 18,1% van de mensen waarbij werd aangebeld wilde niet mee doen aan de enquête, dus bij de overige adressen was niemand thuis. Dat de enquête later kon worden opgehaald lijkt een positief effect te hebben gehad op de respons. Bijna 80% van de enquêtes, 119 stuks, is later opgehaald.

Tabel 6.1: Respons Tanthof-Oost

	Ingevulde enquêtes	Non respons
Dierenbuurt	6	6
Boerderijbuurt	8	8
Bosrand	6	2
Vogelbuurt-Oost	19	13
Vogelbuurt-West	15	13
<i>Totaal</i>	<i>54</i>	<i>42</i>

Tabel 6.2: Respons Tanthof-West

	Ingevulde enquêtes	Non respons
Aziëbuurt	31	18
Latijns-Amerikabuurt	26	10
Afrikabuurt-West	23	31
Afrikabuurt-Oost	16	14
<i>Totaal</i>	<i>96</i>	<i>73</i>

Uiteindelijk is geënquêteerd op zeven verschillende dagen om de 150 enquêtes op te halen. Het enquêteren heeft plaats gevonden tussen 25 april en 11 mei. De eerste keer enquêteren was op een woensdag tussen 13.00 en 17.00. Dit tijdstip was niet erg ideaal: slechts 14 ingevulde enquêtes werden opgehaald. Op de andere dagen werd tussen 16.00 en 20.00 geënquêteerd.

6.1.2 De respondenten

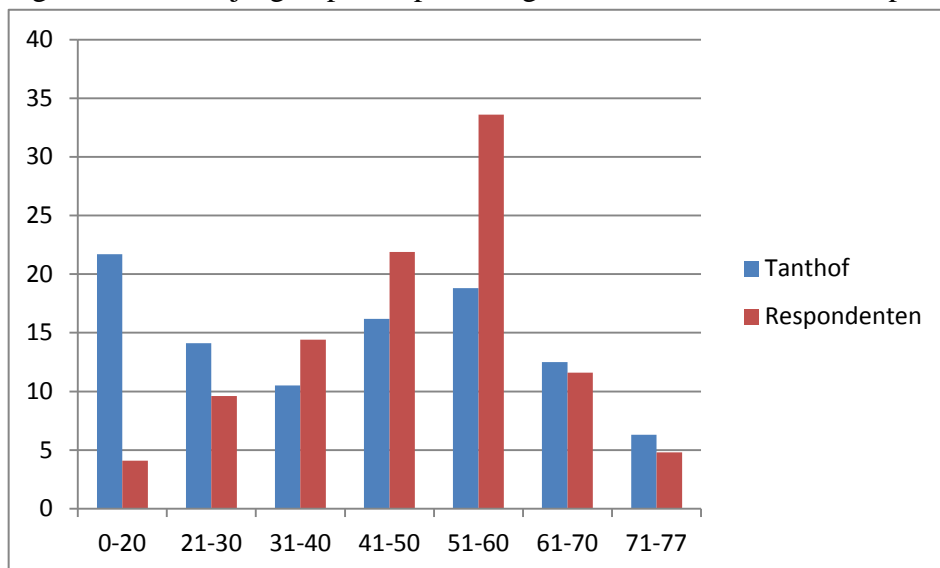
Meer dan de helft van de respondenten waren vrouwen, terwijl in Tanthof meer mannen wonen dan vrouwen. Daarnaast hebben twee respondenten hun geslacht niet ingevuld, dus er zijn twee missing values. Uiteindelijk hebben 64 mannen de enquête ingevuld (42,7%), dit percentage wijkt nogal af van het echte populatiegemiddelde. Met een binomiale toets is gekeken of de relatieve frequentieverdeling overeenkomt met het verwachte aandeel. Het aandeel vrouwen bedraagt dus 0,568 (Observed Prop.) en deze proportie wordt vergeleken met de frequentie 0,482 (van de mannen). De overschrijdingskans is 0,023, dus met een betrouwbaarheid van 95% blijkt het dat er sprake van een statistische significant verschil. Het aandeel vrouwen is niet gelijk aan de verwachte frequentie. Tabel 6.3 laat zien dat de steekproef niet representatief is qua geslacht en er dus geen algemene uitspraken gedaan kunnen worden over de totale bevolking.

Tabel 6.3 Balans tussen mannen en vrouwen

	Frequentie	Percentage Respondenten	Percentage Tanthof
Vrouwen	84	56,8%	48,2%
Mannen	64	43,2%	51,8%
<i>Totaal</i>	<i>150</i>	<i>100%</i>	<i>100%</i>

Uiteindelijk hebben vier respondenten hun leeftijd niet ingevuld. Drie daarvan hadden geen enkele persoonskenmerk ingevuld en één respondent heeft zijn leeftijd niet ingevuld. De gemiddelde leeftijd is 47 jaar met een standaarddeviatie van 14,03. De mediaan ligt op 50 jaar en de modus is 54 jaar. De jongste deelnemer van de enquête is 12 jaar en de oudste 77 jaar. De verhouding tussen de leeftijdsgroepen in Tanthof wijkt enigszins af van de leeftijden van de geënquêteerden (figuur 6.1). Voor de meeste leeftijdscategorieën is het verschil niet groot. Alleen bij de categorieën van '12 tot 20 jaar' en '51 tot 60 jaar' liggen de verhoudingen scheef. Bij de bewoners van '12 tot 20 jaar' is het werkelijke percentage 21,7%, terwijl in de enquête dit slechts 4% is. Dat dit percentage zo afwijkt heeft te maken dat deze groep meestal zelf niet open doet en als ze wel open doen vaak niet mee willen doen; hun ouders vullen de enquête in. Bij de categorie '51 tot 60 jaar' ligt de verhouding juist andersom, daar is het werkelijke percentage slechts 18,8%, terwijl in de enquête het percentage 32,7% is. Met een Chi-kwadraat goodness-of-fit toets is gekeken of het verschil tussen de scores significant is (tabel 6.4). De overschrijdingskans is 0,000. Dit betekent dat de er inderdaad een significant verschil is tussen de leeftijdsgroepen van de respondenten en de leeftijdsgroepen in Tanthof. Dit betekent dat de er geen algemene uitspraken gedaan kunnen worden over de totale bevolking op basis van de steekproef.

Figuur 6.1: Leeftijdsgroepen in percentage van Tanthof en van de respondenten



Bron: CBS, 2011

Tabel 6.4: Goodness-of-fit toets leeftijdsgroepen

	Observed N	Expected N	Residual
Leeftijd 12-20	6	31,7	-25,7
Leeftijd 21-30	14	20,6	-6,6
Leeftijd 31-40	21	15,3	5,7
Leeftijd 41-50	32	23,6	8,4
Leeftijd 51-60	49	27,4	21,6
Leeftijd 61-70	17	18,2	-1,2
Leeftijd 71-77	7	9,2	-2,2
<i>Totaal</i>	<i>147</i>		

Er zijn geen cijfers bekend over het onderwijsniveau van Tanthof en daarom is gebruik gemaakt van de cijfers van het onderwijsniveau van de beroepsbevolking van heel Delft. Om de opleidingsniveaus van de respondenten en die van Delft te kunnen vergelijken moesten enkele categorieën samengevoegd worden, omdat in de statistieken van Delft enkele categorieën samen waren gevoegd (tabel 6.5).

Alleen voor de lagere opleidingsniveaus lijkt de verdeling van de steekproef overeen te komen met de populatie. Met een Chi-kwadrat goodness-of-fit toets is gekeken of het verschil tussen de scores significant is (tabel 6.5). De overschrijdingskans is 0,005. Dit betekent dat de er inderdaad een significant verschil is tussen het opleidingsniveau van de respondenten en het opleidingsniveau in Delft. Dit betekent dat de er geen algemene uitspraken gedaan kunnen worden over de totale bevolking op basis van de steekproef.

Tabel 6.5: Goodness-of-fit toets opleidingsniveaus

	Observed N	Expected N	Residual
Basisonderwijs	5	8,1	-3,1
Vmbo, mbo1, avo onderbouw	28	29,4	-1,4
Havo, vwo, mbo	52	45,2	6,8
Hbo, waaronder bachelor	46	33,1	12,9
WO, masters , doctors	16	31,3	-15,2
<i>Totaal</i>	<i>147</i>		

Een andere vraag in de enquête is de geboorteplaats van de respondent. In tabel 6.6 is te zien dat de meeste respondenten uit Delft komen. In de dorpen die naast Delft liggen zijn vier respondenten geboren: Pijnacker, Den Hoorn en Zwethkade. De plaatsen buiten Delft zijn zeer divers (onder andere Rotterdam, Amsterdam, Hilversum, Amersfoort). Daarnaast zijn ook acht respondenten geboren in het buitenland (zoals Curaçao, Suriname). Omdat veel mensen uit Delft komen is de gemiddelde woonduur behoorlijk hoog en ligt op 32 jaar, de mediaan is 30 jaar. Het minimum aantal woonjaren van de respondenten is twee jaar en het maximaal aantal jaar is 74 jaar.

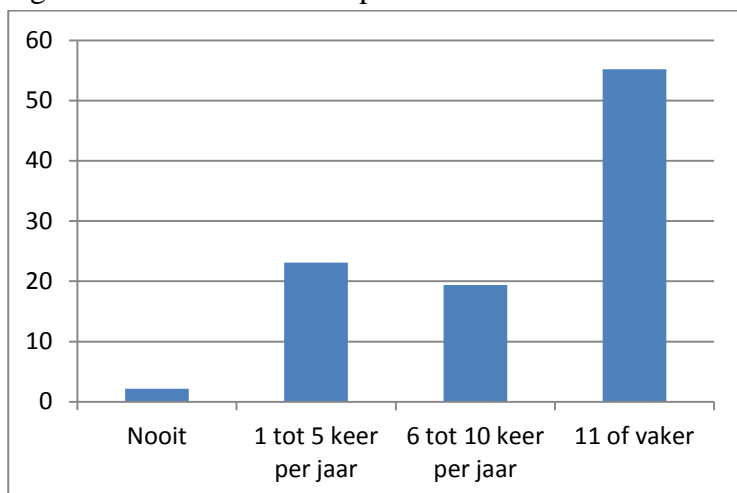
Tabel 6.6: Geboorteplaats

	Frequentie	Percentage
Delft	70	47,7%
Dorpen naast Delft	4	2,6%
Den Haag	19	12,9%
Buiten Delft	54	36,7%
<i>Totaal</i>	<i>147</i>	<i>100%</i>

Uit onderzoek van Coeterier (1987) bleek dat het belangrijkste verschil binnen persoonlijke kenmerken is of iemand een agrarisch beroep heeft of niet. Slechts één respondent is werkzaam geweest in een agrarisch beroep. Daarnaast was nog één respondent voorzitter van de groep die tegen A4 is. Voor de rest had niemand iets met het landschap te maken qua beroep.

Veruit de meerderheid van de respondenten kent het Abtswoudse Bos wel en slechts 10,7% kent het gebied niet. Daarnaast is er één respondent die deze vraag niet heeft ingevuld. De meeste respondenten kennen het Abtswoudse Bos zelfs erg goed, sommige zeggen zelfs dat ze het gebied wel kunnen dromen. Dit bleek ook wel uit de vraag hoe vaak de respondenten per jaar naar het Abtswoudse Bos gaan. Uit figuur 6.2 blijkt wel dat de meeste gekozen score '11 of vaker per jaar' is. Daarnaast is ook gevraagd welke activiteiten de respondenten ondernemen als ze naar het Abtswoudse Bos gaan en ze mochten meer dan één optie aankruisen. In tabel 6.7 is te zien dat de meeste gekozen activiteiten wandelen en fietsen zijn. Ongeveer drie vijfde van de respondenten die aan wandelen en/of fietsen doen zijn bekend met Moeder Aarde. Het percentage is hoger bij de andere activiteiten, alleen zitten bij deze activiteiten veel respondenten die al eerder kozen voor wandelen en/of fietsen. Zo doet ongeveer 90% van de respondenten die de hond uitlaten ook aan wandelen.

Figuur 6.2: Hoe vaak de respondenten naar het Abtswoudse Bos gaan in percentage



Tabel 6.7: Welke activiteiten ondernomen worden in het Abtswoudse Bos en of respondenten die aan die activiteit doen bekend zijn met Moeder Aarde

	Doet aan activiteit	Bekend met Moeder Aarde
Wandelen	31,4%	61,4%
Fietsen	30,7%	61,7%
Hond uitlaten	12,1%	62,5%
Sportieve doeleinde	14,8%	66,6%
Voor ontspanning	13,5%	72%
Voor de natuur	12,6%	71%

Van de 133 respondenten die het Abtswoudse Bos kennen en daar ook komen, kent 60,2% Moeder Aarde. Deze vraag kent twee missing values. Iets meer dan de helft (59,3%) van de respondenten herkende Moeder Aarde vanaf de vier foto's die voorop de enquête te zien waren. Deze vraag kent één missing value. Verder is gevraagd nu ze weten dat het Moeder Aarde is, ze ook het kunstwerk herkennen in de foto's. Slechts vier respondenten herkende het gebied nog niet nadat ze wisten dat het Moeder Aarde is op de foto's. Dus de meeste respondenten die het Abtswoudse Bos kennen, konden Moeder Aarde herkennen op de foto. Desondanks was een veel gehoorde antwoord van de respondenten dat ze nooit hebben geweten dat er een kunstwerk staat in het Abtswoudse Bos. Ook mensen die bijna elke dag in het Abtswoudse Bos komen, kennen het kunstwerk niet altijd. Er is gekeken over er een verband bestaat tussen de variabelen bekend met Moeder Aarde en hoe vaak iemand naar het Abtswoudse Bos gaat (zie tabel 6.8). De Cramer's V is 0,334 en laat een zwak verband zien. Dus de kans op bekendheid van het kunstwerk wordt groter naarmate vaker naar het Abtswoudse Bos gegaan wordt. Dit is wel te verwachten maar minder vanzelfsprekend als het op eerste gezicht lijkt. Er waren best wat respondenten die dachten dat ze het gebied echt goed kende, maar nog nooit gehoord hadden van Moeder Aarde.

Verder kent 60,8% van de vrouwelijke respondenten Moeder Aarde en dit percentage is bijna het zelfde voor de mannen (59,7%). Bij zowel de leeftijdsgroepen en de opleidingsniveaus zijn geen grote verschillen te zien in wie Moeder Aarde kent en wie niet (tabel 6.9 en 6.10).

Tabel 6.8: De bekendheid van Moeder Aarde naar hoe vaak iemand naar het Abtswoudse Bos gaat

	Bekend met kunstwerk		Niet bekend met kunstwerk		Totaal	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs	%
Nooit tot 5 keer per jaar naar het Abtswoudse Bos	11	13,8%	23	43,4%	34	25,6%
6-10 keer per jaar naar het Abtswoudse Bos	16	20%	10	18,9%	26	19,5%
11 of vaker per jaar naar het Abtswoudse Bos	53	66,2%	20	37,7%	73	54,9%
<i>Totaal</i>	<i>80</i>	<i>100%</i>	<i>53</i>	<i>100%</i>	<i>133</i>	<i>100%</i>

Tabel 6.9: De bekendheid van Moeder Aarde naar opleidingsniveau

	Bekend met kunstwerk		Niet bekend met kunstwerk		Totaal	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs	%
Basisonderwijs	1	1,3%	1	1,9%	2	1,5%
Vmbo, mbo1, avo onderbouw	9	11,5%	14	26,9%	23	17,7%
Havo, vwo, mbo	25	32,1%	20	38,5%	45	34,6%
Hbo, waaronder bachelor	31	39,7%	13	25%	44	33,8%
WO masters, doctor	12	15,4%	4	7,7%	16	12,3%
<i>Totaal</i>	<i>78</i>	<i>100%</i>	<i>52</i>	<i>100%</i>	<i>130</i>	<i>100%</i>

Tabel 6.10: De bekendheid van Moeder Aarde naar leeftijdsgroep

	Bekend met kunstwerk		Niet bekend met kunstwerk		Totaal	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs	%
Leeftijd 0-19	3	3,9%	2	3,8%	5	3,9%
Leeftijd 20-65	67	87%	47	90,4%	114	88,4%
Leeftijd 65 en ouder	7	9,1%	3	5,8%	10	7,8%
<i>Totaal</i>	<i>77</i>	<i>100%</i>	<i>52</i>	<i>40,3%</i>	<i>129</i>	<i>100%</i>

6.2 Landschapsbeleving van Moeder Aarde

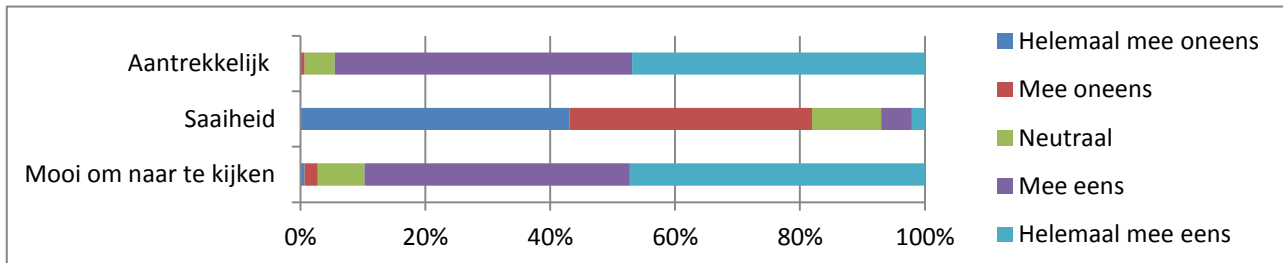
Deze paragraaf behandelt de resultaten van de enquête per basiskwaliteit, maar als eerst wordt een algemeen beeld geschetst van hoe de respondenten het landschap waarderen. De meeste enquêtevragen zijn zo gesteld dat de respondent vijf keuzes had om zijn mening in aan te geven: van helemaal mee oneens tot helemaal mee eens. Om toch tot een gemiddelde te komen is gekozen om elke score een label te geven. Zodoende is score één toegewezen aan 'helemaal mee oneens' en score vijf aan 'helemaal mee eens'. Dus als het gemiddelde 3,5 is, dan zit dat tussen de scores 'neutraal' en 'mee eens' in.

6.2.1 Aantrekkelijkheid

Uit figuur 6.3 blijkt dat veruit de meerderheid van de respondenten het landschap aantrekkelijkheid vindt of zelfs heel erg aantrekkelijk. Geen enkele respondent vindt het landschap helemaal niet aantrekkelijk en slechts één respondent vindt het landschap niet aantrekkelijk. Hoewel bijna iedereen het een aantrekkelijk landschap vindt, vindt ongeveer 10% van de respondenten dat het landschap wel saai is. Zestien respondenten staan neutraal tegenover deze stelling. Ongeveer negen op de tien respondenten vindt het landschap mooi om naar te kijken. Slechts één respondent is

helemaal oneens met deze stelling. Dit is dezelfde respondent die het landschap niet aantrekkelijk vindt en het landschap ook heel erg saai vindt. Verder zijn drie respondenten het oneens met de stelling dat het landschap mooi is om naar te kijken en elf respondenten kozen voor de score neutraal. Het gemiddelde tussen de drie stellingen is een 3,97, op schaal van 1 tot en met 5. Om het gemiddelde te berekenen is de stelling over of het landschap saai is omgedraaid zodat het past bij de andere twee stellingen.

Figuur 6.3: Deelkwaliteiten aantrekkelijkheid



Met een Cronbachs alpha is naar de homogeniteit gekeken tussen de drie stellingen. Er wordt dus gekeken in welke mate de drie stellingen hetzelfde meten, namelijk de aantrekkelijkheid van het landschap. De vereiste is dat de interne betrouwbaarheid minimaal 0,60 is. Bij een 0,80 is de interne betrouwbaarheid goed, bij 0,90 is het zeer goed en bij 0,95 is zelfs uitmuntend. De Cronbachs alpha is in dit geval 0,748, dus de interne consistentie is redelijk tot goed. De stellingen meten inderdaad hetzelfde, namelijk de aantrekkelijkheid van het landschap van Moeder Aarde.

Niet alleen vinden de meeste respondenten Moeder Aarde als landschap aantrekkelijk, ook als kunstwerk geven de meeste respondenten Moeder Aarde een hoog cijfer. Ze geven het kunstwerk gemiddeld een 7,09. De mediaan is een 7 en de standaard deviatie een 1,6. Het laagste cijfer is een 1 en het hoogste cijfer een 10. De modus is net zoals de mediaan ook een 7.

Er zijn een aantal verwachtingen geformuleerd die zijn toegespitst op de aantrekkelijkheid van het landschap Moeder Aarde. De verwachtingen luiden als volgt:

1. Er is geen verschil in waardering van Moeder Aarde tussen mannen en vrouwen.
2. Ouderen waarderen Moeder Aarde positiever dan jongeren.
3. Lager opgeleiden waarderen Moeder Aarde positiever dan hoger opgeleiden.
4. Mensen die geen agrarische achtergrond hebben, waarderen het landschap hoger dan mensen met een agrarische achtergrond.
5. Hoe vaker de respondenten naar het gebied gaan, hoe aantrekkelijker het landschap van Moeder Aarde gevonden wordt.

Verwachting 1: Van de bovenstaande verwachtingen wordt alleen bevestigd dat er inderdaad geen verschil bestaat tussen mannen en vrouwen (zie tabel 6.11). Er is namelijk geen verschil in gemiddelden. Bij vrouwen kiest één ervoor dat ze het geen aantrekkelijk landschap vindt, bij de mannen geen. Iets meer mannen kiezen neutraal dan vrouwen.

De andere vier *verwachtingen* kloppen niet, er is geen verschil in verschillende persoonlijke kenmerken of hoe vaak iemand per jaar naar het gebied gaat. Iedereen vindt het landschap van Moeder Aarde aantrekkelijk of heel aantrekkelijk.

Tabel 6.11: De aantrekkelijkheid van het gebied naar geslacht

	Niet aantrekkelijk		Neutraal		Aantrekkelijk		Totaal	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs	%
Man	0	0%	5	71,4%	57	41,6%	62	42,8%
Vrouw	1	100%	2	28,6%	80	58,4%	83	57,2%
Totaal	1	100%	7	100%	137	100%	145	100%

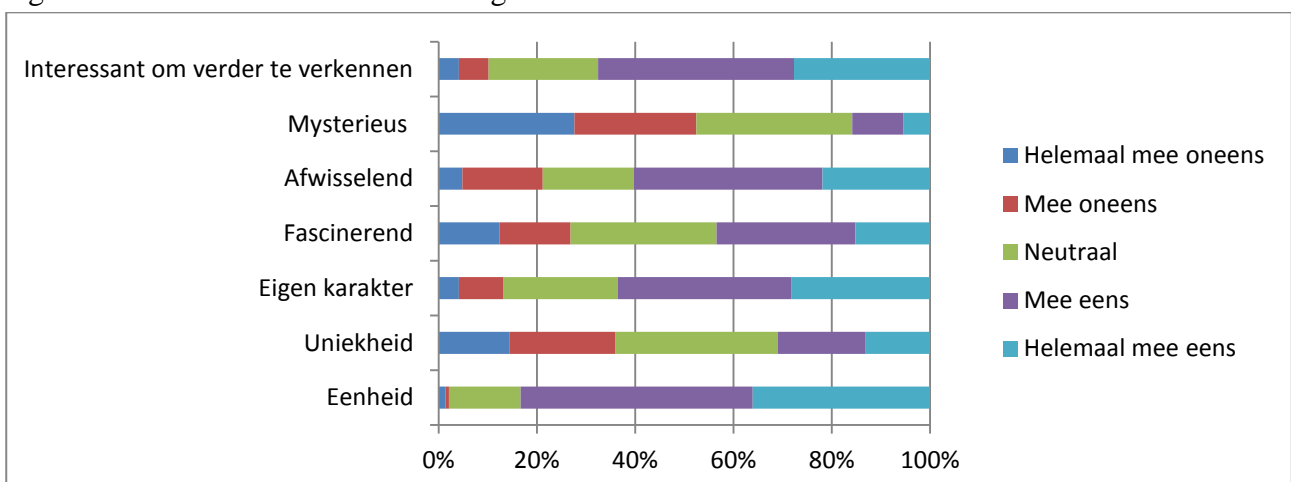
Samenvattend: Bijna alle respondenten vinden het landschap Moeder Aarde een aantrekkelijk en mooi landschap. Er is geen verband gevonden tussen persoonskenmerken en aantrekkelijkheid van het landschap Moeder Aarde.

6.2.2 Samenhang

Het gemiddelde van alle stellingen over samenhang is een 3,4 op schaal 1 tot en met 5. Figuur 6.4 laat zien dat de meeste respondenten heel positief zijn over de eenheid van het landschap, het gemiddelde is een 4.16. Daarentegen is ongeveer vier vijfde respondenten niet met de stelling eens dat het een mysterieus landschap is. Verder vinden ook weinig mensen dat Moeder Aarde een uniek landschap is, het gemiddelde is 2,94. De meerderheid van de respondenten vinden wel dat het landschap Moeder Aarde een eigen karakter heeft, afwisselend is en interessant is om verder te verkennen, het gemiddelde van deze vier stellingen is 3,58. Iets minder respondenten waren met de stelling eens dat het landschap fascinerend is, het gemiddelde ligt op 3,18. Vooral veel mensen kozen de score neutraal bij de stelling of het landschap fascinerend is. Ze hadden hier blijkbaar geen duidelijke mening over.

Met een Cronbachs alpha is gekeken naar de homogeniteit tussen de zeven stellingen. De Cronbachs alpha is 0,823, dus de interne consistentie is goed. De stellingen meten inderdaad hetzelfde, namelijk de samenhang van het landschap van Moeder Aarde.

Figuur 6.4: Deelkwaliteiten samenhang



Er zijn een aantal verwachtingen geformuleerd die zijn toegespitst op de samenhang van het landschap Moeder Aarde. De verwachtingen luiden als volgt:

1. Als het landschap als eenheid wordt ervaren, dan wordt het landschap Moeder Aarde ook positiever ervaren.

2. Moeder Aarde wordt als een aantrekkelijk en positief landschap ervaren omdat het fascinerend en afwisselend is. Verder kan Moeder Aarde niet in één keer worden ervaren en daarom is het een mysterieus en interessant landschap om verder te verkennen.
3. Moeder Aarde wordt als een uniek landschap ervaren met een eigen karakter.

Verwachting 1: Zoals in paragraaf 6.1 naar voren kwam, vinden de meeste respondenten het landschap van Moeder Aarde aantrekkelijk tot heel aantrekkelijk. Uit tabel 6.12 blijkt 113 van de 144 respondenten het landschap een eenheid vindt en ook aantrekkelijk. Er bestaat echter geen verband tussen de variabelen aantrekkelijkheid en eenheid omdat mensen hoge scores gaven aan alle twee de variabelen. Vervolgens is gekeken of er een verband is tussen het cijfer van het kunstwerk (lager dan een 5 of hoger dan een 6) en of het landschap als een eenheid wordt beschouwd (tabel 6.13). Ook tussen deze variabelen bestaat geen verband omdat hier ook nu eenmaal veel mensen beide stelling hoog waarden. Wat wel goed te zien is dat mensen die het kunstwerk hoger dan een 6 geven ook het landschap als een eenheid ervaren (72,9%).

Tabel 6.12: De invloed van eenheid op de aantrekkelijkheid van het landschap

	Niet aantrekkelijk		Neutraal		Aantrekkelijk		Totaal	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs	%
Geen eenheid	0	0%	0	0%	3	2,2%	3	2,1%
Neutraal	0	0%	1	14,3%	20	14,7%	21	14,6%
eenheid	1	100%	6	85,7%	113	83,1%	120	83,3%
<i>Totaal</i>	<i>1</i>	<i>100%</i>	<i>7</i>	<i>100%</i>	<i>136</i>	<i>100%</i>	<i>144</i>	<i>100,0%</i>

Tabel 6.13: De invloed van eenheid op het cijfer van het kunstwerk

	Cijfer 1 t/m5		Cijfer 6 t/m 10		Totaal	
	Abs.	%	Abs	%	Abs.	%
Geen eenheid	0	0%	2	3%	2	2,7%
Neutraal	2	25%	10	15,2%	12	16,2%
Eenheid	6	75%	54	81,8%	60	81,1%
<i>Totaal</i>	<i>8</i>	<i>100%</i>	<i>66</i>	<i>100%</i>	<i>74</i>	<i>100%</i>

Verwachting 3: Het landschap wordt door de meerderheid van de respondenten (60,3%) als afwisselend ervaren. Het gemiddelde is 3,56 en zit tussen neutraal en mee eens in. Daarnaast zijn 43,5% van de respondenten met de stelling eens of helemaal eens dat het landschap fascinerend is. Hier ligt het gemiddelde bij 3,19. Vooral veel respondenten kozen voor neutraal (29,7%). Ondanks dat veel mensen het landschap Moeder Aarde als aantrekkelijk beschouwen en ze ook vinden dat het landschap afwisselend is, blijkt er geen verband te bestaan tussen de twee variabelen.

Landschap Moeder Aarde wordt door slechts 15,7% van de respondenten als mysterieus ervaren. Het gemiddelde is 2,41 en ligt tussen niet mee eens en neutraal in. Daar staat tegenover dat 67,6% wel vindt dat het een interessant landschap is om verder te verkennen. Het gemiddelde is 3,81 en ligt dicht bij de score mee eens. Ondanks dat veel mensen het landschap Moeder Aarde aantrekkelijk vinden, heeft dit niets te maken met mysterieusheid. Tussen de variabele aantrekkelijkheid en mysterieus bestaat geen verband, ditzelfde geldt voor de aantrekkelijkheid en interessantheid landschap.

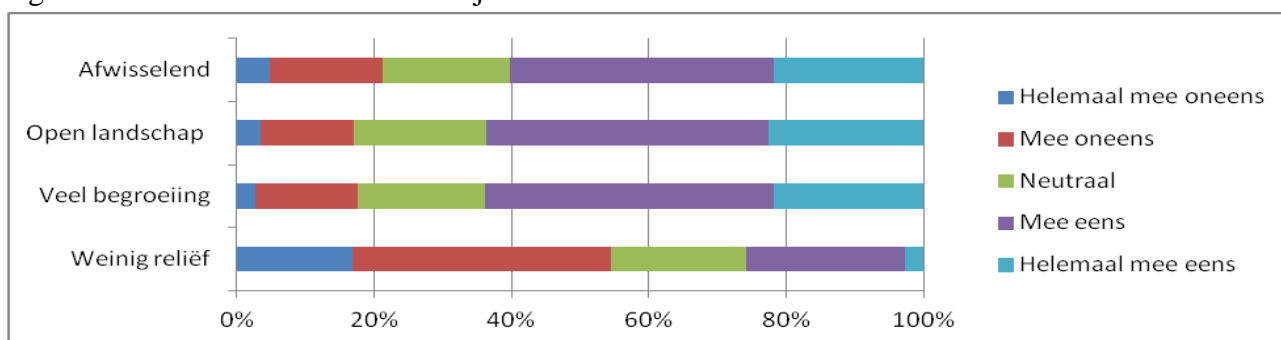
Verwachting 3: Ongeveer 31% van de respondenten vindt Moeder Aarde een uniek landschap. Het gemiddelde is 2,94 op schaal van 1 tot en met 5. Bij deze stelling kiest één derde van de respondenten voor de score neutraal. Meer respondenten vinden dat het landschap Moeder Aarde een eigen karakter heeft. Het gemiddelde is 3,74 en ligt dus tussen neutraal en mee eens in. Iets meer dan één op de tien was het niet of helemaal niet met de stelling eens. Moeder Aarde wordt ondanks dat het een kunstwerk is en nergens anders op deze manier bestaat, door de meeste respondenten niet gezien als een uniek landschap.

Samenvattend: Het gemiddelde tussen alle stellingen van samenhang is een 3,5 en de stellingen meten allemaal hetzelfde, de samenhang van het landschap. De meeste respondenten vinden het een aantrekkelijk, afwisselend landschap met eigen karakter dat interessant is om verder te verkennen. Minder respondenten vinden het een fascinerend of een uniek landschap en slechts weinig respondenten vinden het een mysterieus landschap. Er is geen verband gevonden tussen samenhang en aantrekkelijkheid van het landschap Moeder Aarde.

6.2.3 Ruimtelijkheid

De deelkwaliteiten van ruimtelijkheid hebben een gemiddelde van 3,33, op schaal van 1 tot en met 5. Om het gemiddelde te berekenen is de stelling over reliëf omgedraaid omdat veel reliëf meestal positiever wordt ervaren dan weinig reliëf. Ongeveer de helft van de respondenten vinden dat er veel reliëf is bij het landschap Moeder Aarde (54,6%) (zie figuur 6.5). Het gemiddelde ligt op 2,57, op schaal van 1 tot en met 5. Verder blijkt dat ongeveer drie vierde respondenten eens of helemaal eens waren met de stellingen veel begroeiing en open landschap. Dit is opvallend omdat het twee tegenovergestelde situaties voorstelt. Vreemd genoeg vinden 41,7% van de respondenten dat het landschap zowel veel begroeiing kent als dat het een open landschap is. Het wisselt elkaar blijkbaar af (tabel 6.14).

Figuur 6.5: Deelkwaliteiten Ruimtelijkheid



Tabel 6.14: Verdeling van de variabele open landschap naar de variabele begroeiing

	Weinig begroeiing		Neutraal		Veel begroeiing		Totaal	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs	%
Geen open landschap	4	15,4%	3	11,1%	18	19,8%	25	17,4%
Neutraal	5	19,2%	10	37%	13	14,3%	28	19,4%
Open landschap	17	65,4%	14	51,9%	60	65,9%	91	63,2%
Totaal	26	100%	27	100%	91	63,2%	144	100%

Met een Cronbachs alpha is gekeken naar de homogeniteit tussen de vier stellingen van ruimtelijkheid. De Cronbachs alpha is 0,097, dus de interne consistentie is heel slecht. Er bestaat geen interne betrouwbaarheid. De stellingen meten niet hetzelfde concept, de ruimtelijkheid.

De *verwachting* die bij ruimtelijkheid is geformuleerd van het landschap Moeder Aarde luidt als volgt: 'Door de afwisseling van reliëf, begroeiing en open of gesloten landschap wordt het landschap Moede Aarde als aantrekkelijker gezien'.

Daarnaast is gekeken of de stellingen over reliëf, begroeiing, open landschap en afwisseling een verband hebben met de aantrekkelijkheid van het gebied. Ten eerste bleek dat bij reliëf, veel begroeiing en open landschap geen verband bestaat met de aantrekkelijkheid van het landschap. Hoewel de meeste respondenten het een aantrekkelijk landschap vinden en de meerderheid van de respondenten ook vinden dat het een afwisselend landschap is, blijkt er geen verband tussen de twee variabelen. Zoals in tabel 6.15 is weergegeven vinden veel mensen het landschap Moeder Aarde aantrekkelijk en vinden ze ook dat het een afwisselend landschap is. Doordat deze scores nu eenmaal hoog zijn, kan geen geldige uitspraak gedaan worden.

Tabel 6.15: De invloed van de afwisseling de aantrekkelijkheid van het landschap

	Niet afwisselend		Neutraal		Afwisselend		Totaal	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs	%
Niet aantrekkelijk	1	3,2%	0	0%	0	0%	1	0,7%
Neutraal	3	9,7%	3	11,1%	1	1,1%	7	4,8%
Aantrekkelijk	27	87,1%	24	88,9%	87	98,9%	138	94,5%
<i>Totaal</i>	<i>31</i>	<i>100%</i>	<i>27</i>	<i>100%</i>	<i>88</i>	<i>100%</i>	<i>146</i>	<i>100,0%</i>

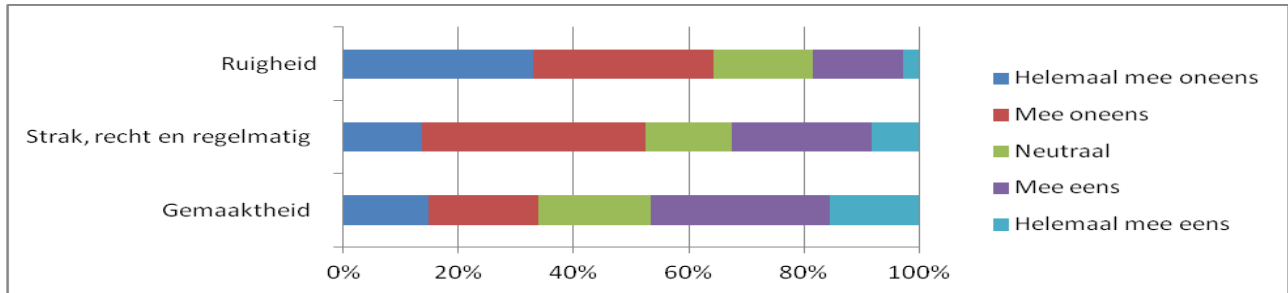
Samenvattend: De respondenten zijn over het algemeen positief over de ruimtelijkheid van het landschap Moeder Aarde. Hoewel hier wel een kanttekening geplaatst moet worden dat met een Cronbachs Alpha geen enkele homogeniteit tussen de stellingen is gemeten. Blijkbaar staan de stellingen los van elkaar. De meerderheid van de respondenten vinden het een afwisselend landschap, dat best veel reliëf heeft en veel begroeiing kent maar toch ook een open landschap is. Er is verder geen verband gevonden tussen ruimtelijkheid en aantrekkelijkheid van het landschap Moeder Aarde.

6.2.4 Natuurlijkheid

De respondenten vinden het landschap Moeder Aarde niet echt natuurlijk, het gemiddelde is 2,15 op schaal van 1 tot en met 5. Om het gemiddelde te berekenen zijn de stellingen over de gemaktheid van het landschap en of het strak, recht en regelmatig is omgedraaid. Over het algemeen wordt namelijk gemaktheid van het landschap niet positief gewaardeerd. Sommige mensen met een functioneel natuurbeeld zouden dit wel als positief kunnen ervaren worden, maar de meeste mensen hebben een arcadisch of wildernis natuurbeeld en daarin wordt het juist niet positief ervaren. Slechts 27 respondenten zijn met de stelling eens (zie figuur 6.6). Vier respondenten hebben deze vraag niet ingevuld. Wat meer respondenten vinden dat het landschap strak, recht en regelmatig is maar dit is nog steeds minder dan één derde. 52,4 procent van de respondenten is niet met de stelling eens. Vijf respondenten hebben deze vraag niet ingevuld. Bijna de helft van de respondenten vinden wel dat het gebied er gemaakt uit ziet en slechts één derde vindt dat het gebied er niet gemaakt uit ziet. Twee respondenten hebben deze vraag niet ingevuld. Dus over het

algemeen vinden de respondenten dat het gebied er gemaakt uit ziet. Wat niet betekent dat ze het gebied strak, recht en regelmatig vinden maar de meeste respondenten vinden ook niet dat het gebied ruig is.

Figuur 6.6: Deelkwaliteiten natuurlijkheid (de stellingen strak, recht en regelmatig en gemaaktheid zijn in deze figuur omgedraaid)



Met een Cronbachs alpha is gekeken naar de homogeniteit tussen de drie stellingen. De Cronbachs alpha is 0,496, dus de interne consistentie is zwak. Dat de interne consistentie zwak is blijkt ook wel dat mensen het gebied niet ruig vinden maar ook niet vinden dat het strak, recht en regelmatig is.

Er zijn een aantal verwachtingen geformuleerd die zijn toegespitst op de samenhang van het landschap Moeder Aarde. De verwachtingen luiden als volgt:

1. Als mensen het landschap Moeder Aarde natuurlijk vinden, dan vinden zij het gebied ook aantrekkelijker.
2. Jongeren ervaren het landschap Moeder Aarde als minder natuurlijk en ruig en daarom zullen zij het gebied ook minder aantrekkelijk vinden dan ouderen.
3. Hoogopgeleiden ervaren het landschap Moeder Aarde als minder natuurlijk en ruig en daarom zullen zij het gebied ook minder aantrekkelijk vinden dan laagopgeleiden.
4. Mensen die al voor 2000 in Tanthof woonden, en hebben gezien dat het Abtswoudse Bos gemaakt werd, vinden het landschap 'Moede Aarde' minder natuurlijk.

Verwachting 1: Bijna alle respondenten vinden dat het landschap aantrekkelijk tot heel aantrekkelijk is (zie figuur 6.3, paragraaf 6.2.1). Toch blijkt wel uit tabel 6.18 dat de meeste respondenten niet heel positief zijn over de natuurlijkheid van het landschap. Er is echter geen verband tussen de variabele aantrekkelijkheid en natuurlijkheid van het landschap.

Verwachting 2: Alle leeftijdsgroepen vinden het landschap Moeder Aarde niet of helemaal niet ruig, zoals wel te zien is in tabel 6.16. Het percentage bij de leeftijdsgroepen 26-55, die vinden dat het landschap niet ruig is, is 64,1%. Dit percentage ligt heel dicht in de buurt van het percentage van de leeftijdsgroep 56 en ouder (65,8%). Dat de meeste respondenten vinden dat het landschap niet ruig is, betekent ook niet dat ze vinden dat het landschap strak, recht en regelmatig is. Uit tabel 6.17 blijkt dat bij de stelling strak, recht en regelmatig de meeste respondenten kozen voor de score oneens of helemaal oneens. Bij deze stelling is wel een klein verschil te zien tussen ouderen (56 en ouder) en de leeftijdsgroep 56. Bij 56 jaar en ouder is het percentage 62,1 en deze groep vindt dat het landschap niet strak, recht en regelmatig is. Bij de leeftijdsgroep 26-55 is het percentage 50%.

Tabel 6.16: De stelling ruigheid naar leeftijdsgroep

	Niet ruig		Neutraal		Ruig		Totaal	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs	%	Abs	%
Leeftijd 12-25	6	6,6%	2	8%	4	14,8%	12	8,5%
Leeftijd 26-55	59	65,5%	19	76%	21	77,7%	92	64,8%
Leeftijd 56 en ouder	25	27,7%	4	16%	4	14,8%	38	26,7%
<i>Totaal</i>	<i>90</i>	<i>100%</i>	<i>25</i>	<i>17,6%</i>	<i>27</i>	<i>19%</i>	<i>142</i>	<i>100%</i>

Tabel 6.17: De stelling strak, recht en regelmatig naar leeftijdsgroep

	Niet strak, recht en regelmatig		Neutraal		strak, recht en regelmatig		Totaal	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs	%	Abs	%
Leeftijd 12-25	6	8%	2	9,1%	4	9,1%	12	8,5%
Leeftijd 26-55	46	61,3%	16	72,7%	30	68,2%	92	65,2%
Leeftijd 56 en ouder	23	30,7%	4	18,2%	10	22,7%	37	26,2%
<i>Totaal</i>	<i>75</i>	<i>100%</i>	<i>22</i>	<i>100%</i>	<i>44</i>	<i>31,2%</i>	<i>141</i>	<i>100%</i>

Op de stelling 'ik vind het landschap er gemaakt uit zien', beantwoordt de leeftijdsgroep 12-25 jaar vaker dat ze vinden dat het landschap Moeder Aarde er niet gemaakt uit ziet (zie tabel 6.18). Bij de leeftijdsgroep 26-55 jaar vindt 29,3% dat het landschap Moeder Aarde er niet gemaakt uit ziet, terwijl ouderen juist wel vinden dat het gebied er gemaakt uit ziet.

Tabel 6.18: De stelling ziet er gemaakt uit naar leeftijdsgroep

	Ziet er <u>niet</u> gemaakt uit		Neutraal		Ziet er gemaakt uit		Totaal	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs	%	Abs	%
Leeftijd 12-25	6	12,2%	2	6,9%	4	6,1%	12	8,3%
Leeftijd 26-55	27	55,1%	23	79,3%	42	63,6%	92	63,9%
Leeftijd 56 en ouder	16	32,7%	4	13,8%	20	30,3%	40	27,8%
<i>Totaal</i>	<i>49</i>	<i>100%</i>	<i>29</i>	<i>100%</i>	<i>66</i>	<i>100%</i>	<i>144</i>	<i>100%</i>

Verwachting 3: Van de laagopgeleiden respondenten vindt 53,7% dat het gebied niet ruig is terwijl 73,7% van de hoogopgeleiden het gebied niet ruig vinden. Tussen de twee groepen zit een verschil van 20% en er is gekeken of er een verband bestaat tussen hoog- en laagopgeleiden. Er blijkt inderdaad een verband te bestaan tussen opleidingsniveau en ruigheid van het landschap. De Cramer's V is een 0,263 en dat geeft een zwak verband aan. Dit betekent dat hoe hoger de opleiding van de respondent, hoe groter de kans is dat deze het gebied niet ruig vindt. Vervolgens is gekeken er een verband bestaat tussen ruigheid en de aantrekkelijkheid van het gebied. Dit bleek niet het geval te zijn, er bestaat geen enkel verband tussen de aantrekkelijkheid van het gebied en de ruigheid.

Vervolgens is gekeken of respondenten het gebied strak, recht en regelmatig vinden. Bij de laagopgeleiden zijn 28,8% van de respondenten het mee eens of helemaal mee eens dat het landschap strak, recht en regelmatig eruit ziet. Bij de hoogopgeleiden is dit percentage 34,2%. Het

verschil in mening tussen laag- en hoogopgeleiden is niet erg hoog en er bleek dan ook geen verband te bestaan tussen de twee variabelen strak, recht en regelmatig en opleidingsniveau.

Als laatst is gekeken naar in de gemaaktheid van het landschap en of er een verschil is in mening tussen laag- en hoogopgeleiden. Eén derde van de laagopgeleiden vinden dat het landschap er inderdaad gemaakt uit ziet. Terwijl bijna driekwart van de hoogopgeleiden het landschap er gemaakt uit vinden zien. Omdat het verschil tussen laag- en hoogopgeleiden groot is, is gekeken of er een verband bestaat tussen de twee variabelen. De Cramer's V is een 0,280 en geeft een zwak verband aan tussen de twee variabelen.

Verwachting 4: Moeder Aarde is rond 2000/2003 gemaakt. Om deze reden wordt gekeken of mensen die voor 2003 in Tanthof kwamen wonen het gebied minder natuurlijk vinden dan mensen die na 2003 in Tanthof kwamen wonen, omdat zij weten dat het gebied is gemaakt. De verwachting dat mensen voor 2003 anders naar het gebied zouden kijken blijkt niet te kloppen. Tabel 6.19 laat zien dat de respondenten die na 2003 kwamen wonen in Tanthof juist het landschap meer strak, recht en regelmatig vinden dan de mensen die voor 2003 kwamen wonen. Daarbij vinden ook meer respondenten die na 2003 kwamen wonen dat het landschap er gemaakt uitziet. De respondenten die na 2003 in Tanthof kwamen wonen, vinden het gebied wel ruiger. Er blijkt geen verband te bestaan tussen de variabelen 'voor of na 2003' en natuurlijkheid. Opmerkelijk is dat sommige respondenten in de enquête opmerkte dat ze enkele stukken van het landschap van Moeder Aarde wel ruig vonden maar andere stukken juist weer helemaal niet. De stukken landschappen die er gemaakt uitzien vinden ze jammer, die stukken zouden er van de respondenten ruiger mogen uitzien.

Tabel 6.19: Natuurlijkheid, verschil tussen mensen die voor 2003 kwamen wonen en die na 2003 kwamen wonen

<i>Mee eens of helemaal mee eens</i>	Voor 2003	Na 2003
Ruigheid	33,3%	16,8%
Strak, recht en regelmatig	50%	29%
Gemaakt	66,6%	43,3%

Samenvattend: Dat een gebied aantrekkelijk gevonden wordt, hoeft blijkbaar niets te maken te hebben met de natuurlijkheid van het gebied. De respondenten vinden het landschap Moeder Aarde aantrekkelijk maar ervaren het niet als natuurlijk. Bijna de helft van de respondenten vinden dat het gebied er gemaakt uit ziet maar minder respondenten vinden dat het gebied er strak, recht en regelmatig uitziet. Verder ervaren hoogopgeleiden het landschap Moeder Aarde wel anders dan laagopgeleiden. Er is namelijk bij zowel de ruigheid als de gemaaktheid van het gebied is verband gevonden. Alleen bij de variabele strak, recht en regelmatig is geen verband gevonden tussen de opleidingsniveaus. Ook tussen jongeren en ouderen is geen verband gevonden. De verwachting dat de inwoners die na 2003 in de Tanthof kwamen wonen het gebied natuurlijker vinden, is ook niet juist.

6.2.5 Gebruik

In het eerste gedeelte van dit hoofdstuk is al ingegaan op het gebruik van het Abtswoudse Bos. In het kort, de meerderheid van de respondenten kennen het Abtswoudse Bos en veel respondenten komen vaak in het gebied. Het gemiddelde ligt tussen de scores 6 tot 10 keer per jaar en 11 of vaker

per jaar. Daarnaast doen de respondenten vooral aan wandelen en fietsen.

Er zijn twee verwachtingen geformuleerd die zijn toegespitst op het gebruik van het landschap Moeder Aarde. De verwachtingen luiden als volgt:

1. Hoe vaker de respondent in het Abtswoudse Bos komt bij Moeder Aarde, hoe hoger de waardering voor het landschap.
2. Iemand die fietst of paardrijdt in het Abtswoudse Bos, kent het landschap Moeder Aarde minder dan iemand die wandelt en geniet van de natuur/uitzicht, jocht/trimt, luiert/zit/zont of de hond uitlaat.

Verwachting 1: Van de 150 respondenten kennen 133 het Abtswoudse Bos. Van deze 133 respondenten komt driekwart 6 keer of vaker per jaar in het Abtswoudse Bos (zie figuur 6.2, paragraaf 6.1.2). Van die 133 respondenten kent 60,2% Moeder Aarde. Zoals tabel 6.20 weergeeft maakt het niet uit hoe vaak de respondent per jaar in het gebied komt, er is geen verschil in waardering voor het landschap.

Tabel 6.20: De frequentie van het aantal bezoeken en de aantrekkelijkheid van het gebied

	Niet aantrekkelijk		Neutraal		Aantrekkelijk		Totaal	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs	
Nooit tot 5 keer per jaar	0	0%	2	33,3%	32	25,6%	34	25,8%
6 tot 10 keer per jaar	0	0%	1	16,7%	25	20%	26	19,7%
10 of vaker per jaar	1	100%	3	50%	68	4,4%	72	54,5%
<i>Totaal</i>	<i>1</i>	<i>100%</i>	<i>6</i>	<i>100%</i>	<i>125</i>	<i>100%</i>	<i>132</i>	<i>100,0%</i>

Verwachting 2: De respondenten konden kiezen tussen verschillende activiteiten die zij meestal doen in het Abtswoudse Bos. Bij geen enkele activiteit was er een verband tussen die activiteit en het kennen van Moeder Aarde. Alleen bij zonnen, zitten en luieren zou een verband zijn. Het is waarschijnlijker dat dit een schijnverband is, omdat de meeste respondenten die luieren, zitten en zonnen ook aan wandelen doen. Zoals wel blijkt uit tabel 6.21 doet twaalf van de vijftien respondenten aan zowel luieren, zitten en zonnen als aan wandelen.

Tabel 6.21: Doet aan luieren, zitten en zonnen en doet aan wandelen

	Luiert, zit, zont		Luiert, zit, zont <u>niet</u>		Totaal	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%
Wandelt	12	80%	71	60,2%	83	62,4%
Wandelt niet	3	20%	47	39,8%	50	37,6%
<i>Totaal</i>	<i>15</i>	<i>100%</i>	<i>118</i>	<i>100%</i>	<i>133</i>	<i>100%</i>

Samenvattend: De meeste respondenten kennen het Abtswoudse Bos en komen er met regelmaat. Om het kunstwerk te kennen maakt het niet uit welke activiteiten de respondenten doet.

6.3 Functies van Moeder Aarde

In de volgende paragraaf wordt bekeken welke functies Moeder Aarde heeft als publiek kunst en of de functies belangrijk zijn voor de waardering van het kunstwerk. Als eerst zal hieronder een algemeen beeld geschetst worden over het kunstwerk.

Drie vijfde van de respondenten kent Moeder Aarde. Bijna evenveel vrouwen (60,8%) kennen Moeder Aarde als mannen (59,6%). Uit tabel 7.22 blijkt dat hoogopgeleiden vaker Moeder Aarde kennen dan lager opgeleiden. De Cramer's V is 0,246 en er is dus een zwak verband tussen beide variabelen. Over het algemeen betekent dit dat hoe hoger de opleiding, hoe groter de kans op het kennen van het kunstwerk.

Tabel 7.22: Bekendheid met Moeder Aarde naar opleidingsniveau

	Laag opleidingsniveau		Hoog opleidingsniveau		Totaal	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%
Wandelt	27	46,6%	51	70,8%	78	60%
Wandelt niet	31	53,4%	21	29,2%	52	40%
<i>Totaal</i>	<i>58</i>	<i>100%</i>	<i>72</i>	<i>100%</i>	<i>130</i>	<i>100%</i>

Verder is gekeken of Moeder Aarde bekender is bij de respondenten die voor 2003 in Tanthof kwamen wonen en pas die daarna in Tanthof kwamen wonen. Bij de respondenten die voor 2003 in Tanthof kwamen wonen, kent 60,5% Moeder Aarde en bij de respondenten die na 2003 in Tanthof kent 56,3% het kunstwerk. Het verschil is zo klein dat er geen verband is tussen de twee variabelen.

De gemiddelde score van Moeder Aarde is 7,1. Tabel 6.23 laat zien dat ongeveer één op de tien respondenten het kunstwerk een onvoldoende geeft en dat 15,8% het kunstwerk een 9 of een 10 geeft. Daarnaast vulden vier mensen deze vraag niet in, terwijl dat wel de bedoeling was.

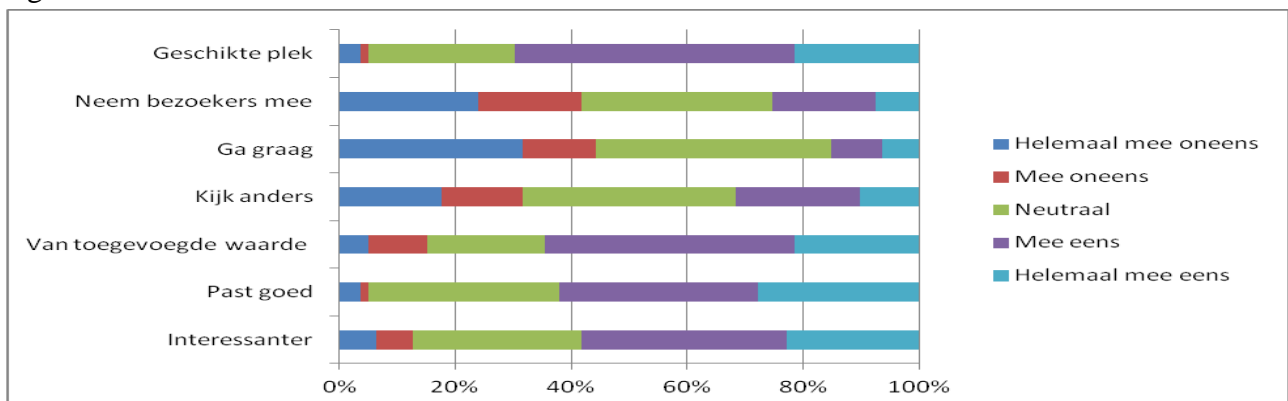
Tabel 6.23: Cijfer Moeder Aarde

	Frequentie	Percentage
Cijfer 1	1	1,3%
Cijfer 2	1	1,3%
Cijfer 3	1	1,3%
Cijfer 4	0	0%
Cijfer 5	5	6,6%
Cijfer 6	14	18,4%
Cijfer 7	25	32,9%
Cijfer 8	17	22,4%
Cijfer 9	7	9,2%
Cijfer 10	5	6,6%
<i>Totaal</i>	<i>76</i>	<i>100%</i>

71 respondenten vulden deze vraag niet in omdat ze hadden aangegeven het kunstwerk niet te kennen. Mannen geven Moeder Aarde gemiddeld een 6,9 en dat is net iets lagere dan de vrouwen (7,2). Maar er is geen verband tussen de waardering van mannen en vrouwen. Ook is er geen

verband tussen de variabelen waardering van Moeder Aarde en de hoogte van de opleiding en of iemand voor of na 2000 in Tanthof kwam wonen en zijn waardering voor Moeder Aarde. Het gemiddelde van de stellingen over de functies van Moeder Aarde is een 2,25, op een schaal van 1 tot en met 5. Zoals figuur 6.7 weergeeft gaven de respondenten de zeven stellingen over de functies van het kunstwerk geen hoge scores. Het positiefst zijn de respondenten over de stelling of het Abtswoudse Bos een geschikte plek is. Slechts vier respondenten zijn niet of helemaal niet met deze stelling eens. Verder zijn de meeste respondenten min of meer positief over de toegevoegde waarde van Moeder Aarde voor het Abtswoudse Bos. Ook vinden de respondenten dat Moeder Aarde goed past in het Abtswoudse Bos. Hoewel veertien respondenten niet of helemaal niet vinden dat Moeder Aarde van toegevoegde waarde is, kiezen minder respondenten voor neutraal en meer mensen voor mee eens of helemaal mee eens. Slechts vier respondenten zeggen dat ze niet of helemaal niet met de stelling eens zijn dat kunstwerk goed past in het Abtswoudse Bos maar de score is toch zo laag omdat veel mensen voor de score neutraal hebben gekozen. Of het Abtswoudse Bos met Moeder Aarde past in het omringende polder gebied is niet gemeten maar één respondent merkte wel op dat de landschapsinrichting ten koste gaat weidedieren en een ander vindt het Abtswoudse Bos maar zonde van het geld. Ongeveer drie vijfde van de respondenten vinden wel dat Moeder Aarde het Abtswoudse Bos interessanter maakt. Ongeveer vijf procent vindt dat Moeder Aarde niet het Abtswoudse Bos interessanter maakt. Eigenlijk zijn alle respondenten niet of helemaal niet met de stellingen eens dat ze graag naar het Abtswoudse Bos gaan door het kunstwerk of dat ze graag bezoekers meenemen naar het kunstwerk. Ongeveer één derde van de respondenten waren niet of helemaal niet met de twee stellingen eens. Ook kijken maar weinig respondenten anders kijken naar het Abtswoudse Bos door het kunstwerk.

Figuur 6.7 Functies Moeder Aarde



Er zijn een aantal verwachtingen geformuleerd over de functies van Moeder Aarde en de waardering van het kunstwerk. De verwachtingen luiden als volgt:

1. Het Abtswoudse Bos is een geschikt plek voor Moeder Aarde en maakt het Abtswoudse Bos interessanter.
2. Er bestaat een positief verband tussen het cijfer voor Moeder Aarde en of respondenten vinden dat het kunstwerk het Abtswoudse Bos interessanter maakt.
3. De direct omwonende gaan graag naar Moeder Aarde en nemen ook graag bezoekers mee.
4. Moeder Aarde is van toegevoegde waarde voor het Abtswoudse Bos en daarom gaan de direct omwonende graag naar het Abtswoudse Bos.
5. Er is een verband tussen het landschap als eenheid zien en vinden dat het kunstwerk in het landschap past.

6. Als de direct omwonende door Moeder Aarde anders kijken naar het Abtswoudse Bos, dan zullen zij het Abtswoudse Bos ook als interessanter ervaren.

Verwachting 1: De meeste respondenten vinden het Abtswoudse Bos een geschikte plek voor Moeder Aarde. Minder mensen maar nog steeds meer dan de helft van de respondenten vinden dat Moeder Aarde het Abtswoudse Bos interessanter maakt (zie figuur 6.7). De meeste respondenten die vinden dat het gebied geschikt is voor het kunstwerk, vinden ook dat Moeder Aarde het gebied interessanter maakt. Er is geen verband tussen de variabelen een geschikte plek voor het kunstwerk en het Abtswoudse Bos is interessanter door Moeder Aarde. Dit komt omdat veel mensen nu eenmaal beide variabelen hoog waarderen en daarom kunnen geen geldige uitspraken gedaan worden.

Verwachting 2: Uit figuur 6.7 blijkt dat 58,2% van de respondenten het kunstwerk interessant vinden en ongeveer zeven achtste geeft het kunstwerk een 6 of hoger. Hoewel de meeste respondenten Moeder Aarde interessant vinden en het kunstwerk een 6 of hoger geeft, blijkt er geen verband tussen de twee variabelen. Dat er geen verband is kan ook hier komen omdat het gemiddelde van het kunstwerk (7,1) zo hoog ligt.

Verwachting 3: De direct omwonende gaan niet graag naar het Abtswoudse Bos door Moeder Aarde. Ook de score van de stelling ik neem graag bezoekers mee naar het Abtswoudse Bos is niet erg hoog. Slechts één zesde van de respondenten neemt heel graag bezoekers mee naar het Abtswoudse Bos. Dit percentage is wel weer hoger dan bij de stelling of iemand graag naar het Abtswoudse Bos gaat door het kunstwerk. Er is geen verband tussen de variabelen ga graag naar het gebied en neem graag bezoekers mee.

Verwachting 4: Een grote meerderheid van de respondenten vindt dat Moeder Aarde van toegevoegde waarde is voor het Abtswoudse Bos, terwijl slechts weinig respondenten graag naar het Abtswoudse Bos gaan door het kunstwerk. Er bestaat geen verband tussen de twee variabelen.

Verwachting 5: Vijf op de zes respondenten vinden dat het landschap van Moeder Aarde een eenheid is. In mindere mate maar nog steeds 62% vindt dat het kunstwerk in het landschap van het Abtswoudse Bos past. Zoals blijkt uit tabel 6.24 zijn 43 van de 77 respondenten met beide stellingen eens of helemaal mee eens. Er lijkt een verband te bestaan tussen de twee variabelen maar omdat veel mensen nu eenmaal beide variabelen hoog waarderen kan er geen geldige uitspraak gedaan worden over het verband.

Tabel 6.24: De eenheid van het landschap Moeder Aarde dat past in het Abtswoudse Bos

	Past niet		Neutraal		Past goed		Totaal	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs	%
Geen eenheid	1	25%	0	0%	1	2,1%	2	2,6%
Neutraal	0	0%	9	34,6%	3	6,4%	12	15,6%
Eenheid	3	75%	17	65,4%	43	91,5%	63	81,8%
Totaal	4	100%	26	100%	47	100%	77	100,0%

Verwachting 6: Ongeveer één derde is het eens of helemaal eens met de stelling dat ze anders naar het Abtswoudse Bos kijken door Moeder Aarde. Hetzelfde percentage geldt voor mensen die het niet eens of helemaal niet eens zijn met de stelling. Terwijl meer dan de helft van de respondenten (58,2%) vindt dat het Abtswoudse Bos interessanter is gemaakt door Moeder Aarde (figuur 6.7). Uit tabel 6.25 blijkt dat 22 van de 79 respondenten bij beide stellingen kozen voor de scores eens of helemaal mee eens. Er lijkt een verband te bestaan tussen de twee variabelen maar omdat veel mensen ook hier kozen voor hoge scores kunnen er geen geldige uitspraken gedaan worden.

Tabel 6.25: Ik kijk anders naar Moeder Aarde en dat maakt het Abtswoudse Bos interessanter

	Kijkt niet anders		Neutraal		Kijkt anders		Totaal	
	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs	%
Niet interessant	8	32%	1	3,5%	1	4%	10	12,7%
Neutraal	8	32%	13	44,8%	2	8%	23	29,1%
Interessant	9	36%	15	51,7%	22	88%	46	58,2%
<i>Totaal</i>	25	100%	29	100%	25	100%	79	100,0%

Samenvattend: Iets meer dan de helft van de respondenten kent Moeder Aarde. Als ze het kunstwerk kennen, krijgt het van de meeste respondenten een score van 6 of hoger. De meeste respondenten vinden dat Moeder Aarde het Abtswoudse Bos interessanter maakt maar ook dat het kunstwerk goed past, van toevoegde waarde is en dat het een geschikte plek voor het Abtswoudse Bos. Het minst positief zijn de respondenten over de stelling dat ze graag naar het Abtswoudse Bos gaan door Moeder Aarde. Verder zijn de respondenten redelijk negatief over de stelling dat ze door het kunstwerk anders naar het Abtswoudse Bos kijken en of ze graag bezoekers mee willen nemen. Overigens kan van geen enkele verwachting worden gezegd dat er een verband bestaat. Dit omdat in de meeste gevallen geen geldige uitspraken gedaan kunnen worden omdat de mensen steeds beide variabelen hoog waarderen of juist laag waarderen.

6.4 Totale beleving

Als het gemiddelde van een basiskwaliteit hoog is dan betekent dat, dat het positief wordt gewaardeerd. In tabel 6.26 staan alle gemiddelden van de basiskwaliteiten, hieruit blijkt wel dat de respondenten het landschap Moeder Aarde aantrekkelijk vinden. Verder speelt in de totale beleving vooral de basiskwaliteit samenhang en ruimtelijkheid een rol. Hoewel tussen de stellingen van ruimtelijkheid geen homogeniteit bestaat. Daarentegen vinden de respondenten niet dat het landschap Moeder Aarde natuurlijk is. Om een totaalbeeld te creëren is gekeken wat het gemiddelde is tussen alle basiskwaliteiten en dat is: 3,38 op schaal van 1 tot en met 5. Dit gemiddelde is niet erg hoog en de totale beleving op basis van de basiskwaliteiten is dus niet echt positief.

Tabel 6.26: Basiskwaliteiten van het landschap

	Gemiddelde
Aantrekkelijkheid	3,97
Samenhang	3,4
Ruimtelijkheid	3,33
Natuurlijkheid	2,15
<i>Totaal</i>	3,38

7 Conclusie

Kunst in de openbare ruimte is overal te vinden, zowel in stedelijke gebieden als in natuurgebieden. Kunstwerken kunnen iets veranderen in het denken over fysieke ruimte en daarom is gekeken of kunst in de natuur ook iets kan veranderen in de natuurbeleving van mensen. Het is namelijk, in deze tijden van bezuinigen maar in opkomende consumptiemaatschappij, juist interessant om te kijken of kunst kan zorgen voor herwaardering van natuurgebieden. Dit onderzoek focust zich daarom op kunst met de natuur. Het probeert inzicht te krijgen in de beleving en waardering van natuurgebieden waarin kunstwerken staan en of een natuurgebied op een andere manier wordt beleefd door een kunstwerk. In dit onderzoek is gekeken naar het land art-kunstwerk Moeder Aarde in het Abtswoudse Bos in Delft. De volgende hoofdvraag is hieruit voortgekomen:

“Hoe waarderen en beleven de directe omwonende van het Abtswoudse Bos, het land art-kunstwerk Moeder Aarde in het Abtswoudse Bos en in hoeverre worden de doelstellingen van publieke kunst gehaald?”. Als eerst zal hieronder de hoofdvraag worden beantwoord en dit onderzoek eindigt met een reflectie op de resultaten samen met enkele aanbevelingen voor mogelijke vervolg onderzoeken.

7.1 Conclusie: waardering en beleving Moeder Aarde

Via een enquête dat is gehouden in Tanthof is geprobeerd een antwoord te geven op de probleemstelling. Uit enkele toetsen bleek dat resultaten van de enquête niet representatief zijn voor de hele populatie Tanthof. Dat betekent dat de er geen algemene uitspraken gedaan kunnen worden over de totale bevolking.

Uit literatuurstudies blijkt dat de meeste Nederlanders wel geïnteresseerd zijn in de natuur. Het zijn echter vooral de hoogopgeleide, autochtone volwassenen die de natuur ingaan. Ook de respondenten zijn geïnteresseerd in de natuur: zo blijken de meeste vaak tot zeer vaak naar het Abtswoudse Bos te gaan. Het ligt aan het natuurbeeld van een persoon of die een bepaald natuurgebied mooi vindt. Iemand met een wildernis natuurbeeld vindt andere natuur mooi dan iemand met een functioneel natuurbeeld. Persoonskenmerken spelen een rol of iemand een landschap mooi vindt maar ook de gezamenlijke evolutionaire achtergrond speelt een rol in de landschapsbeleving. Uit dit onderzoek blijkt dat een verschil in persoonskenmerken niet leidt tot een verschil in waardering van het landschap Moeder Aarde. Alle respondenten, ongeacht verschillen in persoonskenmerken, vinden het een aantrekkelijk tot heel aantrekkelijk landschap. Bij de basiskwaliteit natuurlijkheid is wel een verschil gevonden op basis van persoonskenmerken. Bij de dealkwaliteiten ruigheid en gemaaktheid van het landschap is er namelijk een verband tussen de variabele opleidingsniveau en dealkwaliteiten ruigheid en gemaaktheid van het landschap. Over het algemeen betekent dit dat hoe hoger de opleiding van de respondent, hoe groter de kans is dat deze het gebied gemaakt eruit vindt zien en het landschap ervaart als niet ruig.

Omdat Moeder Aarde een landschap is en er geen kennis is over hoe kunst met de natuur gewaardeerd en beleefd wordt, is in dit onderzoek gebruik gemaakt van onderzoeken over landschapsbeleving. Op deze manier wordt achterhaald welke basiskwaliteiten belangrijk zijn in de waardering en beleving van Moeder Aarde. In de landschapsbeleving zijn negen basiskwaliteiten van belang voor de waardering en beleving van landschappen, namelijk: samenhang, beheer, ruimtelijkheid, natuurlijkheid, de ontwikkeling van tijd, gebruik, de uiterlijke verschijningsvorm,

bodemgesteldheid en waterhuishouding (Coeterier, 1987; 2000a). Waarbij vooral de samenhang tussen de verschillende basiskwaliteiten de belangrijkste kwaliteit is. Voor het onderzoek naar Moeder Aarde waren niet alle basiskwaliteiten van belang en dit onderzoek gebruikt daarom de basiskwaliteiten: samenhang, gebruik, ruimtelijkheid en natuurlijkheid. Uit de enquête blijkt dat van het landschap Moeder Aarde de samenhang het hoogst wordt gewaardeerd. Moeder Aarde wordt door de respondenten ervaren als eenheid waar niet al te veel versturende elementen inzitten. Ook de ruimtelijkheid wordt hoog gewaardeerd. Echter de verschillende deelkwaliteiten van ruimtelijkheid meten niet hetzelfde concept, namelijk de ruimtelijkheid. Er kan dus eigenlijk niets over de ruimtelijkheid al geheel gezegd worden maar er kunnen wel enkele opmerkingen gemaakt worden over de aparte deelkwaliteiten. Opmerkelijk bij de stellingen over ruimtelijkheid is dat respondenten het landschap zowel open vinden als dat er veel begroeiing is. Ook geven de respondenten een hoge score bij de stelling of het landschap afwisselend. Dit zou kunnen betekenen dat de respondenten het landschap van Moeder Aarde ervaren als een afwisselend landschap. Uit de literatuur kwam ook al naar voren dat mensen van half-open landschappen houden en Moeder Aarde is een dergelijk landschap. Deze afwisseling zorgt ook voor een meer complexere omgeving en over het algemeen geldt dat hoe complexer de omgeving, hoe positiever het gebied gewaardeerd wordt. De basiskwaliteit natuurlijkheid wordt het minst gewaardeerd. De meeste respondenten vinden dat het landschap Moeder Aarde er gemaakt uit ziet en helemaal niet ruig. Toch vinden de respondenten het landschap ook niet strak, recht en regelmatig. Hoewel natuurlijkheid dus niet hoog wordt gewaardeerd heeft deze basiskwaliteit blijkbaar geen enkele invloed op de aantrekkelijkheid van het gebied omdat die nog steeds hoog gewaardeerd wordt.

Moeder Aarde is een landschap maar het is tegelijkertijd ook een kunstwerk. Daarom is gekeken of de respondenten het kunstwerk Moeder Aarde kennen. Uit de resultaten komt naar voren dat iets meer dan de helft van de respondenten Moeder Aarde inderdaad kent. De meeste respondenten die Moeder Aarde niet kennen, bezoeken echter wel vaak het Abtswoudse Bos. Deze respondenten waren dan ook verbaasd om te horen dat er een kunstwerk staat in het Abtswoudse Bos. Zo zei één respondent: *'ik kan het gebied wel dromen, maar ik heb nog nooit van het kunstwerk gehoord'*. Weer een andere respondent zei: *'Ik loop altijd door de heuvels met mijn hond, maar nooit geweten dat het een kunstwerk was'*. Het Abtswoudse Bos is dus veel bekender dan Moeder Aarde dat midden in het gebied staat. De respondenten gaan ook niet naar het Abtswoudse Bos voor het kunstwerk noch gaan zij naar het gebied voor de natuur zelf. Zoals uit veel vrijetijdsonderzoeken blijkt, is natuur vaak niet expliciet het object van de bezigheid maar het is een gewaardeerde context om dingen in te doen (zoals fietsen of wandelen). Dit lijkt ook het geval bij het Abtswoudse Bos, het gebied is een gewaardeerde context om activiteiten in te doen, en slechts 10,6% van de respondenten gaat naar het Abtswoudse Bos voor de natuur zelf. De meeste respondenten komt naar het Abtswoudse Bos om te wandelen of fietsen.

Moeder Aarde heeft als publiek kunstwerk diverse doelstellingen. De gemeente Delft hoopt met Moeder Aarde het Abtswoudse Bos levendig en sfeervol te maken. Het idee was dat het kunstwerk een versterking is van het voorzieningsniveau van Tanthof. Maar daarnaast wil Recreatiegebied Midden-Delfland dat het Moeder Aarde ook een herkenningspunt is in het landschap dat een aantrekkingskracht uitoefent op recreanten. Uit verschillende studies komt naar voren dat kunst niet alleen de omgeving esthetisch kan verhogen maar dat het ook een middel kan zijn om gemeenschappen te laten communiceren over ruimtelijke, culturele en sociale identiteiten. Andere

functies van kunst kunnen zijn een 'civic dialogue' of zelfs een educatieve functie. Moeder Aarde lijkt daarentegen vooral een esthetische functie te hebben. De respondenten vinden het leuk dat het kunstwerk in het Abtswoudse Bos staat en het maakt het gebied ook interessanter maar het kunstwerk lijkt geen echte maatschappelijke functie te hebben. De respondenten geven het kunstwerk gemiddeld een 7,1 en dat laat zien dat de respondenten het kunstwerk wel aantrekkelijk vinden. Toch gaat geen enkele respondent naar het Abtswoudse Bos voor het kunstwerk noch is het de reden waarom ze het een aantrekkelijk landschap vinden. Moeder Aarde beïnvloedt de beleving en waardering van het Abtswoudse Bos amper tot niet. Toch vinden bijna alle respondenten het landschap Moeder Aarde aantrekkelijk tot zelfs heel aantrekkelijk, of ze Moeder Aarde nu als kunstwerk kennen of niet. De respondenten lijken het kunstwerk los te zien van het landschap, terwijl het landschap het kunstwerk is. De respondenten zien het landschap Moeder Aarde vooral als een prettig stukje landschap waarbij het kunstwerk geen echte meerwaarde is voor het gebied. De verwachting was dat de meeste respondenten Moeder Aarde niet in de foto's zouden herkennen maar dat was niet het geval. Ruim de meerderheid van de respondenten herkennen Moeder Aarde wel degelijk van de vier foto's die aan het begin worden laten zien. De foto's geven het landschap van Moeder Aarde blijkbaar goed weer.

De grote vraag is nu hoort Moeder Aarde in het Abtswoudse Bos thuis? Zorgt het voor eenheid of is het een element die het geheel-karakter van het landschap verstoort? Het Abtswoudse Bos is volgens de meeste respondenten een geschikte plek voor Moeder Aarde en maakt het gebied interessanter. Het kunstwerk past goed in het gebied en is dus geen verstorend element. Moeder Aarde lijkt zo verweven met het landschap dat eigenlijk de meeste mensen het niet zien als iets uitzonderlijks. Moeder Aarde is het Abtswoudse Bos en daardoor gaat de identiteit van het kunstwerk verloren, en weten de meeste respondenten niet eens dat de heuvels iets moeten voorstellen. Hierdoor staan mensen niet bij Moeder Aarde stil of gaan ze voor het kunstwerk zelf naar het Abtswoudse Bos. Dat mensen aan het kunstwerk voorbij gaan kan ook komen omdat het er amper informatie wordt verstrekt over het kunstwerk. Er staat één informatiebord in het Abtswoudse Bos over Moeder Aarde en als je toevallig op en andere manier naar het kunstwerk loopt dan kom je niet langs het informatiebord.

Geconcludeerd kan worden dat Moeder Aarde zo één is met het landschap dat het niet gezien kan worden als iets afzonderlijks. Daardoor kan het geen echte functies hebben en wordt het vooral door de bezoekers over het hoofd gezien. Dat betekent niet dat Moeder Aarde niet beleefd wordt, het kunstwerk wordt echter vaak niet bewust beleefd. Daardoor zullen de doelstellingen van Moeder Aarde ook niet worden gehaald. Het kunstwerk zal amper een markant herkenningspunt zijn voor recreanten en zal ook weinig tot geen aantrekkingskracht uitoefenen op recreanten. De direct omwonende van het Abtswoudse Bos waarderen en beleven Moeder Aarde eigenlijk niet apart van het Abtswoudse Bos, beide worden immers gezien als één en hetzelfde.

7.2 Reflectie en aanbevelingen

Dit onderzoek laat de eerste bevindingen zien over hoe gedacht wordt over kunst in natuurgebieden. Hoewel er wel studies bekend zijn die onderzoek doen naar kunst in de openbare ruimte in stedelijke gebieden, is er nooit onderzoek gedaan naar kunst in natuurgebieden. Dit onderzoek is daarom een verkennend onderzoek naar de beleving en waardering van kunst met de natuur. Dit onderzoek heeft slechts één kunstwerk bekeken, maar er zijn nog zoveel andere kunstwerken in

natuurgebieden die weer allemaal op een andere manier bekeken worden en om andere redenen zijn geplaatst. Daarom zou het interessant zijn voor vervolg onderzoeken om te kijken hoe andere kunstwerken gewaardeerd en beleefd worden. Hierbij is het ook interessant om niet alleen te kijken naar kunst met de natuur maar ook naar kunst in de natuur. Omdat het twee verschillende soorten kunstwerken zijn kunnen ze ook op andere manier gewaardeerd en beleefd worden.

De methoden die in dit onderzoek gebruik zijn, zijn afgeleid van onderzoeken naar landschapsbeleving, een onderzoeksveld waarin meer bekend is over onderzoeksmethoden naar landschappen. Of kunst met de natuur inderdaad net zo beleefd wordt als een echt landschap is moeilijk te zeggen. In het geval van Moeder Aarde leek dit echter wel degelijk het geval te zijn. Uit dit onderzoek blijkt dat de respondenten amper een onderscheid maken tussen het kunstwerk en het landschap, zij zagen het als één geheel. Dat de methode voor dit onderzoek werkte, betekent niet automatisch dat het voor andere onderzoeken in de toekomst ook werkt. Een geschikte methode zal liggen aan verschillende onderzoeksfactoren zoals de aard van kunstwerk en zijn functies, de bekendheid van het kunstwerk en het omringende landschap (valt het kunstwerk op in het landschap?). Opvallend in de gebruikte methode is dat vanuit de literatuur werd verwacht dat er een verband zou zijn tussen de basiskwaliteit natuurlijkheid en de aantrekkelijkheid van het landschap. Echter het landschap van Moeder Aarde werd door de meeste respondenten niet als natuurlijk ervaren, terwijl de respondenten het wel allemaal een aantrekkelijk landschap vinden. Blijkbaar hoeft natuurlijkheid niet een directe relatie te hebben met de aantrekkelijkheid van een landschap wanneer men kijkt naar kunst in plaats van landschapsbeleving. Een ander punt vanuit de methodologie is dat de deelskwaliteiten van ruimtelijkheid, niet hetzelfde meten namelijk de ruimtelijkheid. Waarom dit zo was, is onbekend. Dat er geen homogeniteit tussen de stellingen blijkt te zijn is iets waar vervolg onderzoeken mee moeten oppassen en zij moeten kijken of ze een manier vinden om ruimtelijkheid te meten als één concept.

Dit onderzoek keek of Moeder Aarde past in het Abtswoudse Bos, terwijl het Abtswoudse Bos weer in een polder gebied ligt. Door alleen te focussen op het Abtswoudse Bos mist dit onderzoek wellicht een schaalniveau dat wel degelijk van invloed had kunnen zijn op de beleving en waardering van Moeder Aarde. Toch was besloten om het hogere schaalniveau buiten de enquête te laten omdat de enquête en daarmee het onderzoek te omvangrijk zou zijn geworden. Het derde schaalniveau, het polder gebied, had namelijk ook als een zelfstandig gebied onderzocht moeten worden en daarna had het in combinatie met het Abtswoudse Bos moeten worden onderzocht en vervolgens in combinatie met Moeder Aarde. Om daarna de verschillende schaalniveaus uit elkaar te halen om op die manier te onderzoeken welk schaalniveau invloed heeft op welke kwaliteit. Dit had het onderzoek te omvangrijk gemaakt voor de korte periode waarin het geschreven moest worden.

De conclusie van deze studie is specifiek bedoeld voor dit onderzoek en is niet zomaar generaliseerbaar op andere onderzoeken. Er kunnen geen algemene uitspraken gedaan worden over de hele populatie van Tanthof, slechts de antwoorden van de respondenten zijn geldig. Toch laat dit onderzoek wel een duidelijk beeld zien hoe de respondenten naar het kunstwerk Moeder Aarde kijken, wat hun beleving en ervaring is. Daarnaast laat de conclusie van dit onderzoek zien dat het kunstwerk en het landschap één zijn. Moeder Aarde wordt amper als kunstwerk gezien en wordt eigenlijk vergeten. Bijna de helft van de respondenten wisten niet eens dat er een kunstwerk in het

Abtswoudse Bos staat, terwijl ze toch wekelijks in het Abtswoudse Bos komen. Dat is zonde van de gedachte dat achter het kunstwerk ligt, namelijk proberen het landschap op ‘een blijvende humane fantasievolle ervaring beleven’ (Recreatie Zuid-Holland, 2011). Dus de extra dimensie die het kunstwerk aan het landschap moet geven verdwijnt daardoor veel meer naar de achtergrond. Toch moet niet vergeten worden dat Moeder Aarde nog steeds wordt beleefd, alleen niet helemaal op de manier waarvoor het bedoeld was. Dat Moeder Aarde als kunstwerk vergeten wordt is een interessant conclusie en vervolg studies kunnen kijken of dit ook het geval is bij andere kunstwerken met de natuur. Daarnaast zou er onderzoek gedaan kunnen worden om te kijken of er een verschil is in het soort kunstwerk, hoe het beleefd en gewaardeerd wordt. Zou een kunstwerk dat minder is verweven met het landschap en daardoor wellicht meer opvalt, anders worden ervaren en beleefd en minder worden vergeten?

Literatuurlijst

- Amsterdam Tourism (2011), Dam Square or De Dam as the Dutch call it [Online].
http://www.amsterdamtourism.net/dam_square.html [Geciteerd 20 december 2011].
- ArtSlant (2009), McCarthy's mob [Online].
<http://www.artslant.com/ams/articles/show/9212> [Geciteerd 20 december 2011].
- Barendregt, A. & Dekker, J. (2007), Landscape ecology and the National Ecological Network in the Netherlands. In: T.M. de Jong, J.M.J. Dekker & R. Posthoorn (eds), Landscape ecology in the Dutch context; nature, town and infrastructure. KNNV, Zeist, pp. 104-118.
- Berends, H. & F.R. Veeneklaas (2003), Mensen en Natuur – kunnen we die relatie meten? Planbureaustudies nr. 7. Natuurplanbureau Wageningen.
- Berends, H., E. den Belder, N. Dankers & M.J. Schelhaas (2007), Een multidisciplinaire benadering van de gebruikswaarde van natuur. Werkdocument 2000/17. Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte, Wageningen.
- Berg, A. van den (2004), De charme van de savanne. Topos 1/2004, pp. 10-12.
- Bosma, N. (2002), Vraagtekens bij het bezoek aan bos- en natuurgebieden. Nederlands Bosbouw tijdschrift, Vol. 74 (2002)1, pp. 22-24.
- Buijs, A. & Kralingen, R. van (2003), Het meten van beleving: inventarisatie van bestaande indicatoren en meetmethode. Alterra-rapport 782, Reeks Belevingsonderzoek nr. 8, Wageningen.
- Buijs, A. & Vries, S. de (2005), Verschillen in landschapsbeleving tussen bevolkingsgroepen. Literatuurstudie en opzet voor empirisch onderzoek. Wageningen: natuurplanbureau.
- Buijs, A., M. Custers, & F. Langers (2007), Natuur door andere ogen bekeken. Wageningen: Wot-studies.
- CBS (2011), Statline [Online].
<http://www.cbs.nl> [Geciteerd 24 september 2011].
- CBS (2001), Persbericht. Uit eten meer in trek [Online].
<http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/BDC8881F-600C-4F6E-8EEC-7B36263225D4/0/pb01n240.pdf> [Geciteerd 15 september 2011].
- Coeterier, J. (1987), De waarneming en waardering van landschappen. Proefschrift. Wageningen.
- Coeterier, J. (1996), dominant attributes in the perception and evaluation of the Dutch landscape. Landscape and urban planning 34, pp. 27-44.

- Coeterier, J. (2000a), Hoe beleven wij onze omgeving? Resultaten van 25 jaar omgevingspsychologische onderzoek in stad en landschap. Wageningen.
- Coeterier, J. (2000b), Landschapsbeleving. Wageningen, Alterra, Alterra-rapport 209.
- Conard, C. (2003), Review of the Literature. In: Where is the Public in Public Art? A Case Study of Chicago's Millennium Park, H2, pp. 10-46.
- Cosgrove, D. (1984), Social formation and symbolic landscape. Totawa (New Jersey): Barnes and Noble.
- Cultureelverantwoord (2011), Land Art in Flagstaff, Arizona [Online].
<http://cultureelverantwoord.wordpress.com/category/opvallend/> [Geciteerd 20 december 2011].
- Delft (2010), Kerncijfers 2010 [Online].
http://www.delft.nl/Inwoners/Gemeente_en_democratie/Cijfers_en_onderzoek/Kerncijfers_Essential_Facts/Kerncijfers_2010 [Geciteerd 10 mei 2012].
- Flevoland boven water (2011), De Groene Kathedraal [Online].
<http://www.flevolandbovenwater.nl/dcf/lsk/lsk03.html> [Geciteerd op 8 mei 2011].
- Gemeente Delft (2001), Nota 12 januari 2001 [Online].
http://raad.delft.nl/commissies/leefbaarheid/2000/nota/1_2000_009_n.html [Geciteerd 23 maart 2012].
- Gemeente Delft (2008), Wijkbarometer Tanthof. Onderzoek en Statistiek; Vakteam Informatiediensten [Online].
<http://ris.delft.nl/document.phpm=1&fileid=32151&f=316a8e6b56d3ad4dfed75e534cec2388&attachment=1&c=18159> [Geciteerd 22 mei 2012].
- Gemeente Delft (2012), Wijkbeschrijving Tanthof [Online].
http://www.delft.nl/Inwoners/Wonen_en_leven/Delftse_wijken/Tanthof/Wijkbeschrijving_Tanthof [Geciteerd 22 mei 2012].
- Gobster, P. (1999), An ecological aesthetic for forest landscape management. Landscape J. 18, pp. 54-64.
- Google Earth (2011), [Online].
<http://maps.google.nl/maps?hl=nl&tab=wl> [Geciteerd 10 juni 2011].
- Groenemetropolen (2002), Kennisontwikkeling bij Het Muizengaatje [Online].
http://www.groenemetropolen.nl/00_themas/03_infrastructuur/2002/muizengaatje.html [Geciteerd 6 juli 2012].

- Groenservice Zuid-Holland (2006), Recreantenonderzoek Recreatieschap Midden-Delfland [Online].
<http://www.recreatiegebied-midden-delfland.nl/frameset.asp?menu=4&v1=999&page=264>
 [Geciteerd 22 maart 2012].
- Gregory, D., R. Johnston, G. Pratt, M.J. Watts & S. Whatmore, eds. (2009), *The Dictionary of Human Geography*. United Kingdom: John Wiley & Sons Ltd.
- Guardian, The (2010), Antony Gormley drops 60-tonne load for monumental sculpture. 27 augustus 2010 [Online].
<http://www.guardian.co.uk/artanddesign/2010/aug/27/antony-gormley-exposure-sculpture>
 [Geciteerd 16 juni 2011].
- Hall, T. & S. Smith (2005), Public Art in the City: Meanings, Values, Attitudes and Roles. In: Miles, M. & T. Hall (Eds), *Interventions. Advances in Art and Urban Futures*. Vol. 4, pp. 175-179.
- Hartig, T. & Staats, H. (2006), Linking preference for environments with their restorative quality. In: Tress et al (Eds.), *From landscape research to landscape planning; aspects of integration, education and application*. Wageningen UR Frontis Series, vol. 12. Springer.
- Hooimeijer, P., H. Kroon & J. Luttik (2001), *Kwaliteit in meervoud. Conceptualisering en operationalisering van ruimtelijke kwaliteit voor meervoudig ruimtegebruik*.
- Jacobs, M. (2004), *Metropolitan matterscape, powerscape and mindscape*. Delta Series 4, pp. 27-38.
- Jacobs, M. (2006), *The production of mindscapes: a comprehensive theory of landscape experience*. Wageningen University, Wageningen.
- Kaplan, R. & Kaplan, S. (1989), *The Experience of Nature*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kenniscentrum Recreatie (2008a), *De toekomst van toerisme, recreatie en vrije tijd Kennisdocument voor de Strategische Dialoog Recreatie* [Online].
[http://www.stichting-recreatie.nl/kicproj.nsf/0/C71250807EBAE147C1257553003B9813/\\$file/Strategische_Dialoog_Recreatie.pdf](http://www.stichting-recreatie.nl/kicproj.nsf/0/C71250807EBAE147C1257553003B9813/$file/Strategische_Dialoog_Recreatie.pdf) [Geciteerd 16 september 2011].
- Kenniscentrum Recreatie (2008b), *Recreatiecijfers bij de hand* [Online].
[http://www.stichtingrecreatie.nl/website.nsf/0/AEB5B44BF82613EBC12574210048CA30/\\$file/RecrCijfersBijdeHand'08.pdf](http://www.stichtingrecreatie.nl/website.nsf/0/AEB5B44BF82613EBC12574210048CA30/$file/RecrCijfersBijdeHand'08.pdf) [Geciteerd 16 september 2011].
- Keulartz, J., S. Swart & H. van der Windt (2008), *Natuurbeelden en natuurbeleid, theoretische en empirische verkenningen*. NWO Ethiek en beleid, pp. 7-46.
- Kockelkoren, P. (2005), *Nederland als kunstwerk*. In: *Rijksprijs voor inspirerend opdrachtgeverschap, red., De inrichting van Nederland. De Gouden Piramide, 2005*, pp. 19-25.

- Koormen, J., J. Roos-Klein Lankhorst & W. Nieuwehuizen (2005), Indicatoren voor landschapskwaliteit. Advies over de uitwerking van de kernkwaliteiten uit de Nota Ruimte voor monitoring. Wageningen, Alterra-rapport 1246.
- Loon, M. van. & R. Berker (2008), De toekomst van toerisme, recreatie en vrije tijd Kennisdocument voor de Strategische Dialoog Recreatie. Den Haag: Kenniscentrum Recreatie.
- Massey, D. & G. Rose (2003), Personal views: Public Art Research Project. Social Sciences Faculty, The Open University, pp. 1-21.
- Midden-Delfland (2004), "Moeder Aarde" in Midden-Delfland [Online].
<http://mooi.middendelfland.net/moederaarde/moederaarde.htm> [Geciteerd 17 juni 2011].
- Mitchell, D. (1995), The End of Public Space? People's Park, Definitions of the Public, and Democracy. *Annals of the Association of American Geographers* 85(1), pp. 108-133.
- Museum De Paviljoens (2010), Sixth land art project in the polder: Antony Gormley, Exposure (2010) [Online].
<http://www.depaviljoens.nl/page/368> [Geciteerd 16 juni 2011].
- NRC Handelsblad (2010a), Het doolhof stroomt vol; Staatsbosbeheer laat meer 'land art' toe, mits de kwetsbare natuur geen schade ondervindt, 6 augustus 2010.
- NRC Handelsblad (2010b), Hemelse ellipsen in de woestijn; epische landschapskunst in het wilde westen, 29 oktober 2010.
- Oliver, C. (2005), 20ste eeuw kunst. 1960-80 Het oogmerk van kunst. Geschiedenis van de moderne kunst. Van Op Art en Pop Art tot Kinetische Kunst en Hyperrealisme. Etten-Leur: Ars Scribendi BV.
- Peto J. (1988), Roles and Functions. In Jones S, *Art in Public. What, Why and How* (AN Publications Sunderland), pp. 28-43.
- Recreatieschap Midden-Delfland (2009), Schapsvisie Midden-Delfland 2009-2012. G.Z-H, Februari 2009 [Online].
http://www.recreatiegebied-midden-delfland.nl/documents/rzhportal/3/html_page/MD_schapsvisie_2009.pdf [Geciteerd 23 maart 2012].
- Recreatieschap Midden-Delfland (2011), Concept Schapsplan Midden-Delfland 2011-2020, 8 februari 2011 [Online].
http://www.recreatiegebied-midden-delfland.nl/documents/rzhportal/3/html_page/Concept_Schapsplan_versie_8feb.pdf [Geciteerd 23 maart 2012].

- Recreatie Zuid-Holland (2011), Gebied: Abtswoudse Bos [Online].
http://www.recreatiezuidholland.nl/content/gebieden_detail.aspxmenu=0010000_000000_000046_000000 [Geciteerd 17 juni 2011].
- Renes, J. (2006), Landschap in de EHS, EHS in het landschap. *Landschap* 23 (2).
- Richard Long (2012), [Online].
<http://www.richardlong.org> [Geciteerd 23 juli 2012].
- Rogge, E., F. Nevens & H. Gulinck (2004), Perceptie en beleving van landbouwlandschappen in Vlaanderen: literatuurstudie en theoretisch kader. *Steunpunt Duurzame Landbouw, Publicatie 10*.
- Rogge, E. (2009), About landscape perception and the ability to communicate. Doctoraatsproefschrift nr. 848 aan de faculteit Bio-ingenieurswetenschappen van de K.U. Leuven.
- Roos-Klein Lankhorst, J., S. de Vries, A. Buijs, E. van den Berg, M. Bloemmen & C. Schuiling (2005), BelevingsGIS versie 2. Waardering van het Nederlandse landschap door de bevolking op kaart. *Alterra-rapport 1138*. Wageningen, Alterra.
- Schouten, M. (2001), *De natuur als beeld: in religie, filosofie en kunst*. Zeist: KNNV Uitgeverij.
- SKOR (1996), Kunst en Publieke ruimte: De groene kathedraal [Online].
http://www.kunstenpubliekeruimte.nl/werk_308.html [Geciteerd 8 mei 2011].
- SKOR (2000), Kunst en Publieke ruimte: Fort voor het water [Online].
http://www.kunstenpubliekeruimte.nl/werk_418.html [Geciteerd 8 mei 2011].
- SKOR (2004), Pass Travels: Van land art tot community art [Online].
<http://www.skor.nl/artefact-1356-nl.html> [Geciteerd op 8 mei 2011].
- Steenderen, S. van (2010), 'Exposure' door Antony Gormley [Online].
<http://www.vrijeacademie.nl/index.php?p=nieuwsitem&newsitemid=14> [Geciteerd 16 juni 2011].
- Tempesta, T. (2010), The perception of agrarian historical landscapes: A study of the Veneto plain in Italy. *Landscape and Urban Planning* 97, pp. 258–272.
- Tiberghien, G.A. (1995), *Land art*. New York : Princeton Architectural Press.
- Tuan, Y. (1974), *Topophilia*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Tveit, M., Å. Ode & G. Fry (2006), Key concepts in a framework for analysing visual landscape character. *Landscape Research* 31, 3, pp. 229-255.

- Vries, S. de & R. van Kralingen (2002), De beleving van het Nederlandse landschap door haar bewoners; de geschiktheid van het SPEL-instrument voor monitoringsdoeleinden. Alterra-rapport 609, Wageningen.
- Vries, S. de (2007), Veranderende landschappen en hun beleving; verkenning van het effect van het veranderd zijn op zich. WOt-werkdocument 43. Wageningen, WOT Natuur & Milieu.
- Vries, S. de (2009), Beleving & recreatief gebruik van natuur en landschap. Naar een robuuste en breed gedragen set van indicatoren voor de maatschappelijke waardering van natuur en landschap. Rapport 100 Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu Wageningen.
- Vries, S. de, M.H.G. Custers & J. Boers (2010), Storende elementen in beeld. De impact van menselijke artefacten op de landschapsbeleving nader onderzocht. WOt-werkdocument 204. Wageningen, WOT Natuur & Milieu.
- Weetmeer.nl (2012), [Online].
<http://data.weetmeer.nl/module.php?ID=68418&aktie=algemeen&year=2008&mode=4>
 [Geciteerd 23 juli 2012].
- Wilder, J. B. (2007), Kunstgeschiedenis voor dummies: dé referentie voor iedereen! Amsterdam: Pearson Education Benelux.
- Wulp, N. van der (2006), Nulmeting Landschap naar Gebieden [Online].
http://www.wotnatuurenmilieu.wur.nl/NR/rdonlyres/F13AA233-ED26-4D7B-9532-D8427678D631/68176/WOtrapport_75.pdf [1 oktober 2011].
- Zebracki, M. & Y. Rijpers (2008), Kunst met Sociale Engagement. *Agora* 24(1), pp. 8-11.
- Zebracki, M. (2011), Does cultural policy matter in public-art production? The Netherlands and Flanders compared, 1945-present. *Environment and Planning A* 43(12), pp. 2953-2970
- Als er geen bron bij een tabel of figuur staat dan is het van de auteur zelf.*

Bijlage 1

Enquête Landschapsbeleving

Deze enquête is gemaakt voor een onderzoek naar waarneming en beleving van landschap in uw omgeving. De resultaten worden gebruikt voor een onderzoek in kader van een masterthesis aan de Universiteit Utrecht. Uw gegevens worden anoniem en zorgvuldig verwerkt.

De enquête begint met vier foto's. De foto's zijn alle vier in het zelfde gebied gemaakt en laten elk een ander stukje van dat gebied zien. Bij de foto's horen enkele stellingen, die u kunt beantwoorden met helemaal oneens (-2) tot helemaal mee eens (2). De enquête eindigt met enkele persoonlijke vragen.

Het is belangrijk dat alle vragen beantwoord worden. Denk niet te lang na bij het antwoorden van de vragen; de eerste indruk is meestal de juiste. Foute antwoorden bestaan niet, het gaat immers om uw mening.

Het invullen van de vragenlijst duurt 5 à 10 minuten.



Het landschap kan een eenheid zijn waarin alle onderdelen thuis horen. Soms heeft een landschap onderdelen die er niet thuis horen en die kunnen het landschap als eenheid verstoren. Met de volgende stellingen beoordeelt u de eenheid van het landschap op de vier foto's.

	Helemaal mee oneens			Helemaal mee eens	
	-2	-1	0	1	2
1. Ik vind het landschap aantrekkelijk					
2. Ik vind het een saai landschap					
3. Ik vind dat het landschap een eenheid vormt					
4. Ik vind dat het landschap een duidelijk eigen karakter heeft					
5. Ik vind het landschap uniek					
6. Ik vind het landschap mooi om naar te kijken					

Een landschap kan heel open zijn, met weidse vergezichten, of juist besloten, met veel begroeiing. Met de volgende stellingen beoordeelt u de ruimtebeleving van het landschap op de vier foto's.

	Helemaal mee oneens			Helemaal mee eens	
	-2	-1	0	1	2
7. Ik vind dat het landschap weinig reliëf heeft					
8. Ik vind dat het landschap veel begroeiing kent					
9. Ik vind het een open landschap					

Het landschap kan heel gevarieerd zijn met vele verschillende soorten elementen erin. Het landschap kan ook eentonig zijn met weinig afwisseling. Met de volgende stellingen beoordeelt u de variatie van het landschap op de vier foto's.

	Helemaal mee oneens			Helemaal mee eens	
	-2	-1	0	1	2
10. Ik vind het landschap afwisselend					
11. Ik vind het landschap interessant om verder te verkennen					
12. Ik vind het een fascinerend landschap					
13. Ik vind het landschap mysterieus					

Landschappen kunnen sterk de indruk geven dat ze op een natuurlijke manier gegroeid zijn, dat het landschap zonder ingrepen van de mens zo is ontstaan. Met de volgende stellingen beoordeelt u de natuurlijkheid van het landschap op de vier foto's.

	Helemaal mee oneens			Helemaal mee eens	
	-2	-1	0	1	2
14. Ik vind dat het landschap er ruig uit ziet					
15. Ik vind dat het landschap strak, recht en regelmatig is					

16. Ik vind het landschap er gemaakt uit zien					
-----------------------------------------------	--	--	--	--	--

De volgende vragen gaan over het Abtswoudse Bos. Het Abtswoudse Bos behoort tot de gemeente Midden-Delfland en ligt ten zuiden van de Delftse wijk Tanthof, ten oosten van Schipluiden en ten noorden van Overschie.

17. Bent u bekend met het natuurgebied het Abtswoudse Bos?

- ja
- nee, ga naar vraag 31

18. Hoe vaak gaat u gemiddeld per jaar naar het Abtswoudse Bos?

- nooit
- 1 tot 5 keer per jaar
- 6-10 keer per jaar
- 11 of vaker per jaar

19. Welke activiteiten onderneemt u meestal bij een bezoek het Abtswoudse Bos?

- hond uitlaten
- wandelen
- fietsen
- paardrijden
- luieren/zitten/zonnen
- genieten van de natuur/uitzicht
- trimmen/joggen
- Overig, namelijk

20. Midden in het Abtswoudse Bos staat het land-art kunstwerk Moeder Aarde, bent u bekend met dat kunstwerk?

- ja
- nee, ga naar vraag 31

21. De foto's uit deel 1 van deze enquête zijn van kunstwerk Moeder Aarde in het Abtswoudse Bos. Herkende u in de foto's het kunstwerk Moeder Aarde

- ja
- nee

22. Nu u weet dat de foto's van Moeder Aarde zijn, herkent u nu het gebied?

- ja
- nee, ga naar vraag 31

De onderstaande foto laat Moeder Aarde van bovenaf zien.



23. Nu u Moeder Aarde van bovenaf heb gezien samen met de foto's van deel 1. Hoe aantrekkelijk vindt u het kunstwerk op schaal 1 t/m 10? (1= zeer onaantrekkelijk;10= zeer aantrekkelijk)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----

Wanneer u het kunstwerk Moeder Aarde kent en weleens bij het kunstwerk bent geweest, wilt u dan de volgende stellingen over het kunstwerk Moeder Aarde beantwoorden?

	Helemaal mee oneens			Helemaal mee eens	
	-2	-1	0	1	2
24. Ik vind dat het kunstwerk Moeder Aarde het Abtswoudse Bos interessanter maakt					
25. Ik vind dat het kunstwerk Moeder Aarde goed in het Abtswoudse Bos past					
26. Ik vind dat het kunstwerk Moeder Aarde van toegevoegde waarde is voor het Abtswoudse Bos					
27. Door het kunstwerk Moeder Aarde kijk ik anders naar het Abtswoudse Bos					
28. Door het kunstwerk Moeder Aarde ga ik graag naar het Abtswoudse Bos					
29. Door het kunstwerk Moeder Aarde neem ik graag bezoekers mee naar het Abtswoudse Bos					

30. Ik vind het Abtswoudse Bos een geschikte plek voor een kunstwerk als Moeder Aarde

--	--	--	--	--

Afsluitende vragen

31. Wat is uw geslacht O. Man
 O. Vrouw

32. Hoe oud bent u?
.....jaar

33. Wat is uw hoogst voltooide opleiding?

- O. Lager onderwijs (basisschool, speciaal basisonderwijs)
- O. Lager of voorbereidend beroepsonderwijs (zoals LBO, LTS, LEAO, LHNO, VMBO)
- O. Middelbaar algemeen voortgezet onderwijs (zoals MAVO, (M)ULO, MBO-kort, VMBO-t)
- O. Middelbaar beroepsonderwijs en beroepsbegeleidend onderwijs (zoals MBO-lang, MTS, MEAO, BOL, BBL, INAS)
- O. Hoger algemeen en voorbereidend wetenschappelijk onderwijs (zoals HAVO, VWO, Atheneum, Gymnasium, HBS, MMS)
- O. Hoger beroepsonderwijs (zoals HBO, HTS, HEAO, HBO-V, kandidaats wetenschappelijk onderwijs)
- O. Wetenschappelijk onderwijs (universiteit)
- O. Anders, namelijk.....

34. Bent u beroepshalve bezig met landschappen?

- O. ja, mijn beroep is namelijk.....
- O. nee

35. Wat is uw geboorteplaats?

Mijn geboorteplaats is.....

36. Hoe lang woont u al in Delft?

.....jaar

Heeft u nog aanvullende opmerkingen?

.....

.....

.....

Hartelijk dank voor uw medewerking!

